

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

HAREZM TÜRKÇESİNDE GÖREVLİ KELİMELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARI

HAZIRLAYAN

Ali SÖZER

**ŞANLIURFA
2008**

İÇİNDEKİLER

Önsöz	i
Kısaltmalar	iii
Giriş.....	1
Harezmi Türkçesinde Görevli Kelimeler	5
1. Edatlar	6
A. Yapı ve Kökenleri Bakımından Edatlar	8
I. Türkçe Edatlar	8
a. Ad Kökenli Edatlar	8
b. Fiil Kökenli Edatlar	9
II. Yabancı Kökenli Edatlar	9
B. Kullanılış Biçimleri Bakımından Edatlar	9
a. Yalın Durum ile Kullanılanlar	10
b. İlgi Hal Eki Almış Kelimelerden Sonra Kullanılanlar	11
c. Yönelme Hal Eki ile Kullanılanlar	11
c. Çıkma Hal Eki ile Kullanılanlar	11
d. İyelik Eki Almış İsimlerle Kullanılanlar	12
C. Görevleri Bakımından Edatlar	12
a. “Benzerlik, tıpkılık, denklik” Edatları	13
b. “Vasita ve beraberlik” Edatları	13
c. “Sebepl” Edatları	13
d. “Başkalık” Edatları	13
e. “Tarz ve Mukayese” Edatları	14
f. “Miktar, Derece” Edatı	14
g. “Zaman” Edatları	14
h. “Yer ve Yön” Edatları.....	14
Çekim Edatları	16
adın	16
aşa	18
ba‘de-ez	19
başka	20
beri / berü / birü.....	21
bile / birle / birlen	23

burun	29
deg / teg / tig	31
içre	35
kadar.....	37
karşu.....	39
kédin / kidin.....	41
kibi	43
kiçe.....	44
köre.....	44
mengiz.....	45
mengizlig / meñizlig.....	46
meñlig	49
öng / öñ.....	49
öngin.....	51
öte.....	53
ötrü / utru.....	54
öze / üze	56
özge.....	61
özre / üzre.....	63
sarı / saru.....	64
sayu	65
singar / singaru.....	66
song / soñ.....	67
songra.....	70
tapa.....	72
taparu.....	75
tegi / tigi	76
tegrü / tigrü	78
uçun / üçün.....	80
utru.....	81
yanglıg.....	85
yarı-yaru.....	87
Kuvvetlendirme Edatları.....	88
çın.....	88

çınok.....	89
da / de.....	90
dağı / takı.....	90
hod.....	92
ked.....	93
ma / me.....	93
ne / ni.....	95
neme / nime.....	96
oğ / ök.....	97
yana.....	98
yime.....	100
Tekrarlama Edatları.....	101
ğata.....	101
katla.....	102
ğayra.....	103
kez	104
ğurla.....	104
yana.....	105
yolu.....	107
Soru Edatları.....	108
kaç.....	108
ğança.....	109
ğanda.....	110
ğandın.....	111
ğanı.....	112
kayda.....	113
ğaydın.....	114
kayu.....	115
kim.....	116
mu / mü	117
ne / ni	119
neçök / niçük.....	120
nedin / nidin.....	121
nelük.....	121

neteg / niteg.....	122
niçe.....	124
nik	125
nişe	125
niye.....	126
Gösterme Edatları.....	127
muna.....	127
tâ	128
uş	128
Cevap Edatları	130
belî	130
hâv.....	131
2. Bağlaçlar.....	133
I. Bağlaçların Özellikleri.....	133
II. Bağlaçların Sınıflandırılması.....	134
A. Kökenlerine Göre Bağlaçlar.....	134
a. Türkçe Kökenli Bağlaçlar.....	134
b. Yabancı Kökenli Bağlaçlar.....	134
B. İşlevlerine ve Cümledeki Yerlerine Göre Bağlaçlar.....	135
a. Sıralama Bağlaçları.....	135
b. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar.....	135
c. Yineleme Bağlaçları.....	136
2.1. ammâ.....	138
2.2. andağ kim.....	140
2.3. andın.....	141
2.4. ba'dehu.....	143
2.5. bâri.....	143
2.6. belki.....	144
2.7. çün.....	145
2.8. da /de.....	146
2.9. eger.....	146
2.10. egerçi.....	149
2.11. ger.....	150
2.12. halâ / hele.....	151

2.13. hêç / hiç	152
2.14. hem.....	153
2.15. hem... hem.....	155
2.16. hergiz.....	156
2.17. illâ.....	158
2.18. kaçan.....	159
2.19. kaçan kim.....	161
2.20. gerek... gerek.....	163
2.21. kim	164
2.22. meger.....	168
2.23. ne ... ne.....	171
2.24. né kim / ni kim.....	173
2.25. néçe kim /niçe kim.....	174
2.26. neteg kim /niteg kim.....	175
2.27. pes.....	176
2.28. taķı.....	177
2.29. tiyü.....	184
2.30. u / ü / ve / vü.....	185
2.31. velî.....	188
2.32. velikin.....	189
2.33. veya.....	191
2.34. yâ.....	191
2.35. yâ / yâ... yâ.....	194
2.26. yâ-hod.....	195
2.37. ya'nî.....	197
2.38. yoksa.....	198
3. Ünlemler.....	200
3.1. aceb	201
3.2. 'aceben.....	202
3.3. âferin.....	202
3.4. âh.....	203
3.5. ahsent.....	204
3.6. âmîn.....	204
3.7. avva	205

3.8. ayâ / eyâ.....	206
3.9. bihamdil'l-lah.....	207
3.10. bi'llah.....	207
3.11. dirig.....	208
3.12. dirigâ.....	209
3.13. ey.....	209
3.14. hây.....	211
3.15. hayyâ.....	212
3.16. hayf.....	212
3.17. ilâhi.....	213
3.18. kâški.....	214
3.19. ma'aza'llâh.....	215
3.20. rahmet.....	215
3.21. şâbâş.....	216
3.22. tûf.....	216
3.23. vah.....	216
3.24. vâveylâ	217
3.25. vây.....	217
3.26. yâ.....	218
3. 27. zihî.....	219
3. Sonuç.....	221
Kaynakça.....	231
Özet.....	235
Abstract.....	236

ÖNSÖZ

Harezmi Türkçesi dönemi, Orta Türkçe diye tabir olunan dönemin ikinci devresidir. Bu devir geçiş dönemi olması dolayısıyla ses, biçim ve cümle yapısı noktasında değişmelerin başladığı bir dönemdir. Harezmi Türkçesinde ortaya çıkmış olan veya kısmen görülmeye başlayan değişiklikler daha sonraki dönemlerde sabit birer özellik olarak kabul edilmiş ve tasnifler bu özelliklere göre yapılmıştır. Harezmi Türkçesi sonrası Türkçenin, Batı, Doğu ve Kuzey –Doğu olarak ayrılması, bu dönemin önemini artırmaktadır. Bu sebeple Harezmi Türkçesi cümle yapısı açısından bize geniş bilgi sunacak olan “**Harezmi Türkçesinde Görevli Kelimeler**” konusunu seçtik.

Görevli kelimeler dilin kalıplaşmış biçimleridir ve uzun süre yaşarlar. Nitekim çalışmamızda bu tür örnekler oldukça fazladır. Çalışmamızda daha somut bilgilere ulaşabilmek için, Harezmi Türkçesi döneminin belli başlı eserlerinden olan *Nehcü'l-Feradis*, *Kıssü'l-Enbiya*, *Husrev ü Şirin*, *Mukaddimetü'l-Edeb* ve *Mu'înü'l-Mürîd* adlı eserleri taradık. Bu eserlerde geçen, edat, bağlaç ve ünlemleri tespit edip her birini kendi bölümünde ayrıca inceleyip her eserden örnekler verdik. Ayrıca her görevli kelime için bir tablo oluşturup adı geçen eserlerde, sadece görevli kelime olarak kullanım sıklığını çıkardık. Yine incelemeye aldığımız her kelimeyi köken bilgisi açısından da genişçe değerlendirdik. Kullandığımız örneklerdeki kodlama sistemi her çalışmanın kendi dizin sistemine göre yapılmıştır.

Bu tez çalışmasını hazırlarken değerli bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan, karşılaştığımız güçlüklerde çıkış yolları gösteren kıymetli hocam Yrd. Doç.

Dr. Mustafa SARI'ya çok teŖekkür ederim. Ayrıca tezimin tarama ve yazımı esnasında büyük yardımı olan sevgili eŖim Hatice SÖZER'e Ŗükranlarımı sunarım.

Ali SÖZER

KISALTMALAR

KE:	Kışaşu'l-Enbiyâ
NF:	Nehcü'l-Ferâdis
HŞ:	Husrev ü Şirin
MM:	Mu'înü'l-Mürîd
ME:	Mukaddimetü'l-Edeb
Divan:	Dîvânü Lügâti't-Türk

GİRİŞ

Harezmi Türkçesi, 13. yüzyıldan itibaren, Harezmi ve Sir Derya'nın aşğı kesiminde Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağzlarının etkisi altında Karahanlıcadan oluşan Orta Asya Türkçesi edebiyat dilinin gelişme merhalesine Harezmi Türkçesi denilmektedir. Harezmi Türkçesinin altın çağı Altın Ordu Devletinin kültür merkezlerinde ve sarayda kullanıldığı 14. yüzyıla rastlar. Bu bölgeler yerleşen Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağzlarından alınan unsurlara farklı bir yapı kazanan Harezmi Türkçesinin kelime yapısı ve şekil bilgisi, Harezmi Türkçesinin en başta gelen dil özelliklerini teşkil etmiştir.

Harezmi Türkçesinin özel bir yazı devresini oluşturduğunu ilk olarak Samoyloviç olmuştur. İncelediği Kutb'un Hüsrev Ü Şirin'i ve Harezmi'nin Muhabbet-nâme'nin dil özelliklerine dayanarak Orta Asya Türk yazı dilini üç devreye ayırmıştır:

1. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi veya Kaşgar Türkçesi dönemi (XI-XII. yy.)
2. Oğuz-Kıpçak (Harezmi) Dönemi (XIII-XIV. yy.)
3. Çağatayca dönemi (XV-XX. yy.)¹

Harezmi Türkçesi, geçiş dönemi olarak kabul edilen Orta Türkçe döneminin özelliklerini açıkça göstermeye başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. Özellik olarak köklü değişimlerin kendini göstermeye başladığı bir dönem olması bu çalışmanın değerini de artırmaktadır şüphesiz. Zira bu çalışma ile Harezmi Türkçesinde, Türkçenin önemli bir parçası olan görevli kelimeler tespit edilmiş ve örneklenmiştir. Türklerin sosyal ve kültürel yaşadıkları hızlı değişim dile de yansımıştır ve bu eserde bu değişim görevli kelimeler açısından ortaya çıkarılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız ve Harezmi Türkçesine ait eserler aşağıda kısaca ele alınmış ve tanıtılmıştır:

Kışâsu'l-Enbiyâ: Eserin Yazarı Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabğûzî'dir. Eser miladi 1310 tarihinde yazılmıştır. Rabğûzî eserini Tok Buga'ya sunmuştur. Eserin konusu Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Muhammed dönemine kadar peygamber kıssalarıdır. Peygamber kıssalarından sonra dört halife ve Hz. Hasan ile

¹ Recep Toparlı, Hanfi Vural, *Harezmi Türkçesi*, Öncü Basımevi, Tokat, 2007, s. 7-8.

Hız. Hüseyin de anlatılmıştır. Rabgûzî konuları güzel bir dille aktarmış ve sözü kullanmadaki ustalığını göstermiştir.

Mensur bir eser olan Kışâşü'l-Enbiyâ, hacimli bir eser olması dolayısıyla, yazıldığı dönem Türkçesiyle ilgili önemli bir kaynaktır. Kitapta az da olsa manzum bölümler de vardır. Eserin çeşitli kütüphanelerde nüshaları vardır. Ancak eseri çalışan Aysu Ata, en eski ve dil özelliklerini en iyi gösteren nüshanın Londra nüshasının olduğunu belirtmiştir.²

Nehcü'l-Ferâdis: Eser Orta Türkçe döneminin en önemli eserlerindedir. Eserin yazarı Muhammed bin Ali'dir. Eser, Abdülkadir Karahan'ın tespit ettiği gibi, İslam edebiyatında ayrı bir grup meydana getiren kırk hadis türündendir. Onar fasıllık dört baptan oluşmaktadır. Türkçe açısından önemli bir çalışmadır.³ Janos Eckmann, Yenicami nüshasından faydalanarak eserin çevriyazısını yapmıştır. Bu çalışma Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar tarafından yayımlanmıştır. Çeşitli nüshaları olan Nehcü'l-Feradis mensur bir eserdir ve hacim olarak oldukça geniştir.

Hüsrev ü Şirin: Eser, 1341 yılında Altın Ordu sahasında Kutup mahlaslı bir şair tarafından yazılmış olup, tek nüshası Bibliotheque Nationale'de 312 numarada kayıtlıdır. Kutup bu eseri Nizami'nin aynı adı taşıyan mesnevisinden Altın Ordu hükümdarı Tini-Bek Han ile onun eşi Melike Hatun adına Türkçeye tercüme etmiştir. Manzum bir eser olan çalışma, dil özellikleri ve kelime hazinesi açısından oldukça zengindir. 4370 beyitten oluşmaktadır. Necmettin Hacıeminoğlu tarafından günümüz alfabesine çevrilmiştir.⁴

Mu'înü'l-Mürîd: Bilinen tek yazma nüshası, Bursa'da Haraççioğlu Kitaplığı'ndan Orhan Kitaplığı'na nakledilen bir mecmuanın 186-211 varakları arasında yer almaktadır. Manzum bir eser olan Mu'înü'l-Mürîd, 407 dörtlükten oluşmaktadır. Şeyh Şeref tarafından yazıldığı rivayetlerde geçmektedir. Göçebe Türklere dini bilgileri öğretmek amacı ile yazılmış bir eserdir. Eser 13 baptan oluşmakta ve dini söz varlığı açısından Arapça kelimeler için kullanılan Türkçe

² Aysu Ata, *Kıyasü'l-Enbiya*, TDK Yay., Ankara, 1997, s. XI-XII-XIII-XIV.

³ Janos Eckmann, Harezmi, *Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 42-43-44-45.

⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. VII-VIII.

karşılıklar ile dikkat çekmektedir. Recep Toparlı tarafından günümüz alfabesine çevrilmiş ve incelenmiştir.⁵

Muḳaddimetü'l-Edeb: Ünlü Türk bilgini Zemahşeri'nin yazmış olduğu Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Arap gramerine göre baplara ayrılmıştır. Birçok nüshası vardır. İsim ve fiiller açısından Türkçe için zengin bir kitaptır. Nuri Yüce tarafından çalışılmıştır.⁶ Eserin sözlük oluşu ve tamamlanmış cümlelerden kurulu olmayışı, bizim çalışmamız açısından, diğer eserlere göre, değerini düşürmekteyse de çekim edatları açısından önemli bir eserdir.

Dil, en küçük gramer birlikleri olan seslerin birleşmelerinden oluşan biçimlerden oluşur. Seslerden oluşan bu birlikler, çok eski dönemlerden itibaren ikiye ayrılmıştır. Bunlar anlamlı birlikler ve anlamsız (tek başına anlam taşımayan) birliklerdir. İlk dilbilim çalışmalarını yapmış olan Araplar, harflerden meydana gelmiş olan birliğe *kelime* demişlerdir.⁷ *Kelimeyi* de tek başına anlam taşıyan ve taşımayan olmak üzere iki başlıkta işlemişlerdir. Tek başına anlamı olan kelimeyi de isim ve fiil olarak ikiye ayırmışlardır. Bu anlamda asıl kelime bu iki türden oluşmaktadır. Diğer bölüm olan ve tek başına anlam taşımayan kelimeye ise *harf* demişlerdir. *Harf* bir gramer terimi olarak “*tek başına anlam taşımayan ve ancak başka bir kelime veya cümle ile anlam kazanan*” olarak tanımlanmıştır.⁸ Buna benzer tanımlar bütün diller için geçerlidir, bu tür tanımlar hep yapılmıştır.⁹ Türkçede de bu tür tanımlar eskiden beri yapılagelmiştir. Muharrem Ergin, “*kelime, manası veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur.*” demektedir.¹⁰ Haydar Ediskun da aynı şekilde “*kelime, anlamı ya da cümlede bir dilbilgisi görevi bulunan bir ya da birkaç heceli ses işaretidir,*” demiştir.¹¹ Bütün tanımlar aynı çevrededir.

⁵ Recep Toparlı, *Muḳaddimetü'l-Mürîd*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1988, s. VI-VII-VIII-IX.

⁶ Nuri Yüce, *Muḳaddimetü'l-Edeb*, TDK Yay., Ankara, 1993, s.

⁷ Ahmet Kazım Ürün, *Arapçada Bağlaçlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989, s. 1.

⁸ Eş-Şerîf Alî bin Muhammed el-Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 85.

⁹ Mustafa Uslu, *Almancada Modalpartikeller ve Fonksiyonları Üzerine Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 1987, s.7.; Zafer Yapa, *Japonca Bağlaçlar ile Türkçe Bağlaçlar Arasında Anlambilim Açısından Bir Karşılaştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s. XXVI-XXVII.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 1999, s. 95.

¹¹ Haydar Ediskun, *Türk Dil Bilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 87.

Kelimedede anlam aramak şarttır. Buna göre doğrudan, başlı başına bir anlam ifade eden sözcükler *anlamlı kelime*, eklendikleri kelime, kelime grubu veya işlev bakımından bağlı buldukları kelimelerin yardımı ile anlam kazanan ve cümle içinde de gramer görevleri yüklenmiş sözler ise *görevli kelime* olarak adlandırılmıştır.

Görevli Kelime Adlandırması Üzerine

Eskiden beri görevli kelimeler, Arap gramerinden alınmış bir terim olan *edat* başlığı adı altında toplanmıştır. Bu anlayış Osmanlı grameri anlayışını benimsemiş olan dilciler tarafından benimsenmiştir. Bunun dışında konuyu dar anlamıyla ele alanlar *edat* yerine daha başka terimleri benimsemiş olanlar da vardır. Bu konu *Edatlar ve Bağlaçlar* bölümlerinde ayrı ayrı ele alınacaktır.

Zeynep Korkmaz, *Dil Devrimi* sonrası farklı terimler kullanılmasının bir karışıklığa yol açtığını, hatta gramer konularının çok terimlilik yüzünden hep eksik veya yanlış ele alındığını belirtir. Bu sebeple, kendi çalışmasında yeni bir tasnife ihtiyaç duyduğunu söyler. Bu tasnife göre kelime, *anlamlı kelimeler*, *görevli kelimeler* ve *yarı anlamlı görevli kelimeler* olmak üzere üçe ayrılmıştır.¹² Görevli kelimeler;

1. *Edatlar*,
2. *Bağlaçlar*,

yarı anlamlı görevli kelimeler de *ünlemler* olarak tasnif edilmiştir. Edatlar ve bağlaçlar tek başına anlam taşıma ve çekime girmeme noktasında ortaktır. Ancak ünlemlerin de bu çatı altına dahil edilmesi tartışmalıdır. Çünkü ünlemler, bir yönü ile özel anlam taşıyan sözlerdir.

Edatlar ve bağlaçlar, cümle içinde anlam kazanmalarının yanında, cümleye anlam ve görev bakımından etki eden sözlerdir. Bu çalışmada Harezmi Türkçesinde kullanılan edatların, bağlaçların ve ünlemlerin hem anlam hem de görev yönü ele alınmıştır.

¹² Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003, s. XXXIII-XXXIV, 1049-1050-1051.

HAREZM TÜRKGESİNDE GÖREVLİ KELİMELER

1. EDATLAR

edat kelimesi Arapçada “küçük alet” demektir. *Nahiv* istilahında da “cümleler arasında bağ kurmaya yarayan kelime” olarak kullanılmıştır.¹³ *edat* kelimesinin Türkçede terim olarak kullanılmasına ilk olarak *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te rastlanılır. Kaşgarlı Mahmut, eserinde *erku*, *abang* gibi edatlar kullanmıştır. Mesela *erku* şek, şüphe bildiren edattır. “*ol kelür mü erku*” (O gelir mi ki?). Bu edatın soru edatı yerine kullanıldığı görülür. *abang* eğer anlamında bir edattır: “*abang sen barsa sen*” gibi.¹⁴

Edat terimini ünlem ve bağlaçları içine alacak biçimde kullanan gramercilerimiz Arap gramerinin etkisiyle süregelen Osmanlı gramer geleneğini devam ettirmişlerdir. Gerçekten de Osmanlı Türkçesi gramerinde edat terimi bütün yardımcı kelime çeşitlerini, bu arada ekleri de kapsayacak biçimde geniş bir alanı kapsıyordu. Edat son yıllara kadar yukarıda da söylediğimiz gibi hem *edat* hem *bağlaç* hem de *ünlemler* için kullanılmıştır. Kelime bugün sadece *edat* için kullanılır olmuştur.¹⁵

Türkiye Türkçesi gramerinde edat için farklı adlar kullanılmıştır. “ilgeç” [Gencan, 1979]¹⁶, “takı” [Banguoğlu, 2000],¹⁷ “postposition, particule, preposition” [Aksan, 2000], “edat” [Deny, Çev. A. Ulvi Elöve, 1941), “edat” [Ediskun, 1999]¹⁸, “edat” [Bilgegil, 1984], “edat ve ilgeç” [Türkçe Sözlük, 1998],¹⁹ “edat” [Korkmaz, 2003], “edat” [Hacıeminoğlu, 1984] Buna göre edatlar, yalnız başına anlamları olmayan ve ad ve ad soylu kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan ve gramer bakımından onlara hakim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir.²⁰ Edatlar hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat

¹³ İbrahim Mustafa, Hâmid El-Kadir, Ahmed Ez-Zeyyâd, Muhammed Ali En-Neccâr, *El-Mu'cemü'l-Vaşî*, Çağrı Yay., İstanbul, s. 27.

¹⁴ Besim Atalay, *Dîvânü Lügâti't-Türk I*, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 129-134.

¹⁵ Mehmet Pul, *Türkiye Türkçesinde Edat*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2002, s. 2.

¹⁶ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1979, s. 430, madde 320.

¹⁷ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, madde 333.

¹⁸ Haydar Ediskun, a.g.e., s. 302.

¹⁹ Mehmet Pul, a.g.e., s. 14.

²⁰ Zeynep Kormaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1052.

anlamli kelimelerle kullanilarak onlari destekleyerek gramer vazifesi gorurler. Edatlar anlamli degil vazifeli kelimelerdir.²¹ Bu gorev sozcukler arasin da almam ilgisi kurmaktir. Edatlar bu yonleriyle de baglaclardan ayrilir. Edatlar, tamlama ve oteki sozcuklerle edat obekleri kurabilir, baglacların ise böyle bir gorevi yoktur.²² Muharrem Ergin edatları bu yonleri dolayısıyla yardimci kelimeler olarak niteler.²³ Zeynep Korkmaz da, edatların cümle içinde geçici birer gorev yuklenmiş olmaları dolayısıyla, onların aynı nitelikteki isim çekim ekleri ile benzer ve paralel duruma geldiğini söyler. Yalnız aralarındaki önemli ayrılık, şekilce çekim eklerinin birer ek, edatların ise birer bağımsız kelime olmalarıdır. Buna göre edatlar, şekil bakımından kelime, işleyiş bakımından isim çekim ekleri niteliğindedir. Nitekim edatlar ile karşıladığımız bazı anlatım biçimlerini aynı anlamı veren isim çekim ekleri ile de karşılayabilmekteyiz. Örneğin **“babaca davranmak / baba gibi davranmak”** gibi.²⁴

Edatlar birlikte kullanıldıkları kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin kullanılışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım ederler. Edatların bir kısmı, özellikle çekim edatları, sonun geldiği unsur ile birlikte edat grubu oluşturur ve bunlar cümle içerisinde zarfı veya sıfat grubu içinde de grubun tamlayan kısmını meydana getirir. Fakat bir çoğunun da hiçbir unsur ile doğrudan doğruya bağlantısı yoktur ve sadece başlarına, ortalarına, sonlarına geldikleri unsurların veya cümlelerin anlamlarını belirtmeye, pekiştirmeye yararlar.²⁵

Bundan başka edatlar ad görevinde kullanılmadıkları sürece, iyelik ve durum gösterme ekleri almazlar ve çekime girmezler. Bu durum aslında edatların oluşumları ile ilgilidir. Türkçede doğrudan doğruya edat türeten ek yoktur. Bunun için dil ya başka dillerden alıntılama yoluna ya da başka bir yola, kalıplaşma yoluna başvurmuştur. Korkmaz bu konuda şunları söyler: “Kalıplaşmanın oluşumu şöyle gelişmiştir denebilir. Bildiğimiz gibi, ad çekim ekleri, dilin geçici görev yüklenen öğeleridir. Ancak bunların sayı ve işlevleri oldukça sınırlıdır. Oysa dildeki ilişki türleri oldukça çeşitlidir. İşte ad çekim ekleri ile karşılanamayan bu geçici işlevler için edatlar devreye girmiştir. Türkçede edat türeten ekler bulunmadığı için de dil bu

²¹ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 348.

²² Neşe Atabay, İbrahim Kurluk, Sevgi Özel, *Sözcük Türleri I*, TDK Yay., Ankara, 1976, s. 130-131.

²³ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 348.

²⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1053.

²⁵ Birsal Oruç, *Oğuz Grubunda Edatlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. VIII.

göreve en elverişli şekillerden yararlanmıştır. Bunlar da belirli bazı ad çekim ekleri almış adların veya zarf-fiillerin kalıplaşma evresinden geçerek bir anlam aşınmasına uğramasıyla oluşmuştur.”²⁶

Edatlar taşıdıkları temel özellikleri açısından kendi içlerinde;

A. Yapı ve kökenleri bakımından,

B. Kullanılış biçimleri bakımından,

C. Görevleri bakımından, olmak üzere başlıca üç türlü sınıflandırılabilir.

A. Yapı ve Kökenleri Bakımından Edatlar

Edatları yapıları bakımından incelediğimizde önce, Türkçe kökenli edatlar ve yabancı kökenli edatlar şeklinde ayırabiliriz.

I. Türkçe Edatlar

Türkçe kökenli edatlar ise ad kökenli ve fiil kökenli olmak üzere ikiye ayrılabilir. Gabain Eski Türkçe'deki edatları da bu şekilde tasnif etmiştir.²⁷

a. Ad Kökenli Edatlar

Türkçede ad kökenli edatlar, fiil kökenli edatlara göre daha azdır. İncelememizde de görüleceği gibi bazı edatların farklı gramerciler tarafından isim ve fiil kökenli kabul edilmeleri tasnif noktasında sorun çıkarmaktadır. Ancak yine de genel kanaate göre tasnif yapılabilir. Buna göre çalışmamızda, Harezmi Türkçesinde kullanılan ad kökenli edatlar, *üçün* (uç‘sebeb’ –u-n vasıta durum eki > *uçun/üçün*), *baş-ka* (*baş-ka* yönelme hal eki), *berü / birü*, *burun*, *teg*, *mengiz*, *mengizlig*, *içre* (*iç-re* yön gösterme eki), *üzre / özre*, *song / soñ*, *songra / soñra* (*song-ra* yön gösterme eki), *öng / öñ*, *özge* (*öz-ge* bulunma hal eki), *kibi* (*kıp-i* iyelik eki), *singar*, *singaru*, *yanglıg* (*yang-lıg*), *birle*, *birlen*, *bile*, *ked*, *ne*, *oğ / ök*, *kaç*, *kanı*, *kança*, *kıanda*, *kıanda*,

²⁶ Zeynep Kormaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1054.

²⁷ A. Von Gabain, *a.g.e.*, s. 1-2-3.

ğandin, ayn, aydn, mu / m, ma / me, nie, nek, nelük, neteg, nik, nie, niye, u gibi edatlardır.

b. Fiil Kökenli Edatlar

Türkçede edatların büyük bir kısmı, diğerk Türk lehçelerine paralel olarak fiil kenlidir.²⁸ Harezmi Türkçesinde de durum aynıdır. Aslında bu durum, yukarıda Korkmaz'dan da aktararak söylediğimiz gibi zarf-fiillerin kalıplaşarak edat görevini stlenmeleriyle gerçekleşmiştir. Gabain, fiil kenli edatları *-ı, -u, -e* zarf-fiil ile kalıplaşanlar, *-n* zarf fiili ile kalıplaşanlar ve *-p, -pan* zarf-fiilleri ile kalıplaşanlar diye e ayırmıştır.²⁹ Ancak Gabain'in zarf-fiil saydığı *-n* eki, diğerk dilciler tarafından vasıta hal eki sayılmıştır.³⁰ Harezmi Türkçesinde *adın, aa (a-a zarf fiil), tapa (tap-a zarf-fiil), taparu, kre (kr-e), aru (ar-ı--u), kie (ki-e), ötrü (t-r-), saru, sayu, öte (t-e), tegi, tegr / tigr, yana, yaru, kata, kayra, utru, ze, tiy, taı* gibi edatlardır.

II. Yabancı Kökenli Edatlar

Türkiye Türkçesinde daha fazla yabancı kenli edatların sayısı fazladır. Ancak Harezmi Türkçesinde yabancı kenli edat sayısı azdır. Özellikle daha sonraki dönemde Arapça ve Farsça kenli edatlar çok sayıda dilimize girmişken, bu dönem dil ilikileri açısından başlangıç sayılacak bir dönem olduğu için alıntı edat azdır. Buna göre dilimizde en eski yabancı kenli edat sayabileceğimiz *ın* kuvvetlendirme edatıdır. *ın* Çince *hn* kelimesinden gelmektedir ve Eski Türkçeden itibaren görülmüstür.³¹ Arapçadan ise *adar* sözüdür. Aslında bu kelime Arapça edat değildir, bu görevi Türkçede kazanmıştır. Farsça kenli olanlar ise *od, y, belı* edatlarıdır.

B. Kullanılı Biimleri Bakımından Edatlar

²⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1057.

²⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 93-94-95-96.

³⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1056.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 98.

³¹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 272.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 424.

Edatlar eklendikleri ad soylu kelimelerin ya yalın biçimlerinden ya da yönelme, çıkma, ilgi ve vasıta hal eki gibi isim çekim ekleri ile genişletilmiş biçimlerinden sonra gelirler. Bu durum, edatların kalıplaşma safhasından önceki yapıları ile ilgilidir. Söz konusu kelimeler edatlaşmadan önceki aşamada isim ya da fiil olarak, eklendikleri kelimelerin hangi durumlarını istemişler ise, edatlaştıktan sonra da genellikle aynı durumu sürdürmüşlerdir.³² Edatların istedikleri hal ekleri, anlamları ile de alakalıdır.

İstedikleri hal ekleri açısından edatlar:

a. Yalın durum ile kullanılanlar

b. İlgi hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılanlar,

c. Yönelme hal eki ile kullanılanlar,

d. Çıkma durumu ile kullanılanlar,

e. İyelik eki almış isimlerle kullanılanlar, olarak ayrılabilir. Birçok edat birkaç durumla birlikte kullanılmıştır. bunun yanında sadece bir durumla kullanılanlar da vardır.

a. Yalın Durum ile Kullanılanlar

Sadece yalın haldeki isimlerden sonra kullanılan bir edat yoktur. Bu durumda kullanılan edatlar, genelde diğer durumlarda da kullanılmıştır. Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılan bazı edatlardan örnekler aşağıda çıkarılmıştır:

“*Okığıl, yâ Muhammed, tağı sening Perverdigâring (6) kerim Tangrı turur kim âdem oğlanlarınğa hatnı kalem **birle** öğretti*” (NF-8-6-7)

“*yoğuş **tapa** yörüdi*” (ME-10-2)

“*kurup çimgen **öze** şâhâne hoş taht*” (HŞ-1025)

“*gül **özre** müşk saçmağ kıldı ‘âdet*” (HŞ-288)

“*kelinler **tig** ilin yüzinke urmuş*” (HŞ-1426)

“*özin emgetse asayiş **tigrü** tursa*” (HŞ-2927)

³² Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1061.

“*veli dünya **üçün** kılma köngül tar*” (HŞ-1948)

b. İlgi Hal Eki Almış Kelimelerden Sonra Kullanılanlar

İlgi hal eki almış kelimelerden sonra kullanılan edatlardan bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*Yâ Resûlallâh, manga ölüm keldi, sening ümmeting **üze** kimni halîfa kılayın?*” (NF-102-13)

“*mucâbât ayıttı fulan şî'ringe aning **mengizlig***” (ME-48-5)

“*minim **tig** bar mu*” (HŞ-568)

“*aning **tig** kim oqığan*” (HŞ-7)

“*kıyâs it kim sining **birle** mü turğay*” (HŞ-1337)

“*melik izning **üçün** bir hoş havada*” (HŞ-978)

c. Yönelme Hal Eki ile Kullanılanlar

karşu, *köre*, *tegi*, *tegrü* gibi edatlar sadece çıkma hal eki almış kelimelerden sonra kullanılmıştır. Yönelme hal eki almış kelimelerden sonra kullanılan edatlardan bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*beli kıoptum baray düşmanğa **karşu***” (HŞ-1741)

“*neteg kim közi za'if (15) kimerse künge **karşu** baqmaqñı taħammül kılu bilmez.*” (NF-3-14-15)

“*ve eger musulmân bolmasang , sanga **köre** (4) kim kim musulmân bomasa , cümlesinge né iķâb bar erse, yalguz sanga ol iķâb bolğay tedi.*” (NF-79-3-4)

“*Ol oğlanlarıña ayğıl yarım kâfirğa **utru** çıqsunlar, turuşsunlar*” (KE-63v21)

“*kıyâmet kelgü künge **tégi** 'ömr tiledi. Maķşûd ol érdi ölügler tirig[lik] (8) künge **tégi** 'ömr bulsam maña édin ölüm bolmağay*” (KE-9v7-8)

“*Bir ayğa **tegrü** otun yığdılar taķı yandurdılar.*” (NF-217-6)

d. Çıkma Durumu ile Kullanılanlar

öng / öñ, öte, song / soñ, songra/ soñra gibi edatlar sadece çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır. Çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılan bazı edatlarla ilgili örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*âcizlikdin **adın** hiç çâre bilmen*” (HŞ-502)

“*Ehl-i Bedr kamuğı ‘Alîka keldiler [241v] (1) sendin **adın** kimersege tegerlik yok*” (KE-241-1)

“*Béşinç Mûsî habîbdin **başka** didâr tiledi bérmedi*” (KE / 122v-13)

“*Abdu’r-rahmân, béş yüz yıldın **beri** munda-men.*” (KE / 115r-14)

“*cihânî hağ yaratmışdın **kidin** bir*” (HŞ-4574)

“*Arşdın kürsîdin kétéçi, hicâblardın **öte** çıktı, hicâblar kördi.*” (KE-211r21)

“*bu kündin **song** manga kaldı tiriglik*” (HŞ-3725)

“*Şirindin **öng** tileki yok ajunda*” (HŞ-714)

e. İyelik Eki Almış İsimlerle Kullanılanlar

Sadece iyelik eki almış kelimelerden sonra kullanılan bir edat yoktur. Diğer durumlara göre daha az kullanılmıştır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*cemâling **birle** hurrem könglüm iy cân*” (HŞ-1402)

“*başım **birle** baray tip kulluğ itti*” (HŞ-1407)

“*anası **birle** oynar tigre yügrüp*” (HŞ-1429)

“*Yûsuf atası **tapa** bardı, atasıdın zârîlik birle iltimâs kıldı*” (KE-69r8)

“*ajunluğlarğa birgil almışing **tig***” (HŞ-2925)

“*nevrûz çiçeki **tig** açıldı*” (HŞ-3886)

“*kölik arkası **tég** urulmuşsın*” (ME-88-3)

C. Görevleri Bakımından Edatlar

Edatlar, eklendikleri kelimeler ile cümle içindeki öteki sözler arasında kurdukları anlam ilişkilerinin niteliği ile gördükleri işlevler bakımından da sınıflandırılmıştır. Birçok dilci bu sınıflandırmayı yapmıştır.³³

³³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1066.; Muharrem Ergin, a.g.e., s. 371-372-373.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul, 1984, s. 2-3.; Birsal Oruç, a.g.e., s. XV.

a. “Benzerlik, tıpkılık, denklik” Edatları

kibi, teg / tig, mengiz, mengizlig, menglig, yanglıg gibi edatlar bu fonksiyondadır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*Çatıp yâ tig kaçsın oğ kibi sözlep*”(HŞ-1654)

“*yangaqı gül mengiz köz baksa bolmaz*”(HŞ-281)

“*sen tağı anlar mengizlig tamuğlug turur-sen.*”(NF-373-12)

“*Alî oğlı başın alıp aydı: ey balam meñlig (14) seniñ özüñ Resûl hânedânı üçün baş bérdiñ*”(KE-246r13-14)

“*Yâ Muhammed, men yunmışım tég yungıl tağı men namâz kılmışım tég namâz kılgıl tédi érse*”(NF-10-12)

“*Zelîha Yûsufnu ögmişinçe Yûsuf bu yañlıg (15) cevâb aytur érdi.*”(KE-108r14-15)

b. “Vasıta ve beraberlik” Edatları

bile / birle, birlen bu tür edatlardır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*kanâ‘at bile boldı Mûsâ qarîb*”(MM-54-3)

“*köngül birle taşdıq kerek bil burun*”(MM-19-1)

“*ol gevherğa heybet birlen (10) nağar kıldı*”(KE-3r9-10)

c. “Sebep” Edatları

ötrü, uçun / üçün gibi edatlar bu fonksiyondadır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*kim ol sevdâdın ötrü tuttı sahrâ*”(HŞ-2477)

“*sen öz faydang üçün bir pendim algıl*”(HŞ-4272)

d. “Başkalık” Edatları

adın, başka, öng / öñ, öngin/ öñin, özge gibi edatlar bu fonksiyondadır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*bu yanglıg körk içinde işleri yoğ*

temaşadın adın hiç işleri yoğ”(HŞ-466-563)

“*Béşinç Mûsî habîbdin başka didâr tiledi bérmedi*”(KE / 122v-13)

“*Şirindin öng tileki yoğ ajunda*”(HŞ-714)

“*Sizdin öngin kimerse lâyıq ermez.*”(NF-145-10)

“*cihânda sindin özge yoq tilerim*”(HŞ-1698)

e. “Tarz ve Mukayese” Edatları

köre gibi edatlar bu fonksiyondadır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*ve eger musulmân bolmasang , sanga **köre** (4) kim kim musulmân bomasa , cümlesinge né iķâb bar erse, yalguz sanga ol ‘iķâb bolğay tedi.*”(NF-79-3-4)

f. “Miktar, Derece” Edatı

Arapça *ķadar*, *sayu* ve *tégi* edatı bu fonksiyondadır. Örnek aşağıya çıkarılmıştır:

“*Ĥayâ ol **ķadar** ġâlib boldı üzemke kim öz ‘araķımķa battım taķı yüzüm etleri yerke tüşti*(17) *uyalmaķındın, tedi.*”(NF-351-16-17)

“*İsmâ’îl ma yalguz (4) tileseñ biz munda keleliñ, yıl **sayu** yilkı ķaradın, mâl tavardın ondan birin oğlanga (5) béreliñ tediler.*”(KE-49r3-4-5)

“*Yér **Ķâbilni** béliñe **tégi** yutdı.*”(KE-17v6)

g. “Zaman” Edatları

berü / birü, *burun*, *kédin*, *öng / öñ*, *song / soñ*, *songra / soñra* gibi edatlar bu fonksiyondadır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*Ol vaķıtta kim (12) aġuluġ etni çeynep biraķtım erdi, andın **bérü** birer zaķmat bérür erdi manga.*”(NF / 34-12)

“*meniñ ecelimdin bir yıl **burun** maña ģaber bérgil,*”(KE-56r12)

“*Yana kırķ yılda **kédin** Âdemniñ cânıġa yarlıġ boldı.*”(KE-6v7)

“*yimekdin **öng** el yup taķı songra hem*”(MM-298-3)

“*Yéti yıldın **soñ** Yûsufnı tüşde kördi*”(KE-82r15)

“*ķilür ol niçe kündin **songra** kayrâ*”(HŞ-2471)

h. “Yer ve Yön” Edatları

aşa, *içre*, *öte*, *tapa*, *taparu*, *saru / sarı*, *yarı / yarı*, *singar / singaru öze / üze*, *özre / üzre* gibi bu fonksiyondadır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*oruķdın [ozuķdın ?³⁴] **aşa** işledi*”(ME-38-1)

³⁴ Nuri Yüce, (*Mukaddimetü'l-Edeb*'de) *oruķdın* sözcüğünü anlam uymadığı için *ozuķdın* şeklinde olabileceğini belirtmiştir.

“*Taķı éwi erdi* (9) *üçinç kat içre erdi*” (NF-360-8-9)
“*alnı açıldı taş alnığa tégdi eñsesi[din]*³⁵ (11) *öte çıktı.*” (KE-113v10-11)
“*Ékki elgini kaldurdi balta birle* (8) *taş üze urmaķ için.*” (NF-28-7-8)
“*gül özre müşk saçmaķ kıldı ‘âdet*” (HŞ-288)
“*Mundağuş maşrıķ sarı Cábulsaga bardım*” (KE-216r5)
“*kün toğar singar bardı*” (ME-83-7)
“*Yâ Cebre’il, bargıl taķı* (9) *uçtmaħ tapa nazır kılgıl tédi.*” (NF-61-8-9)
“*Şirin arslan taparu yürüdi tiz*” (HŞ-1460)

³⁵ Aysu Ata, muhtemelen elyazmasında silik olan harfleri “*eñsesi[ne] öte*” biçiminde okumuştur. Necmettin Hacıeminoğlu ise “*eñsesi[din] öte*” şeklinde okumuştur. Aysu Ata’nın okuyuşunda zarf-fiil, Hacıeminoğlu’nun okuyuşunda ise çekim edatı görevindedir.

Çekim Edatları

Çekim edatları isimlerden sonra kullanılan edatlardır. Sadece isimlerden sonra gelmeleri ve ancak o isim sayesinde anlam kazanmaları sebebiyle ismin hal eklerine çok benzetilmişlerdir. Necmettin Hacıeminoğlu, Batılı Türkologlar tarafından *preposition-postposition* terimlerine göre son çekim edatı ismi verildiğini, oysa Türkçede bir ön çekim edatı olmadığını ve dolayısıyla son çekim edatı isimlendirmesinin hatalı olduğunu belirtmiştir.³⁶ Cümle içerisinde işletme vazifesi gören çekim edatları, kullanıldıkları isimlerle çeşitli zarf halleri yapar. Bu şekilde bir edat grubu oluşur ve bu grup zarf ve sıfat olarak kullanılır.

Çekim edatları isimlere, yukarıda edatları önceki bölümde söylediğimiz gibi, eksiz veya ekli olarak bağlanırlar. İsmi yalın hal veya ekli oluşu edata göre değişmektedir. Bu değişim edatın ifade ettiği anlam ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin yön içerikli edatlar, daha çok yalın ve yönelme hal ekli isimlerden sonra kullanılmıştır. Birliktelik ve mekan içerikli edatlar da birçok durumda kullanılmalarının yanında ilgi hal eki almış isimlerden sonra da kullanılmışlardır. Bunun yanında sadece çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılmış edatlar da vardır. Aşağıdaki inceleme bölümünde her bir edat için çokça örnek verilmiştir.

adın

İlk olarak Eski Türkçe metinlerinde görülen *adın*, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahalarına ait metinlerde³⁷ de kullanılmaya devam etmiştir. Adı geçen dönemlere ait metinlerde “*anda kédin **adınları** yoğalu başlağay*” (KE 114v-16) örneğinde olduğu gibi *adın* isim olarak ve “*Azrâ’îl tağı **adın** ferîşterler kamuğ ölmîş bolsalar*” (KE 9v-13) örneğinde olduğu gibi sıfat olarak kullanılmıştır. Kelimenin kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Necmettin Hacıeminoğlu, Gabain’in *adın* kelimesinin *ad-* fiil köküne *-n* zarf fiil ekinin gelmesiyle oluştuğunu, Brockelman’ın ise bu edatı isim kökenli saymakla birlikte açıklamasını yapamadığını belirtir. Yine Reşit Rahmeti Arat’ın ise *adınçig* < *adınçig* sözünü izah ederken, *adın*

³⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 1.

³⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 3.

edatını *adır-* fiiline bağladığını söyler. Hacıeminoğlu'nun kendisi ise, bu edatın *ad-* fiil köküne bağlanabileceğini belirtir.³⁸

adın edatı *başkalık* ve *farklılık* ifadesi içeren bir çekim edatıdır. Eski Türkçe metinlerinden itibaren aynı anlamda kullanılmıştır. Örneğin, Eski Türkçedeki “*burkanta adın kim erser yok*”³⁹ cümlesi ve *Kutadgu Bilig*'deki “*keserde adın bolmağay ol min*”⁴⁰ cümlesinde *adın* edatı aynı görev ve anlamdadır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kelime isim, sıfat, zarf ve edat olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda, Harezmi Türkçesine ait eserlerde *adın* sözcüğünün çekim edatı olarak kaç kez kullanıldığı çıkarılmıştır:

<i>adın</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	6
Kıssaşü'l-Enbiyâ	8
Mu'înü'l-Mürîd	Yok ⁴¹
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

adın çekim edatı isimlerden sonra gelerek cümle içerisinde bağlı olduğu isimle cümlenin diğer öğeleri arasında başkalık yönünden çeşitli ilgiler kurar.

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*bu yanglıg körk içinde işleri yok* /

temaşadın adın hiç işleri yok” (HŞ-466-563)

“*sevinçdin özge hiç sağinçları yok* /

temaşadın adın hiç işleri yok” (HŞ-466-563)

“*âcizlikdin adın hiç çâre bilmen*” (HŞ-502)

³⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 80; *Türk Dilinde Edatlar*, age. s. 3.

³⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 3.

⁴⁰ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, *Metin I*, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 99, b. 818.

⁴¹ Recep Toparlı, *Mu'înü'l-Mürîd*'in dizininde *adın* edatının bir kez geçtiğini belirtmişse de yaptığımız taramada ve Toparlı'nın verdiği sayfa ve satırda adı geçen edata rastlayamadık. Nitekim Toparlı eserin inceleme bölümünde diğer bütün edatları sıralamasında rağmen *adın* edatından bahsetmemiştir. Buna göre dizinde sehven bir hata oluşmuş olabilir.

“eger bu yirde her kün genc tapsang /
anga tigmez bu genc bir renc tapsang /
nedâmetdin **adın** yok munda hâşıl” (HŞ-2751-2752)
“Resûl ‘aleyhi’s-selam aydı: eger ‘azâb inse ‘Ömerdin (19) **adın** kimerse
kutulmağay.” (KE-222v-18-19)
“...men kiçiglikde uluğlukda ‘Âyişedin könilikdin **adın** nesre körmişim yok” (KE-
234v-13)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“Aydılar: bizdin (3) **adın** kimni sevdün erse anı qurbân kılğıl.” (KE-50v-2-3)
“Ehl-i Bedr kamuğı ‘Alîka keldiler [241v] (1) sendin **adın** kimersege teğerlik yok”
(KE-241-1)

aşa

aş- fiil kökünün üzerine gelen -a zarf fiil ekinin birleşmesiyle oluşan *aşa* çekim edatı Eski Türkçe⁴², Harezmi ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır.⁴³ *aşa* çekim edatı Gabain’e göre ‘öte, ötede’,⁴⁴ Kamil Tiken’e göre ‘ -den öte, -den fazla’⁴⁵ ve Hacıeminoğlu’na göre ‘öte, ötesi, -den öte’⁴⁶ anlamlarında kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda *aşa* çekim edatının kullanım sıklığı gösterilmiştir:

aşa	
Nehcü’l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	2

aşa çekim edatı olarak kendinden önce gelen yalın haldeki ismin fiille ilişki kurmasını sağlar:

⁴² A. Von Gabain, a.g.e., s. 93.

⁴³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 9.

⁴⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 93.

⁴⁵ Kamil Tiken, a.g.e., s. 3.

⁴⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 9;

“*Tağı ęarındařım Cebre’ıl manga andağ buyurdı kim: Yâ Muğammed, kün aşa özüngke hoş yıdığ sürtgil*” (NF- 263-5)

“*oruç [ozuğ ?] aşa bardı*” (ME-158-5)

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*ķılurlar irdi hoşluğ ģaddin aşa*” (HŞ -458)

“*oruğdın [ozuğdın ?⁴⁷] aşa işledi*” (ME-38-1)

ba’de-ez

Arapça *ba’d* ile Farsça *ez* çıkma hal ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Farsçadan ödünçleme olan edat, ‘-den sonra’ anlamındadır. Örnek: ***ba’de-ez ân*** “onlardan sonra”, ***ba’de-ez ân*** “bundan sonra”, ***ba’de-ez zuhr*** “öğleden sonra”.⁴⁸

Çok az kullanılmış olan *ba’de-ez* edatının kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır.

<i>ba’de-ez</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü’l-Enbiyâ	1
Mu’înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Harezmi Türkçesi dönemine ait eserlerde bir kez kullanılmıştır. Bu kullanımda da çekim edatı göreviyle ve ‘-den sonra’ anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Örnek:

“*Munaşşıf sözi **ba’de-ez** bu kitabnı tüzgen, (18) tâ’at yolında tizgen, ma’şiyet yabânın kezgen, az azuğluğ, köp (19) yazuğluğ, Ribaş Oğuzluğ, bir oğlı kâzî nâşır settera’llâhu ‘aybehu (20) ve nevvere ģalbehu andağ aytur*” (KE-2r-17-18-19-20)

⁴⁷ Nuri Yüce, (Mukaddimetü’l-Edeb’de) *oruğdın* sözcüğünü anlam uymadığı için *ozuğdın* şeklinde olabileceğini belirtmiştir.

⁴⁸ Doktor Muhammed Mu’în, *Ferheng-i Fârisî*, Müessese-i İntişarat-i Emir-i Kebîr, Tahran, H. 1371. s. 549.

başka

“-den gayrı, başka” anlamındadır. Sözcüğün kökeni hakkında Gabain *baş-ka* şeklinde açıklama yapmış ve *-ka* ekinin yönelme haline ses bakımından benzediğini söylemiştir.⁴⁹ Hacıemioğlu da yukarıdaki açıklama yanında *baş-ı-k-a* şeklindeki açıklamayı söylemekle birlikte kesin hüküm vermenin mümkün olmadığını söyler.⁵⁰ Birsal Oruç ise *Oğuz Grubunda Edatlar* isimli çalışmasında her iki açıklamayı belirtmiş ancak *baş-ka* biçiminin doğru olduğuna kanaat getirmiştir.⁵¹ Eski Türkçeden beri kullanılan *özge* ile aynı anlamdadır ve daha sonraki dönemlerde tamamen *özge*'nin yerini alacaktır. Çekim edatı olarak ilk kullanımına Harezmi dönemi eserlerinde rastlanmaktadır. Bu görevde sadece çıkma hali ile kullanılır.⁵² Harezmi Türkçesinde fazla kullanılan bir kelime değildir. Buna göre Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü'l-Ferâdis*'te bir örnekte sıfat olarak kullanılmıştır:

“*Taķı Yûsufka başka yerde aydılar:*”(NF / 353-16)

Bir kez de ikileme biçiminde kullanılmıştır:

“*Resûlu'llâah tamâm hâcetlerin yığdı, ayasña urup (16) bolğan tileklerin biriktürdi başka başka tilemedi,*”(KE / 213v-15-16)

Aşağıdaki tabloda *başka* çekim edatının Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı görülmektedir:

<i>başka</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	3
Husrev ü Şirin	2
Kıssaşü'l-Enbiyâ	6
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*song asra qalmışındın başka kaldı*”(HŞ / 4665)

“*men saña (6) kelmişde altun kümüş, mâl esbâb, kul qarabaşdın başka kırk miñ altun hâvan <berdim> özge (7) hâvanlardın başka.*”(KE / 193v-5-6-7)

⁴⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 44.

⁵⁰ Necmettin Hacıemioğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 12.

⁵¹ Birsal Oruç, a.g.e., s. 63.

⁵² Necmettin Hacıemioğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, a.g.e., s. 12. ; Birsal Oruç, a.g.e., s. 63; Deniz Sarraç, *Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s. 47, 48.

“Resûlniñ anası Eymene binti Veheb erdi, atası qarındaşları ‘Abdu’llâhdın **başka** (12) toquz erdiler,” (KE / 198r-11-12)

“Béşinç Mûsî habîbdin **başka** dîdâr tiledi bérmedi” (KE / 122v-13)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“alardın **başka** bolmaqnı körüp hoş” (HŞ / 1170)

“Ol aydı kim: Biz ékegü (6) şart kılmış erdük kim biz ékegü cem‘ bolmadın teslîm kılmang, tép; mendin **başka** neteg tapşurdunguz? tédi erse” (NF / 203-5-6)

“Ol emânatnı men sanga teslîm (13) kılayın. Andın **başka** teslîm kıлмақ болмас,” (NF / 203-12-13)

“ya ‘nî sizlerdin **başka** iş kılman.” (KE / 148r-5)

beri / berü / birü

“-den beri, -den itibaren” anlamındadır. Kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Bilinen en eski şekli *bérü* biçimindedir.⁵³ Gabain kelimeyi isim kökenli saymıştır.⁵⁴ Clauson, *bér-ü* biçiminde açıklamakla birlikte zayıf bir ihtimal olarak **berrü* biçimini de zikretmiştir.⁵⁵ Hacıeminoğlu da *bér-ü* şeklinde fiil ve zarf fiil ekinin birleşimi ile veya *be-rü* şeklinde isim ve yön gösterme ekinin birleşmesinden geldiğini söyleyerek Gabain ve Brockelman’ın *berü*’yü isim kökenli gösterdiklerini belirtmiştir.⁵⁶ Zeynep Korkmaz, *ben-ru* şeklinde zamir ve yön ekinin birleşmesinde oluştuğunu söylemiştir.⁵⁷ Birsal Oruç, Hacıeminoğlu’nun söylediklerini sıralayıp *ben-ru* biçimini de eklemiştir.⁵⁸ Bu görüşlerden başka, en farklı görüşü Kamil Tiken belirtmiştir. Tiken, *bér-ü* ve *be-rü* biçimlerini ikinci bir ihtimal olarak söylemeden önce, *ñ>ğ* değişimiyle *bağaru > bağaru > bâru > baru > berü* şeklinde açıklamıştır. Buna göre *bérü* Eski Uygur Türkçesindeki *baru* sözcüğünden gelmektedir. Tiken daha sonra zayıf bir ihtimal olarak, *beñerü > begerü > beğerü > bérü > berü* şeklini söylemiştir.⁵⁹

⁵³ A. Von Gabain, a.g.e., s. 99; Kamil Tiken, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Filler, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 6.

⁵⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 99.

⁵⁵ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 1972, Londra, s. 355-356.

⁵⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 14.

⁵⁷ Zeynep Kormaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 9.

⁵⁸ Birsal Oruç, a.g.e., s. 82-83.

⁵⁹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 6.

İlk Türkçe metinlerden itibaren gördüğümüz sözcük, çekim edatı ve zarf olarak kullanılmaktadır. Çekim edatı olarak yalın isimlerden sonra “*kögmen yışığ berü keltimiz*”⁶⁰ örneğindeki gibi, bulunma hal eki almış isimden sonra “*ilkisizde berü*”⁶¹ ve “*sansız tümen ajunta berü unıtmadını içginmadın öyü tutar*”⁶² örneklerinde olduğu gibi ve çıkma hal eki almış isimden sonra “*yilikimiztin süñükümüztin berü*”⁶³, “*bular yine ıraktın berü manga teggeli mini körgeli kitliler*”⁶⁴ örneklerinde olduğu gibi kullanıldığı görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinde de çıkma fonksiyonundaki bulunma hal ekinden sonra kullanıldığı örnekler vardır: “*tümen yılda berü tul erdim tulas*”ve “*ajunğa apa inmişde berü*” gibi. Harezmi Türkçesinde ise *Muğaddimetü'l-Edeb*'de bir örnekte yardımcı fiille kullanılarak birleşik fiil oluşturmuştur. Örnek “*beri boldı bodunlardın*” (ME / 157-1) gibi. Aynı eserde zarf olarak da kullanılmıştır:

“*angaru berü yarışıl arınğ birle*” (ME / 123-2)

“*angaru berü éltti suvını*” (ME / 228-4)

angaru berü biçimi daha sonra kalıplaşarak Batı Türkçesinde kullanılmaya devam etmiştir.⁶⁵

Genellikle çıkma hali ile kullanılır ve son çekim edatı olarak kullanılmıştır. Oğuz grubu şivelerinin hepsinde tespit edilmiştir. Anlam olarak süreklilik, zaman ve yer ifade eder.⁶⁶

Aşağıdaki tabloda çekim edatı olarak kullanım sıklığı çıkarılmıştır:

<i>birü/berü/beri</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	26
Husrev ü Şirin	5
Kışaşü'l-Enbiyâ	18
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

⁶⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 110.

⁶¹ A. Von Gabain, a.g.e. s. 99.

⁶² Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 14.

⁶³ A. Von Gabain, a.g.e., s. 99.

⁶⁴ Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 14.

⁶⁵ Birsell Oruç, a.g.e., s. 88.

⁶⁶ Birsell Oruç, a.g.e., s. 83.

İsimlerin çıkma hal eki ile kullanılıp eklendiği isim ile fiil arasında ilişki kurar:

“Uş ışkıñ bolmışındın **birü** işim” (HŞ / 2592)

“Şirini körmüşindin **birü** Ferhâd” (HŞ / 2696)

“Aymışlar: Havvâdın **beri** tişide Zelihâdın körklüg yok erdi, könli meyl kıldı.” (KE / 81v-16)

“munça yıldın **beri** meniñ nimetimni yép meniñ tüşimni (19) téyür-siz.” KE / 89v-18-19)

“Ol kündin **beri** bişgen aş kéçe kalsa sasır boldı.” (KE / 119r-2)

“Abdu’r-rahmân, béş yüz yıldın **beri** munda-men.” (KE / 115r-14)

“anadın (9) tuğmuş kündin **berü** üç miñ yıl kéçürdi.” (KE / 4v-8-9)

“Topraqdın yaratılmışdın **berü** miñ (5) éki yüz kırk yıl erdi,” (KE / 9r-4-5)

“Ol kündin **berü** it (17) âdem oğlanları birle kıldı,” (KE / 13r-16-17)

“Ol vefâti bolğardın **berü** körer-men, üküş zaħmat tegrü tururlar.” (NF / 13-11)

“Munça (2) yıldın **berü** heç Muhammeddin yalğan söz éşitmişing bar mu?” (NF / 16-1-2)

“Yâ ‘Ömer, sen ħalîfa erding taķı Medîne (11) içinde nâresîde öksüzlernéçe kündin **berü** açlık zaħmatıdın tarttılar,” (NF / 107-10-11)

“Munça yıldın **berü** şahrâda otlamışda sangâ neteg boy bérgey?” (NF / 341-16)

“Bu ‘âbid kırk yıldın (10) **berü** kim munda ta‘ât ve ‘ibâdet kim kıldı,” (NF / 404-9-10)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“Uş andın **birü** kim Ermenke Şâvûr” (HŞ / 831)

“Ol vaķıtta kim (12) ağuluğ etni çeynep biraķtımdı erdi, andın **bérü** birer zaħmat bérür erdi manga.” (NF / 34-12)

“Munçadın **berü** Barsışâdın tama‘ (369) (1) kesip turur erdi kim üküş ‘ibâdat kıldı ta‘at ve ‘ibâdat angar ğıdâ boldı,” (NF / 368-17, 369-1)

bile / birle / birlen

“ile, birlikte, beraber” anlamındadır. *bile* ve *birle* ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte aslında ikisinin kökeni aynıdır. Ancak burada farklı görüşleri belirtmekte fayda vardır. Brockelman *bile* sözcüğünü *ile* edatıyla birlikte düşünüp

kelimeyi fiil kökenli göstermiştir.⁶⁷ Gabain ise *bilen* sözcüğünü *bir-le-n* şeklinde açıklamakla birlikte, *birle* sözcüğünü *bir-i-l-e* şeklinde açıklamıştır.⁶⁸ Necmettin Hacıeminoğlu ise, Gabain'in tatmin edici izah tarzından uzaklaştığını belirtip kendisinin *bir-ile* biçimini uygun bulduğunu ve W. Bang'ın *bir-le* > *birle* biçimindeki açıklamasını söyler.⁶⁹ Bu görüşe Mecdud Mansuroğlu⁷⁰ ve Muharrem Ergin de katılmaktadır.⁷¹ Clauson da *bir-le* biçiminde açıklamıştır.⁷² Ancak bu konuda en uygun ve açık görüşü Zafer Önler belirtmiştir. Bu da *-la* ekinin isimden zarf yapan ek oluşudur. Buna göre *birle*, *bir* sayı sözcüğü üzerine gelen isimden zarf yapan *-la* eki ile oluşmuştur.⁷³ Yine *birlen* biçimi de *-n* vasıta hal eki ile genişletilmiş biçimdir ve bu biçim kalıplaşmıştır. Korkmaz, bu tür bir birleşmenin eskiden beri görüldüğünü belirtmiştir.⁷⁴ *birle* > *bile* değişimi ise *r* sesinin hece sonunda düşmesi olarak açıklanmaktadır.⁷⁵

bile / *birle* / *birlen* son çekim edatıdır. Yalın haldeki isimler, iyelik eki almış ya da ilgi hal eki almış kelimelerle kullanılmıştır.⁷⁶

Eski Türkçeden beri görülen edat, yalın halde “*kasığın yıldız **birle** yorgudka toğup içürzün*”⁷⁷ ve “*mük **bile** togma erdi.*”⁷⁸ örneğindeki gibi, iyelik eki almış kelime ile “*uçi **bilen***”⁷⁹ ve “*bil bağı **birle** yıgaçça bağladı*” örneğindeki gibi, ilgi hali ile “*anung **birle** amıarak boldı*”⁸⁰ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise, yalın halde “*adğır kısrak **birle** sürüşdi*”⁸¹ örneğindeki gibi, iyelik

⁶⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 18.

⁶⁸ A. Von Gabain, a.g.e., s. 96.

⁶⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 18-21-22.

⁷⁰ Mecdud Mansuroğlu, *Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, TDK Yay., Ankara, 1955, s. 59-71.

⁷¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 1999, s. 173-174.

⁷² Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 364.

⁷³ Şirvan Kalsın, *Nehcü'l-Feradis'te Sözcük Yapımı*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 1996, s. 19-20-21-25.

⁷⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 31.

⁷⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 18.; Birsal Oruç, a.g.e., s. 95.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 364.

⁷⁶ Birsal Oruç, a.g.e., s. 110.

⁷⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 18.

⁷⁸ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.III, s. 118.

⁷⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 96.

⁸⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 23.

⁸¹ Besim Atalay, a.g.e., s. 96.

almış kelime ile, “*atım birle tegü evdim*”⁸² örneğindeki gibi, ilgi hali ile “*ol mening birle oğ atışgan*”⁸³ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesine ait eserlerde genelde *birle* biçimi yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak *Mu‘înü’l-Mürîd*’de *bile* ve *birle* birbirine yakın sayılarda geçmektedir. *birlen* biçimi ise çok daha azdır. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru *birle* biçimi oldukça az kullanılmaya başlanmış ve *ile* /-*la* biçimleri kullanılır olmuştur.⁸⁴ Aşağıdaki tabloda *bile* / *birle* / *birlen* biçimlerinin toplam kullanım sıklıkları çıkarılmıştır:

<i>bile / birle / birlen</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	1052
Husrev ü Şirin	556
Kışaşü’l-Enbiyâ	1238
Mu‘înü’l-Mürîd	129
Mukaddimetü’l-Edeb	205

İsimlerin yalın hali ile kullanılır:

- “*kıl öz fažlingni ‘âşî kul bile yâr*” (HŞ-108)
“*‘âşîkların sözün ışık birle tıngla*” (HŞ-262)
“*biter köp iş buluşmaçlık bile çın*” (HŞ-624)
“*yoğ irse uş du ‘â birle ulaşa*” (HŞ-1727)
“*gehi işret bile özin avıtur*” (HŞ-1821)
“*niçe efsûn bile söz söylemek bu*” (HŞ-3463)
“*yaraş bu bağı baş birle iy yâr*” (HŞ-3946)
“*‘âcızlık birle yığındı andın*” (ME-76-1)
“*andıktı Tangrı birle*” (ME-59-7)
“*batrulmuş öygen kümiş birle*” (ME-84-3)
“*örte aytdı nêrsedin öngin at birle*” (ME-107-2)
“*şükür kılgu tün kün tazarru‘ bile*” (MM-7-3)
“*kamer pâre boldı işâret bile*” (MM-34-1)

⁸² Besim Atalay, *a.g.e.*, s. 167.

⁸³ Besim Atalay, *a.g.e.*, s. 157.

⁸⁴ Gürer Gülsevin, Erdoğın Boz, *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004, s. 113.

“*kel imdi saķingil tefekkür **bile** /
 inanmaķ revâ mu bu tıngu yele /
 tiriglik **bile** bu ķamuğ işlering /
 tiriglikning aşlı irür yel **bile**” (MM-46-1-3-4)
 “*ķanâ ‘at **bile** boldı Mûsâ ķarib*” (MM-54-3)
 “*köngül **birle** taşdıķ kerek bil burun*” (MM-19-1)
 “*köngül **birle** taşdıķ ü iķrâr-ı tıl*” (MM-20-1)
 “*Oķıgıl, yâ Muhammed, taķı sening Perverdigâring (6) kerim Tangrı turur kim âdem
 oĝlanlarına haķnı ķalem **birle** öĝretti*” (NF-8-6-7)
 “*ol kâfirni hoş söz **birle** açuk yüz **birle** haķ yolına ündeyü başladı*” (NF-10-12)
 “*Tokuz ĝazâta özi taķı kâfir **birle** uruştı*” (NF-6-13)
 “*Peyĝambar ‘as Hadıca **birle** bardılar*” (NF-8-15)
 “*niçe cevâb aysalar ĥüccet **birle** olarnı (11) tındurmas erdim.*” (KE-11r-10-11)
 “*Âdem Havvânîñ ‘adâveti köñlünde (13) berkidı, vesvese **birle** uçmaĥdın çıķarmaķĝa
 oĝradı.*” (KE-11r-12-13)
 “*meni uçmaĥĝa kiwürgil Havvâ (17) **birle** sözleşeyin, tép.*” (KE-11r-16-17)
 “*Ol buĝday üç nerse **birle** ĥâşıl boldı adaķ **birle** bardı, elig **birle** (7) tutdı, ağız **birle**
 yédi.*” (KE-12r6-7)
 “*aydı: Ey ‘aceben, tañ **birle** feriştelere maña (16) secde kızur erdiler, kéçelik bu uy
 meniñ birle sözleşür, tédi.*” (KE-15r15-16)
 “*Âdem öz şerî‘atinçe Kâbîl **birle** tuĝĝan (6) kızını Hâbîlĝa bérür boldı, Hâbîl **birle**
 tuĝĝan kızını Kâbîlĝa bérür boldı erse (7) Kâbîl unamadı, meniñ birle tuĝĝan kızını
 alur-men, tédi.*” (KE-15v5-6-7)
 “*ol gevherĝa heybet **birlen** (10) nazâr kıldı*” (KE-3r9-10)*

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*cemâling **birle** ĥurrem könglüm iy cân*” (HŞ-1402)
 “*başım **birle** baray tıp ķulluķ itti*” (HŞ-1407)
 “*anası **birle** oynar tigre yüĝrüp*” (HŞ-1429)
 “*ķayu könglüm **bile** anda barayın*” (HŞ-2200)
 “*hem öz mührim **bile** ök olturur men*” (HŞ-3046)
 “*şeker irning **bile** ĥalvet işin bar*” (HŞ-3880)
 “*sining yıdĝing **bile** hoş bu dimaĝım*” (HŞ-3889)

“altun suvı **birle** bezedi anı” (ME-101-6)
 “atlıgları **birle**, ya ‘nî çerigi **birle**” (ME-3-7)
 “küvendi kendü özi **birle**, tang-ğa ketürüldi özi **birle**” (ME-5-1)
 “olcasız qaldı yağı **birle** uruşğan” (ME-24-5)
 “köngül ma ‘rifet nûrı **birle** tolup” (MM-2-4)
 “köbekdin tizing **birle** ‘avret irür” (MM-69-1)
 “ikinç ur taqı sol ayang **birle** sağ” (MM-103-3)
 “taqı sağ ayang **birle** sol yan eling” (MM-104-1)
 “tutuş tirsegi **birle** yumaq biling” (MM-70-2)
 “taqı suw sağ elging **bile** katğa sen” (MM-100-2)
 “sol elging **bile** sil işit bu söze” (MM-301-2)
 “anı cümleke öz elgi(17) **birle** içürdi” (NF-22-16-17)
 “sizing icâzetingiz **birle** men taqı bu San ‘a ‘da aning teg bir ev binâ kılsam” (NF-40-8)
 “duşenbe tünı erdi kim Hâq te ‘âlâ fermânı **birle** Cebre ‘il ‘as risâlatnı peygamberliknı tapsurdi” (NF-5-10)
 “Baqar, Abû Cehl ‘al olturup turur yârânları (3) **birle**.” (NF-6-2-3)
 “Taqı Hâq te ‘âlâ sanga öz zâtı (8) **birle** durûz şenâ aydı” (NF-10-7-8)
 “Közüm **birle** körle kördüm ol kâfirlarnı Bedr toquşında.” (NF-6-13)
 “Helâk boldı Abû Lehebning Ekki elgi kim ol ékki elgi **birle** Peyğambar ‘as’ğa taş attı.” (NF-17-7)
 “ey nefis kirgil benim hâş qullarım **birle** uçmañımqa” (NF-197-7)
 “siz me secde kıldıñız (7) men qamuğ qarındaşım **birle** sizlerge nezzâre kılıp turur erdim.” (KE-11r6-7)
 “eligleri **birle** (13) ‘avretlerin örtüp yıgaçdın yıgaçqa yapurgaq tileyü yügrü başladılar.” (KE-12r12-13)
 “yér yüzine kimerse keldi sizlerge meñzemez, sizlerni (11) uruquñuz **birle** öltürgüsi turur.” (KE-13r10-11)
 “Andın song qadım ihsânı **birlen** (8) biz za ‘iflarğa Muhammed Muşafânı peygâamber yiberdi.” (KE-1v7-8)
 “men bu qâdirlikim **birlen** aşuq iş kılmadım.” (KE-3v8)
 “qız kırkınları **birle** qarşu olturup ün tüzüp (14) aytu başladı.” (KE-77r13-14)

Yalın haldeki zamirlerden sonra kullanılır:

“meniñ hoş-nûduķım tiler erseñiz Yemen vilâyeti tapa atlanıñ [117v] (1)
atalarıñızniñ ‘Amâliķa atlığ düşmenleri bar olar **birle** ģarb kıluñ, sizlerge nuşret
béreyin.”(KE-117r21 / 117v1)

İlgi hali almış zamirlerden sonra kullanılır:

“minim **birle** niçe bu mühre oynar”(HŞ-2187)

“minim **birle** kerek kim hoş barışgay”(HŞ-3244)

“sining **birle** ģuvanur tâc u hem taht”(HŞ-3577)

“ģıyâs it kim sining **birle** mü turğay”(HŞ-1337)

“aning **birle** kiçigli ģanı ģanı”(HŞ-1064)

“kim aning **birle** bulsam dünyâda kana ‘ât”(HŞ-4714)

“munung **birle** meşhûr dünyâda özüm”(HŞ-4702)

“uruş-ğâ turuşdı aning **birle**, ģoparıştı aning **birle** uruşnı, (3) toķuş ģopardı aning
birle”(ME-109-2-3)

“assu alındurđı anga aning **birle**, manfa ‘at bérđı anga aning **birle**”(ME-81-1)

“anga ‘âşık-lık bar aning **birle**, anga aning **birle** ‘âşıklık bar”(ME-42-8)

“ģarım ģatım-luķ édiştı aning **birle**, ģarıştı aning **birle**”(ME-109-4)

“munug **birle** mü ‘min bolur bu kişi”(MM-15-1)

“munung **birle** şeytân kıtur hoş ģurûr”(MM-281-2)

“sining **birle** anı muģâl bulsa sen”(MM-269-2)

“aning **birle** rek ‘at tamâmet bulur”(MM-148-2)

“aning **birle** meclis tüzü ģurmaķ ol”(MM-347-4)

“Men sening **birle** (10) bir éwde turmağay-men tédi”(NF-16-9-10)

“Men taķı sizing **birle** barayın tép aydı erse”(NF-20-3)

“Yâ Abâ Bekr, hêç ģorķmağıl kim Tangrı bizing **birle** turur”(NF-20-12)

“Ĥaķ te ‘âlâ bizim **birle** turur tédi”(NF-21-11)

“Kim nedin küwenür (4) erse aning **birle** ģuwanur, tédi”(KE-9v3-4)

“Bu kün Teñri ferishteleri ģavî turur, olarnıñ **birle** ģıķışğı ģudret (12) yoķ durur.”
(KE-9-11-12)

“Teñri yalğuz ģalmışda anıñ **birle** toķuşğâ-(14)-sen”(KE-9v13-14)

“İlâhî, ol belâ (20) bérmişde sen biziñ **birle** bolğay mu-sen?”(KE-10v19-20)

“İlâhî, belâ tégmişde sen (21) biziñ **birle** bolsañ, ol ança belâni bizge ģavâle kılsañ,
ģabûl kılgay-miz, tédiler”(KE-10v20-21)

“aydı: Ey ‘aceben, tañ birle ferîsteler maña (16) secde kızur erdiler, kéçelik bu uy meniñ **birle** sözleşür, tédi.” (KE-15r15-16)

“Kağan Kâbil tuğdı anıñ **birle** bir kız (4) tuğdı, gâyet körklüg İklîmâ atlıg, éki yılda kedin Hâbil tuğdı erse anıñ **birle** tuğğan (5) kız gâyet körksüz erdi Ebûdâ atlıg.” (KE-15v3-4-5)

“Âdem öz şerî‘atinçe Kâbil birle tuğğan (6) kızını Hâbilğa bérür boldı, Hâbil birle tuğğan kızını Kâbilğa bérür boldı erse (7) Kâbil unamadı, meniñ **birle** tuğğan kızını alur-men, tédi.” (KE-15v5-6-7)

burun

“-den önce, ilk” anlamındadır. Kelimenin kökeni tek görüşü Hacıeminoğlu belirtmiş ve *bur-u-n* > *buru-n* > *burun* biçiminde açıklasa da soru işareti (?) koyarak belirsizliği de ifade etmiştir.⁸⁵ Clauson ise kelimenin kökeni ile ilgili bir şey söylememiştir.⁸⁶ Şirvan Kalsın, *Nehcü'l-Ferâdis'te Sözcük Yapımı* adlı çalışmasında – *n* ekini eskiden beri pek işlek olmayan ve fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ve daha çok yapıları gösterir diye açıklamış ve dizin bölümünde bu maddeye *burun* kelimesini de dahil etmiştir.⁸⁷ Eski Türkçede, *burun* veya *hortum*⁸⁸ anlamında kullanılan sözcük, edat göreviyle ilk olarak Karahanlı Türkçesinde görülmüştür. Çıkma hali anlamındaki bulunma hali ile “*kişide burun*”⁸⁹ gibi ve çıkma hali ile “*ol mendin burun bardı*”⁹⁰ gibi örneklerde görülmüştür.

Harezmi Türkçesinden itibaren çekim edatı olarak da kullanılan *burun* *Mu‘înü'l-Mürîd*’de zarf olarak kullanılmıştır. *Kıssaşü'l-Enbiyâ*’da da zarf kullanımı vardır:

“*Aymışlar: kaçan kün tuğar bolsa burun subh akarur soñra kün tuğar.*” (KE-188v18)

Nehcü'l-Ferâdis'te ve *Kıssaşü'l-Enbiyâ'da* –*ki* eki alarak zamir fonksiyonuyla kullanılmıştır:

“*Yana burunķı teg yıldırım mengizlig nûr çıktı*” (NF-30-8)

⁸⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 28.

⁸⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 366-367.

⁸⁷ Şirvan Kalsın, a.g.e., s. 56-57-117.

⁸⁸ A. Von Gabain, a.g.e., s. 270.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 366-367.

⁸⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 28.

⁹⁰ Besim Atalay, a.g.e., s. 398.

“*andın song yana (16) ékisi biri biringe kavuşsa, **burun**ki tég bolsa, bizler bilgeymiz kim sening dîning haq turur tép aydılar*”(NF-34-15-16)

“***burun**ki tig taqı bir naqş kılmış*”(HŞ-602)

Aslında zaman zarfı olan *burun*, çıkma hali almış kelimelerle son çekim edatı olarak kullanılmıştır⁹¹:

burun sözcüğünün çekim edatı olarak kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>burun</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	4
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	49
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	1

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*meniñ ecelimdin bir yıl **burun** maña haber bérgil,*”(KE-56r12)

“*Andın soñ Resûl (7) ‘aleyhi’s-selâm éki rek’at namâz kıldı Mekkedinhicret kılıp Medînege barmasdın éki yıl **burun**, andın (8) soñ mi’âc tüninde bu béş vaqt namâz farîza boldı*”(KE-194v6-7-8)

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*bu oğlan ol oğlan (8) turur kim on éki yıldın **burun** ayaqınga zincir urup eşekge mindürüp zindânqa (9) étiler,*”(KE-92r7-8-9)

“*Haq ta’âlâ barçadın **burun** bir gevher yaratdı.*”(KE-3r9)

“*Taqı kıyâmat kün bolsa âvs, cümle halâyıkdın **burun** aval gûr yarılıp (16) gûrdın baş kaldırğan men bolğay-men.*”(NF / 36-15-16)

“*taqı munung ümmetleri mening ümmetimdin **burun** uçmağqa (15) kirgey tédi erse,*”(NF / 55-14-15)

-*mazdan* sıfat fiil ekinden sonra kullanılır:

⁹¹ Birsel Oruç, a.g.e., s. 132.

“*Câlutğa yetmesdin **burun** Mevlî ta ‘âlâ yel iddi (10) sapқан çevürüp taş attı.*” (KE-133v9-10)

“*Dâvûd kelmesdin **burun** kitgil.*” (KE-136v21)

“*Fir‘avndın **burun** kimerse bışığ kerpîç birle kılmışı yoқ erdi,*” (KE-113v17)

“*kâle bérmezdin **burun** aldı andın yarmaқlarını*” (ME / 212-6)

-*madan* zarf-fiil ekinden sonra kullanılır:

“*ve eger bözni boyamadın **burun** tandı, andın song bözni (16) boyadı erse, ücre vâcib bolmas,*” (NF / 194-15-16)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*andın **burun** nikâh yoқ érdi.*” (KE-4r14)

“*andın **burun** başı kökge teger érdi.*” (KE-14r15)

“*aydı: Mundın (4) **burun** birisin alıp bardıñız yitürdiñiz yana bu birin alıp barıp keltürmeyin oğrılıқ (5) kıldı tép bahâne kılursız.*” (KE-99r3-4-5)

“*Bu şaḡâba-(17)-larқа kim sizlerdin **burun** destûr bérdim,*” (NF / 110-16-17)

-*mazdan* anlamındaki geniş zamanın olumsuzundan sonra kullanılmıştır:

“*‘Ömer bu işge ragbet kıldı, қamuғлары қопup but-(3)-largа барmas **burun** ‘Ömer şarâb içdi.*” (KE- 195v2-3)

deg / teg / tig

“*gibi, -e benzer şekilde, -i andırır şekilde*”⁹² anlamındadır. Eski Türkçeden beri çok yaygın kullanılan bir edattır⁹³ ve Türkçenin bütün kollarında ses değişiklikleri ile görülmüştür. Hacıeminoğlu, kelimeyi *ti-g > ti-k > te-k* biçiminde *te-* fiilinden türemiş bir ismi düşündürdüğünü belirtmişse de soru işareti ile belirsizliği ifade etmiştir.⁹⁴ Ancak *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı kitabında ise *teg* edatının daha sonra *dek / dik* şeklinde telaffuz edilmelerinin bu düşüncüyü kuvvetlendirmekte olduğunu belirtmiştir.⁹⁵ Clauson, *üçün, birle, üze* edatlarıyla birlikte çok eskiden beri

⁹² Kamil Tiken, a.g.e., s. 44.

⁹³ A. Von Gabain, a.g.e., s. 298.; Muharrem Ergin, a.g.e., s. 371.; Birsal Oruç, a.g.e., 184.

⁹⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 34.

⁹⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 92.

kullanılan dört edattan biri olduğunu söyler ve Uygur Türkçesinden ismin yalın hali ile “*bulıt teg*” ve “*monçuk teg*” örneklerini verir.⁹⁶

Karahanlı Türkçesinde yalın hal ile “*çekürge teg sü*”⁹⁷ örneğindeki gibi, isim fiillerle “*yil ay kün keçer teg tiriglik keçer*”⁹⁸ örneğindeki gibi, zamirlerin yalın hali ile “*ağırladı min teg tapuğsuz tulug*”⁹⁹ örneğindeki gibi, belirtme hali ile “*muni teg yok erse sen andın tönül*”¹⁰⁰ örneğindeki gibi ve iyelik ekli sözlerle “*tive burnı teg*”¹⁰¹ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesinde çokça kullanılan *teg* bir benzerlik edatıdır ve daha sonraki dönemde *gibi*, *bigi*, *kimi*, *kimin* gibi edatlara yerini bırakmıştır.¹⁰²

teg çekim edatının kullanım sıklığı aşağıya çıkarılmıştır:

<i>deg / teg / tig</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	156
Husrev ü Şirin	78
Kıssaşü'l-Enbiyâ	211
Mu'înü'l-Mürîd	35
Mukaddimetü'l-Edeb	2

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*ķazan tig kaynap uş sevdâ bişürdüm*” (HŞ-244)

“*timur tig bolsa kõngli*” (HŞ-649)

“*kelinler tig ilin yüzinke urmuş*” (HŞ-1426)

“*tışı téğ sözledi (6) sözinde*” (ME-167-5-6)

“*eger Nûh nebî tig amân ķolsangız*” (MM-40-4)

“*bıķak tig bolur arıģsız tışı*” (MM-41-2)

“*vücdung dıraht tig bu cânın ķuş ol*” (MM-47-3)

⁹⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 475.

⁹⁷ Besim Atalay, a.g.e., s. 490-8.

⁹⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 1214.

⁹⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 389.

¹⁰⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 2121.

¹⁰¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 206.

¹⁰² Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 1999, s. 371.

“*zekât bil farîza namâz rûze **tig***” (MM-186-1)
“*namâz rûze **tig** bil vebâl qalmaqı*” (MM-194-2)
“*ol taht üze Cebraîl(8) yüzi kün **tég** qumıyur*” (NF-9-8)
“*Yüzi tolun ay **tég** qumıyur.*” (NF-23-6)
“*taqı Uhud **tég** sizlerni hezîmet qılğaymen témişse*” (NF-32-13)
“*yüzleri yaruq yılduz **tég** yışığay.*” (NF-242-6)
“*Havva **tég** cüft bérilgen,*” (KE-5v1)
“*könli tölenmedin keyik **tég** bolup uşmağ içinde yöriyür erdi.*” (KE-7v5)
“*dünyâdın kuş **tég** (14) uçğan, tamuğğa kirip çıqğan, sırâtdın yaşın **tég** keçgen,*” (KE-19v13-14)
“*Aydi. Bir ig bar eşgek **tég** yatur tédi.*” (KE-27-19)
“*Anası İsmâ’îlniñ yüziñe baqdı aydı: ay **tég** yüzın, kün (8) **tég** körkin, qalem **tég** közin, oq **tég** kirpükin, ‘aқıq **tég** irinlerin, yinçü **tég** tiş-(9)-lerin piste **teg** azğın, qızıl meñzin, sılığ özin, boynın kuçup öpüp aydı.” (KE-50v7-8-9)*

Yalın haldeki zamirlerden sonra kullanılır:

“*mürîd irmes ol **tig** kuruğ et irür*” (MM-271-4)
“*du‘â kılayın qarnıñdağı oğlan sen **tég** (2) arığ âdemî tuğsa meniñ atımnı atağay mu-sen?*” (KE-14v1-2)
“*biz **tég** küçlüg (18) bar mu? tédiler.*” (KE-29r17-18)
“*Yûnus aydı: sen **teg** âdemî-men.*” (KE-153r3)
“*Olar **teg** cevâb bédri.*” (KE-155r13)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*minim **tig** bar mu*” (HŞ-568)
“*aning **tig** kim oqığan*” (HŞ-7)
“*aning **tig** kıldı ağaz*” (HŞ-39)
“*bizing **tig** şahş kim suvdın töretti*” (HŞ-36)
“*munung **tig** sözke tapğında ni san*” (HŞ-228)
“*adın yir kök munung **tig** âbdân tip*” (HŞ-4291)
“*Munung **tég** mu‘ciza peygâmbarlardıñ özgede bolmaz.*” (NF-23-2)
“*Aning **tég** ‘âlimning (10) Hâk hazratında hiç qadri hürmeti yoq.*” (NF-231-9-10)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*hod anadın toğmuşum **tig***” (HŞ-3046)

“*ajunluğlargâ birgil almişing **tig***” (HŞ-2925)

“*nevrûz çiçeki **tig** açıldı*” (HŞ-3886)

“*kölik arkası **tég** urulmuşsin*” (ME-88-3)

“*biling rek‘at içre rüku‘ hükmi **tig***” (MM-146-3)

“*fütûhı bu ikki cihân mülki **tig***” (MM-186-4)

“*fütûhı ribâ **tig** aning hem aning*” (MM-244-4)

“*bu tüş ta‘bîrini özi **tig** yorar*” (MM-388-4)

“*ol tüşlerin yoruğı **tég** açuğ rast kelür érdi*” (NF-7-5)

“*Yâ Muhammed, men yunmişim **tég** yungıl tağı men namâz kılmışım **tég** namâz kılgıl tédi érse*” (NF-10-12)

“*Peyğâmbar ‘as (13) tağı Cebre‘il yunmiş **tég** yundi tağı ‘as Cebre‘il namâz kılmış **tég** namâz kıldı.*” (NF-10-13)

“*Âdem Havvaânı özi **tég** şûrethğ kördi érse*” (KE-7v15)

“*Semûd bodunu ‘Ad bodunu **tég** (8) uzun boyluğlar érdiler.*” (KE- 31v7-8)

“*İbrâhîm du‘â kıldı melikniñ elgi tağı boynı ozağı **tég** sağı (10) boldı.*” (KE-46v9-10)

“*erniñ ut endâmı **tég** bir yığaçı (16) yondi.*” (KE-57v15-16)

Belirtme hal eki almış sıfat fiilden sonra kullanılır:

“*Émdi bu hatun birle (15) şuhbat kılsang, bolğay kim Hağ te‘âlâ sanga oğul kız rûzî kılsa, tédi érse, tabîb aymış **tég** boldı.*” (NF-234-14-15)

Fiillerin geniş zaman halinden sonra kullanılır:

“*körer **tig** idige ta‘ât kılsa sen*” (MM-25-2)

“*vedî hem mezî suw töker **tig** bolur*” (MM-82-4)

“*Hâbîlniñ qanı (16v) yérge suw siñer **tég** siñdi.*” (KE-16r21, 16v-1)

“*Yunuğğa yunur **tig** yumaqlıq üze*” (MM-88-3-4)

“*ilimsiz ‘amel ol irür **tig** dalâl*” (MM-156-1)

“*Tağı cümlesi silâj kéddiler uruşğa barur **tég** kâfirlargâ heybet üçün.*” (NF-24-1)

“*İbrâhîm aydı: men nücûm ‘ilminde bağdım maña (9) kelir **tég** turur çıqa-bilmez-men tédi.*” (KE-39v8-9)

“*kamuğ halâyıq öz bağlarıña barur **tég** anda kelür érdiler,*” (KE-57r8)

“Kök kökrer **tég** bir **katıg** ün **kıldı**,” (KE-61r14)

“Bu sarây ortasında öziñe temâşâ **kılur** (13) **teg** yér **kıldurđı**.” (KE-62v12-13)

Fiillerin öğrenilen geçmiş zaman halinden sonra kullanılır:

“**Hağ rızâsı** (4) **üçün kâfir birle gâzât kılmış tég bolğay**” (NF-194-4)

“**Tüzülmüş monçuğ yipi üzülmüş** (17) **teg tarılğay**.” (KE-114v16-17)

-mişve -ğAn sıfat fiil eklerinden sonra kullanılır:

“**Abû Tâlib saklamış tég sen tağı saklasang, ne bolğay?**” (NF-13-12)

“**tağı cüftlerimiz bey’et bérmiş teg bizler tağı bey’et béreling tediler**.” (NF-26-1)

“**bir iñen çıkdı olar tilemiş tég, bir ançada** (21) **iñen botaladı**” (KE-34v20-21)

“**Resûl aymış teg kıldılar hâlleri**” (KE-95r11)

“**Yûsufğa şabr kılmış teg munda hem şabr kılayın**.” (KE-99v15)

“**Fir’avn ol menâreğa aşıp kökge baqtı yérdin körgen teg kök kördi**” (KE-113v21)

“**Mundağ** (19) **Resûl ‘aleyhi’s-selâmuñ peygâamberlıkı kün tuğğan teg Rûşen bolmasdın burun şiddikiñ** (20) **şubhı belğürdi**” (KE-188v18-19-20)

Zamir görevinde -ki eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“**burunķı tig tağı bir nağş kılmış**” (HŞ-602)

“**Yana burunķı teg yıldırım mengizlig nûr çıktı**” (NF-30-8)

“**andın song yana** (16) **ékisi biri biringe kavuşsa, burunķı tég bolsa, bizler bilğeymiz kim sening dîning hağ turur tęp aydılar**” (NF-34-15-16)

ičre

“*ičinde, içine, -de*” anlamındadır. Eski Türkçeden beri hiçbir ses değişikliğine uğramadan kullanılmış bir çekim edatıdır.¹⁰³ Kelimenin kökeni hakkında görüş birliği vardır. Buna göre kelime *ič-re* biçiminde açıklanmaktadır. İsmi üzerine gelen yön eki yer ve zaman zarfı türetmektedir.¹⁰⁴ Eski Türkçeden tibaren çekim edatı olarak kullanılan *ičre* için Gabain “*ilin içre*” örneğini vermiş ve dizin bölümünde son

¹⁰³ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Şafak Matbaacılık, Ankara, 2000, s. 244.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi Grameri*, s. 87.

¹⁰⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 8.; Şirvan Kalsın, a.g.e., s. 32-33.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi Grameri*, s. 87.;

çekim edatı olarak açıklama gereği duymuştur.¹⁰⁵ Fakat Suzan Duran, *ıcre* sözcüğünü mekan zarfı olarak göstermiştir.¹⁰⁶ Ancak *Tonyukuk Yazıtı*'nda dahi çekim edatı görevinin kullanıldığı görülmektedir. Örnek: “*apa tarkangaru ıcre sab ıdmış*” gibi.¹⁰⁷ Karahanlı Türkçesinde de çekim edatı olarak yalın haldeki isimlerle kullanılmıştır: Örnek: “*tokış ıcre urıştım*”¹⁰⁸ gibi.

Harezmi Türkçesi metinlerinden *Nehcü'l-Ferâdis*'te bir örnekte zarf olarak kullanılmıştır:

“*Yûsuf peygambar Zeliha birle ıcre kaldılar*” (NF-360-13)

ıcre çekim edatının Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ıcre</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	24
Kıssaşü'l-Enbiyâ	19
Mu'înü'l-Mürîd	35
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*bu söz ıcre medet kııl kulğa Allâh*” (HŞ-12)

“*kim ol perde ıcre muṭrib çeng saldı*” (HŞ-394)

“*eger ot tig timürler ıcre bolsa*” (HŞ-508)

“*geh ol gavvâs tig suv ıcre cevher*” (HŞ-903)

“*namâz ıcre tekbîr ikinci kıyâm*” (MM-68-1)

“*biling yunmak ıcre farîzası dört*

Kelâmullâh ıcre haber haḳ birür” (MM-69-3-4)

“*uluḡ yunuḡ ıcre yumaḳ cümle ten*

farîza aḡız hem burun yayğa sen” (MM-87-1-2)

¹⁰⁵ A. Von Gabain, a.g.e., s. 99-148.

¹⁰⁶ Suzan Duran, *Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözcükler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1956, s. 5.

¹⁰⁷ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s. 112.

¹⁰⁸ Besim Atalay, a.g.e., s. 367-22.

“*Takı éwi erdi (9) üçinç kat içre erdi*” (NF-360-8-9)
“*Özge şûret tüzdiandağ ajun içre elgidin*
tahtını kötrüp ferişte uşmağ içre kiwgürüp” (KE-5v6)
“*meniñ Teñrim ol turur atamız Âdemni uçmağ (5) içre nûrdın taht üze aǵdurup kök*
feriştelerin atamıznıñ öñinde secde (6) kıldurđ.” (KE-11r4-5-6)
“*Bizge sökünç émgek içre qalmadı hiç tâ‘ati*” (KE-22v12)
“*Yétti tün sekiz kün içre yoq bodun kıldı uǵan*” (KE-29r8)
“*Üç kün içre boldılar sarıǵ kızıl [u] hem kara*
Qudreti birle uǵan qâdir yamurđ barçasın” (KE-31v1-2)
“*Beytü‘l-Ahżân içre kirip tünle kündüz inranu*
Yüzi körklüg Yûsufını haqda qolǵan Ya‘qub ol” (KE-61v9)
“*Aytayın şükrin İdige tâ‘at içre qatlanıp*
Qayda bilnür tegmelerge uşbu ni‘met kıymeti” (KE-110v5)

İyelik eki almış kelimelerden sonra kullanılır:

“*ilig tutǵıl bu işim içre bir sen*” (HŞ-684)
“*erenler tig bu işing içre katlan*” (HŞ-725)
“*urulđ köngli içre ‘ışq mühri*” (HŞ-2459)
“*oruç ayı içre birilse revâ*
faqlarğa birgü yâ ol bî-nevâ” (MM-174-1-2)
“*idi birdi tevfiq bu birqaç kelâm*
oruç ayı içre me boldı tamâm
târîh yitti yüz on üç irdi yılı
selâmün ‘aleyküm ‘aleyküm selâm” (MM-407-1-2-3-4)
“*Ögdi mâ-zâğa‘l-başar tép öz kelâmı içre Haq*
Enbiyâ mürsel qamuǵdın anıñ a‘lâ himmetin” (KE-181v9)

kadar

Arapça kökenli bir kelimedir. Başlıca ifadeleri zaman sınırı, yer-yör sınırı, derece (miktar)¹⁰⁹ ve miktarda yakınlık, benzerlik ve eşitlikdir.¹¹⁰ Harezmi Türkçesi döneminde kullanılmaya başlanmış bir edattır. Ancak bu sözcüğün Karahanlı

¹⁰⁹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 35.; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1072.

¹¹⁰ Birsal Oruç, a.g.e., s. 407.

Türkçesi döneminde *ķadr* biçiminde Arapçadaki gibi isim olarak kullanıldığı görülmektedir.¹¹¹ *ķadar* edatı Türkçede bu özelliği kazanmıştır. Zira Arapça'da böyle edat yoktur.¹¹² Nitekim *El-Mu'cemü'l-Vasiş* adlı sözlükte *ķadr* sözcüğü sadece mastar olarak gösterilmiştir.¹¹³

Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlayan *ķadar* edatı, *ne* soru edatı ile kullanılıp sıfat olmuştur. Örnek:

“*ayıttı ni ķadar sevdüng sen anı*” (HŞ-2524)

“*Bu ĥatķa ne ķadar neerse berürler?*” (NF-246-6)

“*Yâ Câbir, (15) ça'âmung ne ķadar turur?*” (NF-28-)

Yalın haldeki isimlerle ve iyelik eki almış kelimelerle kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda sadece çekim edatı olarak kullanım sıklığı çıkarılmıştır:

<i>ķadar</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	7
Husrev ü şirin	2
Kışaşü'l-Enbiyâ	3
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Esasen bir sıfat tamlaması olan “*bu ķadar, o ķadar*” gibi kullanımlar için de edat denilmiştir. Buna göre yalın haldeki zamirlerden sonra kullanılır:

“*řâĥ aytur kõnglinde bu ķadar tûni*” (HŞ-1393)

“*cenâbatġa hem bu ķadar bil yeter*” (MM-104-3)

“*ol ķadar aydı kim: Men 'adl ķılmasam, kim 'al ķılġay?*” (NF-75-14)

“*Ĥayâ ol ķadar ġâlib boldı üzemke kim öz 'araķımķa battım taķı yüzüm etleri yerke tüşti (17) uyalmaķındın, tédi.*” (NF-351-16-17)

“*Ka'bu'l-Aĥbâr- (8)-ning bu ķadar sözinge şerî'atta sökmek taķı urmaķ kelmez, mundaġ ķılmaķ ĥoř ermez tédi*” (NF-129-7-8)

¹¹¹ Oġuzhan Durmuş, *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde Arapça Alıntı Öġeler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2003, s. 14-81.

¹¹² Ahmet Kazım Ürün, *Arapçada Baġlaçlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989. Bu kaynak baġlaçlar ve edatları birlikte almış bir eserdir.

¹¹³ İbrahim Mustafa, Hâmid Abdulkâdir, Ahmed Hasan Ez'-Zeyyâd, Muhammed Ali Neccâr, *a.g.e.*, s. 725.

“bizler bilmedük kim bu **ķadar** sözlemek ħarâm turur”(NF-385-12)

“ol **ķadar** yıġladı kim secde-gâhı közi yaşındın köl boldı”(KE-135v15)

“Muĥammedni terge béreliñ, ol **ķadar** nesre bérgey kim kız ħalıñı bolġay.” (KE-186v9)

İyelik eki almış isimden sonra kullanılır:

“Ka’be olarnıñ yolu, olarnı (13) yarlıķamasam ħurbân ayı, ramażân ayı, cum’a ve cemâ’at, ħac ve ‘umre, ‘ıd ve ‘arefe, zekât şadaķât bére[ķât](14) tüni **ķadar** tüni, ħul huva’llâhu aĥad sûresi ‘aĥâ bérmegey erdim.” (KE-212v12-13-14)

ķadar edatı daha sonraki dönemlerde yaygın biçimde kullanıldıġı ilgi hal eki ile “senin kadar” örneğindeki gibi ve yönelme hal eki ile “eve kadar” örneğinde olduġu gibi bu dönemde kullanılmamıştır. Bunda kelimenin yeni ödünçlenmiş olması ve edat olarak yeni kullanılmış olması etkilidir denilebilir.

karşu

“-a doġru, -a karşı” anlamındadır. Kelimenin kökenini Hacıeminoġlu, *ķar-ı-ř-u* > *ķarřu* biçiminde açıklamış ve Kaşgarlı’dan itibaren kullanıldıġını ve Eski Türkçedeki ve Karahanlı Türkçesindeki *utru* edatının görevini görmekte olduġunu söylemiştir.¹¹⁴ Clauson ve Ergin de kökenle ilgili aynı düşünceleri paylaşmaktadır.¹¹⁵ Kamil Tiken de aynı şekilde kelimenin zarf fiilinden geldiğini söylemiştir.¹¹⁶ Birsnel Oruç, son çekim edatı gibi kullanılan yer zarfıdır¹¹⁷ derken, Suzan Duran da, “ön, huzur, karşı” anlamında mekan zarfı olarak kullanıldıġını belirtmiştir.¹¹⁸ Karahanlı Türkçesinde yalın hal ile “kaza **ķarřu** bolmaz ħatıġ ya kurup”¹¹⁹ ve *Divan*’da “ograp kalı kelse saña**ķarřu** süle”¹²⁰ gibi örneklerde kullanılmıştır.

¹¹⁴ Necmettin Hacıeminoġlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 87.; Necmettin Hacıeminoġlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 52.

¹¹⁵ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s 663.; Muharrem Ergin, a.g.e., s. 372.

¹¹⁶ Kamil Tiken, a.g.e., s. 36.

¹¹⁷ Birsnel Oruç, a.g.e., s. 416.

¹¹⁸ Suzan Duran, a.g.m., s. 74.

¹¹⁹ Necmettin Hacıeminoġlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 87.;

¹²⁰ Besim Atalay, a.g.e., 272-2.

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'de dokuz örnekte bulunan *karşu* edat olarak kullanılmamış ve fiillerle kullanılarak birleşik fiil oluşturmuştur. Örnek:

“**karşu** tutdı anga süngini” (ME-20-69)

“**karşu** koydı anga yüzini” (ME-29-5)

“**karşu** keldi kelgen” (ME-29-6)

“**karşu** otuşıdı aning birle” (ME-118-4)

Kışaşü'l-Enbiyâ'da da bir örnekte zarf olarak kullanılmıştır:

“Andın song Muhammedni ünediler râhib **karşu** çıkdı selâm kıldı, éligin öpti” (KE-189r14) Çekim edatı olarak sadece yönelme hali kullanılmıştır. *karşu* çekim edatının kullanım sıklığı aşağıya çıkarılmıştır:

karşu	
Nehcü'l-Ferâdis	16
Husrev ü Şirin	4
Kışaşü'l-Enbiyâ	8
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yönelme hal eki almış kelimelerden sonra kullanılır:

“Şirinşüretinke **karşu** zârî kılğani” (HŞ-56)

“yana yaban tutup yüzinge **karşu**” (HŞ-2470)

“kebâbı kılğamen hem otğa **karşu**” (HŞ-3842)

“beli koptum baray düşmanğa **karşu**” (HŞ-1741)

“neteg kim közi za'if (15) kimerse künge **karşu** baqmaqnı taḥammül kılu bilmez.” (NF-3-14-15)

“Tağğa **karşu** keldik erse ol tağdın âvâz keldi” (NF-27-9)

“Tağı darahtğa **karşu** keldik erse, ol darahtdın âvâz keldi kim es-selâmu 'aleyke, yâ Resûlallâh, tép.” (NF-27-10)

“bir tâyif[â]nı düşmanğa **karşu** kodğıl (10) tağı bir tâyifa birle bir rek'at namâz kılğıl, yana bu bir rek'at namâz kılğan tâyifa düşmanğa **karşu** barsun; ol namâz kılmağan (11) tâyifa kelip sening birle bir rek'at kılsun, sen selâm bérğil! Yana mu tâyifa barıp düşmanğa **karşu** tursun.” (NF-40-9-10-11)

“Tağlar üze (11) oturup teñizge élgin sunup balıǵnı alıp künge **karşu** tutup söklüp yéyür (12) érdi” (KE-28v10-11-12)

“kız kırkınları birle **karşu** oturup ün tüzüp (14) aytu başladı.” (KE-77r13-14)

“kördi çekürge-(14)-ni öltürmüş but öñide qoymış özi tizin çöküp butğa **karşu** olturmış.” (KE-143r13-14)

Yönelme hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“İbrâhîm yalavaç destârın çıkarıp alarga (15) **karşu** tutdılar, alarnıñ ünleri çıqmas boldı.” (KE-98-14-15)

“Yûsuf on miñ (20) altun qurlıǵ yigitlerni alarga **karşu** yiberdi.” (KE-101r19-20)

kédin / kidin

“-den sonra, -den öte, sonra” anlamındadır. Clauson, *kédin* sözünün “arka” anlamındaki **ké* sözünden türediğini söylemişse de şüphesini belirtmiştir.¹²¹ Hacıeminoğlu da, kelimenin kökenini *kid-in* şeklinde açıklayıp bir belirsizlikten bahsetse de, *kid* “arka” sözcüğünden geldiğinin şüphesiz olduğunu ifade etmiştir ve Clauson gibi *ki* kökü ile ilişkilendirip, Eski Türkçeden beri mevcut olan mekan zarfları ile aynı kökenden geldiğinin şüphesiz olduğunu söylemiştir. Sebep olarak da hepsinde bir *ki* kökü ve yine hepsinde *-n* veya *-rü*, *-re* eklerinin ortak olduğunu belirtmiştir.¹²² Birsal Oruç ise *kid-i-n* biçiminde açıklamıştır.¹²³ Hacıeminoğlu Eski Türkçeden beri kullanılan edatın aslında aynı zamanda mekan ve zaman zarfı olduğunu ve Gabain’in *kidin*’i edat olarak saymadığını oysa verdiği örneklerde edat olduğunu belirtmiştir.¹²⁴

Karahanlı Türkçesinde çıkma hali anlamındaki bulunma hali ile “*odunmısta kidin ökünmüş kişi*”¹²⁵ gibi, ayrılma hali ile “*meniñdin kidin*”¹²⁶ gibi örneklerde kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinden *Kıssaşü’l-Enbiyâ*’da zarf olarak da kullanılmıştır. Örnek:

“*Ey qarındaşlarım, [74](1) kédin öküngey-siz asıǵ kılmaǵay.*” (KE-73v21 /74r1)

¹²¹ Sir Gerard, a.g.e., s. 704.

¹²² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 88.

¹²³ Birsal Oruç, a.g.e., s. 423.

¹²⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 56-57.

¹²⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 1399.

¹²⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 51-3.

kidin çekim edatının kullanım sıklığı aşağıya çıkarılmıştır

<i>kédin / kidin</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	6
Kışaşü'l-Enbiyâ	172
Mu'înü'l-Mürîd	9
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Çıkma hal eki fonksiyonundaki bulunma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır¹²⁷:

“tüzülmüşde *kidin* köp iş muhkem” (HŞ-3448)

“yana aydı ‘aceb ölmüşde *kidin*” (HŞ-4316)

“biz iki köngül bir bolmuşda *kidin*” (HŞ-4519)

“namâzga şürû‘ kılmışında *kidin*” (MM-153-1)

“cemâ‘at yakın bolmuşında *kidin*” (MM-153-4)

“tang atmışda *kidin* ta‘avvu‘ namâz” (MM-158-1)

“ikindü namâzında *kidin* biling” (MM-158-3)

“nisâb ‘ayşî esbâblarında *kidin*” (MM-188-3)

“yüz eligde *kidin* bilingey bir hisâb” (MM-216-1)

“Aḥşam bolmuşta *kédin* taḳı küweçte bir ança ta‘âm ḳaldı.” (NF-29-17)

“Ḳırḳ yılda (8) *kédin* ol tofraḳnı ḳudreti birle şûret ḳıldı.” (KE-6r7-8)

“Yana ḳırḳ yılda *kédin* Âdemniñ cânıḡa yarlıḡ boldı.” (KE-6v7)

“Âdem-(4)-de *kédin* ḳırḳ beş yılda *kédin* Şîşḡa yalawaçlıḡ tégdi.” (KE-19v3-4)

“Yana bir rivâyetde tórt yüz yaşar érdi, (19) tûfânda *kédin* üç yüz éllig yıl tirildi.” (KE-25r18-19)

“suw ḳorḳunçı ḳalmadı, kimidin çıḳmışda *kédin* yılan kelip Nûḥ[đın](12) ol etni ḳoldı” (KE-25v11-12)

“Ḳaç kün kelmişde *kédin* (16) nesre alıp ḳızlar körgelü keldi” (KE-27v15-16)

“Ḳaçan Ḳâbil tuḡdı anıñ birle bir ḳız (4) tuḡdı, ḡâyet körküḡ İḳlîmâ atlıḡ, éki yılda *kedin* Hâbil tuḡdı erse anıñ birle tuḡḡan (5) ḳız ḡâyet körksüz erdi Ebûdâ atlıḡ.” (KE-15v3-4-5)

¹²⁷ Necmettin Hacıeminoḡlu, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 115.

Bulunma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*Anda kédin* Mevlî ‘azze ve celle (5) *Hârişni köke ağdurdı*” (KE-4v4-5)

“*Anda kédin* (13) *yér yüzinde halkı yaratdı.*” (KE-4v12-13)

“*Anda kédin* *Cinn bini’l-Cânnga bérđi*” (KE-5r2)

“*Anda kédin* *cân kögüzine keldi, aşuğdı.*” (KE-6v17)

Çıkma hal eki almış sözcüklerden kullanılır:

“*yoğ irdi kadğusı andın kidin hiç*” (HŞ-4216)

“*toğulmuşdın kidin ham irse biz hem*” (HŞ-4233)

“*cihâni hağ yaratmışdın kidin bir*” (HŞ-4574)

kibi

“*gibi*” anlamındadır. Eski Türkçedeki *kip* “kalıp, misal, örnek” sözüne iyelik eki *-i* gelmek suretiyle *kip-i* biçiminden kalıplaşmıştır.¹²⁸ İttifakla kabul edilen bu görüşe Clauson da katılmaktadır.¹²⁹ Çekim edatı olarak Orta Türkçe döneminden itibaren kullanılmaktadır. Ancak Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde çok az kullanılmıştır.¹³⁰ Aslında az kullanılmasının asıl nedeni aynı görevi yerine getiren ve oldukça yaygın kullanılan *tég*, *mengizlig* ve *yanlıg* sözlerinden oluşan benzerlik edatlarıdır. Eski Anadolu Türkçesi ile birlikte adı geçen edatların kullanımı azalmış ve *kibi* > *gibi* / *bigi* sözünün kullanımı artmıştır.¹³¹ *kibi* edatının kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>kibi</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

¹²⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 371.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 87.; Kamil Tiken, a.g.e., s. 16.; Mustafa Sarı, *Türkiye Türkçesi Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması*, *Türkoloji Dergisi*, XIII. Cilt, S. 1, Ankara, 2000, s. 234-235-236.

¹²⁹ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 686.

¹³⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 87.

¹³¹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 16-17-18.

Metinde bir yerde rastlanmıştır. Tek örnekte yalın haldeki isimle kullanılmıştır:

“Çatıp yâ tig kaşın oğ **kibi** sözlep” (HŞ-1654)

kiçe

“geçe” anlamındadır. *kiç-* fiilinin zarf fiil şekli olan *kiç-e* biçiminden kalıplaşmıştır.¹³² Zeynep Korkmaz, bu tür kalıplaşmaların Türkçede eskiden beri birçok kelimedede yaşandığını söyler.¹³³ Mustafa Sarı da bu tür kalıplaşma olayları ile sözcüklerin değiştiğini belirtmiştir.¹³⁴ Eski Türkçede de Gabain ve Talat Tekin tarafından edat sayılan¹³⁵ *kiçe* yalın hal ile “*kurıgaru yinçü ügüz **keçe** temir kapıgka tegi süledim*”¹³⁶ örneğindeki gibi ve belirtme hali ile “*altun yışığ aşa ertiş ügüzig **keçe** yorıdım*”¹³⁷ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde kullanımı ortadan kalkmıştır. *kiçe* çekim edatının kullanım sıklığı aşağıya çıkarılmıştır:

kiçe	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Sadece *Hüsrev ü Şirin*'de bir örnekte vardır. Bu örnekte de çıkma hal eki almış isimden sonra kullanılmıştır.

“*öküş haddin **kiçe** taşsîr kıldım*” (HŞ-98)

köre

“*göre, nazaran, nispetle*” anlamındadır. *kör-* fiilinin zarf-fiil şekli olan *kör-e* biçiminden kalıplaşmıştır.¹³⁸ Şirvan Kalsın Türkiye Türkçesine kadar yaşamış bu tür biçimlere donuk zarflar demektedir.¹³⁹ Harezmi Türkçesinde kullanılmaya

¹³² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 54 .

¹³³ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 57-58.

¹³⁴ Mustafa Sarı, *Türkiye Türkçesi Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması*, s. 228-229.

¹³⁵ Talat Tekin, a.g.e., s 246.; A. Von Gabain, a.g.e., 278.

¹³⁶ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s. 24, 1 C. 4.

¹³⁷ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s.

¹³⁸ Mustafa Sarı, *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması*, s. 231.

¹³⁹ Şirvan Kalsın, a.g.e., 76-77.

başlamıştır. Sadece yönelme hal eki almış kelimelerden sonra kullanılır.¹⁴⁰ Bakış açısı, karşılaştırma ve kıyas bildirir.¹⁴¹

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>köre</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	2
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yönelme hal eki almış isimden sonra kullanılır:

“*kilümünge köre kösül ayağın*” (HŞ-2044)

Yönelme hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*ve eger musulmân bolmasang , sanga köre (4) kim kim musulmân bomasa , cümlesinge né iğâb bar erse, yalguz sanga ol iğâb bolğay tedi.*” (NF-79-3-4)

“*Anga köre cümle şahâbalar ewleringe (8) bardılar, küçleri yeterinçe dünyâvidin keltürdiler.*” (NF-109-7-8)

mengiz

“*gibi, görünüş*” anlamındadır. Gabain, artık canlı olmayan ve ikilik bildiren –z eki ile türemiş kelimelere *meñiz* sözünü de eklemiştir.¹⁴² Hacıeminoğlu da, kelimenin kökenini *beng-i-z > bengiz > mengiz* biçiminde açıklamıştır.¹⁴³ Eski Türkçede az kullanılmıştır. Yalın halde isimden sonra “*begler mengiz menglep korqınçsız ayınçsız köngülin ol yekler arasın ta kirip bardı*”¹⁴⁴ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde de az kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig*’de yine yalın haldeki isimden sonra “*yana irlü türçir kiter körk mengiz*”¹⁴⁵ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

¹⁴⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., 371.; Kamil Tiken, a.g.e., s. 21.

¹⁴¹ Birsal Oruç, a.g.e., s. 285.

¹⁴² A. Von Gabain, a.g.e., s. 46.

¹⁴³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 89.

¹⁴⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 61.

¹⁴⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 99 b. 733.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>mengiz</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	6
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*yanğakı gül mengiz köz baksa bolmaz*” (HŞ-281)

“*sözi avsun mengiz tillerni bağlar*” (HŞ-430)

“*sözüm arslan mengiz yürirde kükrep*” (HŞ-156)

“*karavaşlar mengiz kilsün tiyü ir*” (HŞ-2198)

İyelik almış kelimelerden kullanılır:

“*irem bâğı mengiz türlüğ çiçekler*” (HŞ-1586)

“*bizep özi mengiz ol fitne-engiz*” (HŞ-3007)

mengizlig / meñizlig

“*gibi, görünüşlü*” anlamındadır. *mengiz* kelimesi üzerine isimden isim yapan *-lig* ekinin gelmesi ile oluşmuştur.¹⁴⁶ Bu biçim Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kullanılmamıştır. Harezmi Türkçesinde ise *teg / tig* benzetme edatından sonra en çok kullanılan edattır. *teg / tig* edatı gibi birçok farklı fonksiyonda kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>mengizlig / meñizlig</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	63
Husrev ü Şirin	5
Kıssaşü'l-Enbiyâ	32

¹⁴⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 771.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 62.

Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	1

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

"ni tang bülbül **mengizlig** ol zârî kılsa"(HŞ-261)

"revân bol yil **mengizlig** yil revân sen"(HŞ-727)

"çalıķ esrük **mengizlig** bir kür arslan"(HŞ-1458)

"hayâling it **mengizlig** kavrasa men"(HŞ-2206)

"Abû Tâlib **mengizlig** atası qarındaşı turur-sen." (NF-13-12)

"Taķı kim kim ‘Abdu’l-Muṭṭalib **mengizlig** kâfirlik (11) birle bolsa, anıng yeri taķı tamuğ otı turur."(NF-14-10-11)

"Ol[taşdın] yıldırım **mengizlig** ot çıktı."(NF-30-5)

"Yana bir (7) yıldırım **mengizlig** nûr çıktı taķı Yemen tarafınga bardı."(NF-30-6-7)

"Yana burunķı teg yıldırım **mengizlig** (9) nûr çıktı taķı maşrıķ tarafınga bardı."(NF-30-8-9)

"Yâ Hasan, (13) sening ‘Alî **mengizlig** atang bolsa taķı Faṭıma **mengizlig** anang bolsa taķı Mustafâ **mengizlig** uluğ atang (14) bolsa taķı Hadıca **mengizlig** uluğ anang bolsa, sanga munça zârîlik taķı yığlamaķ kadğurmaķ ne kerek?"(NF-176-12-13-14)

"köz nûrı meñizlig Muḥammedü’l-Muṣṭafâniñ nûrı Âdemnüñ élinde komıyur erdi, tolun ay **meñizlig**."(KE-7r13)

"Cebre’îl-(16)-ni anda koydı, özi pâd-şâhlar **meñizlig** küvenü yörüp ‘arşğa aştı, andın öte (17) kéçdi yéti kat kök ferişteleri anı körıp tañlaştılar,"(KE-211r15-16-17)

"İdi ‘azze ve celle Âdemniñ oğlanların âdemî şûretinçe oñurqasındın çıkardı, qarınça **meñizlig** (18) uşaq, kamuğı ‘âkil ma ermez, kâfir ma ermez."(KE-10r17-18)

"Kamuğ yemiş üç (17) türlüğ turur kiminiñ tışı yénür alma, armûd meñizlig, kiminiñ içi yenür tışı yénmez (18) yañaq, bâdâm **meñizlig** kiminiñ taşı ma yénmez içi ma yénmez қағun, ħarpuz **meñizlig**."(KE-12v-16-17-18)

"Özi tolun ay **meñizlig** yulduz erdi tegresi"(KE-181v4)

Yalın haldeki zamirlerden sonra kullanılır:

"taķı anlar **mengizlig** ħalğlar ara ‘azîz turur-men taķı bay turur-men."(NF-373-10)

"sen taķı anlar **mengizlig** tamuğlug turur-sen."(NF-373-12)

"Şerî’atde muñar **meñizlig** bir mes’ele bar."(KE-6r11)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*mucâbât ayttı fulan şî'ringe aning **mengizlig***” (ME-48-5)

“*Biz taqı aning **mengizlig** bolup dünyâni sevdük.*” (NF-395-9)

“*Men taqı bu ölümni (11) munung **mengizlig** buldum, tép aydı.*” (NF-438-10-11)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*anang süti **mengizlig** ol arıkdın*” (HŞ-2611)

“*Qatırdın kiçigrek, eşekdin uluğraq yüzi âdamî yüzi **mengizlig**, kudruqı (3) taqı tuynağı inek kudruqınga ve taqı tuynaqlarınga mengzer.*” (NF-53-2-3)

“*Yapurgâqları fil qulaqları **mengizlig** (4) turur taqı méveleri Hacer athğ elning sinekleri **mengizlig** turur.*” (NF-57-3-4)

“*Sen benim hazratımda bu yazuqsuz ferîştelerim **mengizlig** [264] (1) teg turur-sen*” (NF-263-17-264-1)

“*köz nûrı **meñizlig** Muhammedü'l-Muştafâniñ nûrı Âdemnüñ élinde komıyur erdi, tolun ay meñizlig.*” (KE-7r13)

İyelik eki almış *-mİş* sıfat fiil ekinden sonra kullanılır:

“*munlar dünyâke harîşlık kıtur erdiler (5) sizler harîşlık kılmışingiz **mengizlig** taqı munlar uzun umınç tutar erdiler sizler tutmışingiz (6) **mengizlig**.*” (NF-391-5-6)

-mİş sıfat fiil ekinden sonra kullanılır:

“*Taqı kılmış yazûqları ol mu'mindin töklür neteg kim darahtdin yapurgâqlar tökülmüş (6) **mengizlig**, tedi.*” (NF-299-5-6)

“*Bu halvâlıg bir pâra yipni aning ağızınga qattı taqı ol oğlannı tartar itni tartmış **mengizlig**.*” (NF-302-5)

“*taqı ol vaqtın (15) anlarğa benim sünnetim üze şabur kıлмақ aysalarınğa yanar göz kısmış **mengizlig** küçey bolğay, tedi.*” (NF-304-14-15)

“*Neteg kim qoymat qoynı saqlamış **mengizlig**.*” (NF-318-16)

Zamir görevindeki *-ki* eki almış kelimedden sonra kullanılır:

“*Bedr toquşındaqı **menñizlig** quruğ qalmalıñ tép ganîmetqa barur bol[dılar]*” (KE-223v3)

meñlig

“*gibi*” anlamındadır. *menîzlig* > *meñlig* biçiminde bir değişim açıklanabilir. Tek örnekte kullanılmıştır ve dolayısıyla hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>meñlig</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

İyelik eki almış isimden sonra kullanılmaktadır:

“*Alî oğlu başın alıp aydı: ey balam meñlig* (14) *seniñ özüñ Resûl hânedânı üçün baş bérdiñ*” (KE-246r13-14)

öng / öñ

“*-den başka, -den önce*” anlamındadır. Aslında yer ve zaman zarfıdır.¹⁴⁷ Suzan Duran kelimeyi mekan zarfı olarak nitelemiştir.¹⁴⁸ Kamil Tiken Türkçenin her sahasında yön ismi olarak kullanılan *öng / öñ* kelimesinin Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesinin ilk devrelerinde edat olarak kullanıldığını söylemiştir.¹⁴⁹ Gabain son çekim edatı demekle birlikte verdiği örneklerde zarf olarak kullanmıştır.¹⁵⁰ Karahanlı Türkçesinde kullanılmamıştır. Harezmi Türkçesinde de zarf olarak kullanıldığını gösteren örnekler vardır. Örnek:

“*tütün öng edgüler yarı barur bil*” (HŞ-4422)

Sıfat olarak da kullanılır:

“*ol öng tişleri seyrek kişi*” (ME-68-5)

“*bozdı song sözi birle öng sözini*” (ME-114-4)

¹⁴⁷ Birsal Oruç, a.g.e, s. 512.

¹⁴⁸ Suzan Duran, a.g.m., s. 59.

¹⁴⁹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 38.

¹⁵⁰ A. Von Gabain, a.g.e., s. 98.

Fiillerle kullanılıp ve birleşik fiil oluşturmuştur:

“*yarmağ öng bérđi buğdayğa*” (ME-31-2)

Son çekim edatı olarak sadece çıkma hal eki almış veya çıkma hal eki anlamlı bulunma hal eki almış kelimelerden sonra kullanılmıştır. *song / soñ* ve *songra* çekim edatlarının karşıt anlamı olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinden itibaren edat görevi kalkmış ve daha çok zaman zarfı olarak kullanılır olmuştur.¹⁵¹

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>öng / öñ</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	4
Kışaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	3
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

İsimlerin çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*kopup Şavur uşol kızlardın öng tiz*” (HŞ-549)

“*Şirindin öng tileki yoğ ajunda*” (HŞ-714)

“*umınçdın öng yoğ uşbu işke imkân*” (HŞ-800)

“*yimekdin öng el yup tağı songra hem*” (MM-298-3)

“*Peyğâmbar 'as aydı: Yâ Fâţıma, [né yığlar-sen] atangka bu kündin öng emgek tegmegey.*” (NF-89-16)

“*İdi 'azze ve celle yarlığı birle ol nûr Âdemniñ elindin öñ yaña kıyınğa indi, yana egniñe indi.*” (KE-7r15)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*tilemez irdi andın öng yigesi*” (HŞ-2335)

Çıkma hal eki anlamında, bulunma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*biling üçke mesbûğ burun ikide*”

¹⁵¹ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1977, s.93.

ķırâ`at oķıġay ķılur da edâ
munung orta otruşda öng birisi
taķı bir songınça i sâhib-müdâ” (MM-138-1-2-3-4)

Çıkma hal eki anlamında, bulunma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*er ol kim ongarsa işin munda öng*” (MM-274-2)

öngin

“-den başka” anlamındadır. Gabain, kelimeyi *öñ-i-n* şeklinde açıklamıştır.¹⁵² Hacıeminoğlu da aynı düşünceye katılmaktadır. Fakat *Türk Dilinde Edatlar* adlı kitabında *öngin* edatının sadece Çaġataycada görüldüğünü söylemesine rağmen, *Karahanlı Türkçesi Gramerinde Kutadgu Bilig’den* itibaren görülmeye başladığını belirtmiştir.¹⁵³ Eski Türkçede bir örnekte ikileme sıfat olarak kullanılmıştır. Örnek: “*öñin öñin yarlıķançuķı köñül turġurup*” “*çeşitli çeşitli baġışlayıcı köñül koyup*”¹⁵⁴ gibi. Karahanlı Türkçesi döneminde *Kutadgu Bilig’de* bulunma hal eki almış isimden sonra “*ķolup bulmadım men özümde öngin*”¹⁵⁵ gibi ve çıkma hal eki almış isimden sonra “*bu attan öngin keldür*”¹⁵⁶ gibi örneklerde kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesinde eserlerinden *Mukaddimetü’l-Edeb’de* iki örnekte sıfat olarak kullanılmıştır:

“*sevündürdi anı öngin kişi*” (ME-20-69)

“*taķı öngin şahâbalar yıġılmış erdiler.*” (NF-177-10)

Bir örnekte de isim olarak kullanılmıştır:

“*duş aldı andın önginni*” (ME-148-2)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşıġıdaki tabloda çıkarılmıştır:

¹⁵² A. Von Gabain, a.g.e., s. 96.

¹⁵³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 67.; *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 90.

¹⁵⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 109..

¹⁵⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 304, b. 2942.

¹⁵⁶ Besim Atalay, a.g.e., s. 94.

öngin	
Nehcü'l-Ferâdis	22
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	5
Mukaddimetü'l-Edeb	1

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“örte aytdı nérsedin **öngin** at birle” (ME-107-2)

“ididin **öngin** yok çığay bay kıılır” (MM-17-2)

“namâz içre farz u vâcibdin **öngin**

biling fi'l ü kavlin bu sünnet yakîn” (MM-118-1-2)

“tamân irtifâ'ı ididin **öngin**

kışi kılsa bolmas şıfat hem beyân” (MM-277-3-4)

“munung birle ğakdın **öngin** ğolmağıl” (MM-294-4)

“uğandın uğandın **öngin** ğolmasa” (MM-397-4)

“Tağı eger men Rebbümdin **öngin** kimersenî dôst tutsa erdim, Abû Bekrni dost tutğay erdim.” (NF-91-13)

“Yana bu Bilâldın **öngin** altı (15) başğul ğaravaşlar kim kâfirlar elginde erdi.” (NF-97-14-15)

“bu oğlanlarnı avutmağ için ğazanğa (5) suw kemiştim, hêç neerse yok suwdın **öngin**.” (NF-107-4-5)

“Yâ Abû Zâr anlarğa yıldın yılğa zekât bérmeğ (3) farîza turur, zekâtđın **öngin** neerse bérmeğ farîza ermez.” (NF-129-2-3)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“Ya'nî tanuğluğ bérür-miz kim Tangrı bir ü ba turur andın **öngin** tangrı yok turur.” (NF-58-9)

“Ey Necâşî melik, âğâh bolğıl kim men ol bir u bar Tangrını öger-men kim andın **öngin** Tangrı yok.” (NF-78-15)

“Anam bar tağı mendin **öngin** toğuz (9) ğarındaşım bar.” (NF-108-8-9)

“Sizdin **öngin** kimerse lâyığ ermez.” (NF-145-10)

öte

“-den ileri, -den öte” anlamındadır. *öt-* “geçmek” fiilinin üzerine gelen *-e* zarf fiil ekinin kalıplaşması ile oluşmuştur.¹⁵⁷ Zeynep Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde hem zaman hem de yer zarfı halinde kalıplaştığını söylemiştir.¹⁵⁸ Tuncer Gülensoy *-e* ekini fiilden ad yapan ek olarak nitelemiştir.¹⁵⁹ Mustafa Sarı, aynı biçimi zarf fiil ekinin kalıplaşması ile ortaya çıkan değişiklik olarak nitelemiş ve sözcüğün sıfat ve zarf olarak kalıplaşma ile uzun süre yaşadığını söylemiştir.¹⁶⁰ Aslında zarf olan *öte*, Harezmi Türkçesinde çekim edatı olarak kullanılmıştır.¹⁶¹ Çekim edatı görevi Eski Anadolu Türkçesinde ve günümüzde Türkiye Türkçesinde de devam etmiştir.¹⁶²

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden *Mu‘înü’l-Mürîd*’de bir örnekte isim olarak kullanılmıştır. Örnek:

“*atanıñ atası atası niçe*

ötesi ötesi bar irse bâkî” (MM-231-3-4)

Çekim edatı görevi ile sadece çıkma hal eki almış kelimelerden sonra kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>öte</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü’l-Enbiyâ	3
Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*nâzıklükdin öte körnür tamağı*” (HŞ-4170)

¹⁵⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 372.

¹⁵⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 60.

¹⁵⁹ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2007, s. 675.

¹⁶⁰ Mustafa Sarı, *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması*, s. 229-230.

¹⁶¹ Necmettin Hacıeminoğlu,

¹⁶² Birsnel Oruç, a.g.e., s. 517., Deniz Sarraç, a.g.e., s. 141-142.

“*kaçan olar övkelese tğleri öre kopup tonlaridin (12) öte çıkar érdi*” (KE-98r11-12)
“*alını açıldı taş alnığa tégdı eñsesi[đin]*¹⁶³ (11) *öte çıktı.*” (KE-113v10-11)
“*İdrisge nücûm ‘ilmin bédrim érse Muhammed Resûlu ‘llaâhını tamuğ yulduzlarındın (10) öte kéçürdüm,*” (KE-206v9-10)
“*Arşdın kürsîdın kétçi, hiçâblardın öte çıktı, hiçâblar kördi.*” (KE-211r21)

Zamirlerin çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılmıştır.

“*Mağâmda ma ‘lûm biziñ (14) mağâmımız bélgülüg turur, mundın öte kéçsek ot kelip bizni köydürür, tédi Resûl ‘aleyhi’s-selâm.*” (211r13-14)
“*Cebre ‘il-(16)-ni anda koydı, özi pâd-şâhlar meñizlig küvenü yörüp ‘arşğa aştı, andın öte (17) kéçdi yéti kat kök ferişteleri anı körip tañlaştılar,*” (KE-211r15-16-17)

ötrü / utru

“-den sonra, -den dolayı, sebebiyle” anlamındadır. Zeynep Korkmaz, kelimeyi *öt-gür-ü / öt-kür-ü > öt-ür-ü > ötrü* şeklinde açıklayıp Eski Türkçeden beri kullanıldığını belirtmiş ve -ü zarf fiilin kalıplaşmış olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁴ Bu görüşe Gabain,¹⁶⁵ Marcel Erdal,¹⁶⁶ Hacıeminoğlu¹⁶⁷ katılmaktadır. Gülensoy da aynı düşünceyi paylaşmakla birlikte -ü zarf fiil ekini fiilden edat yapan ek olarak nitelemiştir.¹⁶⁸ Mustafa Sarı ise kalıplaşma sonrası edat olarak kullanıldığını söylemiştir.¹⁶⁹ Eski Türkçede çıkma hal eki anlamındaki bulunma hal eki almış isimlerden sonra “*ödi tegdükte ötrü ölür*”¹⁷⁰ gibi ve aynı anlamdaki bulunma hal eki almış zamirlerden sonra “*anda ötrü oğuz akın kelti*”¹⁷¹ gibi örneklerde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise daha geniş bir kullanım çeşitliliğine sahip olduğu görülmektedir. Aşağıdaki örnekler *Kutadgu Bilig*’den çıkarılmıştır.

¹⁶³ Aysu Ata, muhtemelen elyazmasında silik olan harfleri “*eñsesi[ne] öte*” biçiminde okumuştur.

Necmettin Hacıeminoğlu ise “*eñsesi[đin] öte*” şeklinde okumuştur. Aysu Ata’nın okuyuşunda zarf-fiil, Hacıeminoğlu’nun okuyuşunda ise çekim edatı görevindedir.

¹⁶⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkçe Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 64-65.

¹⁶⁵ A. Von Gabain, a.g.e., s. 94.

¹⁶⁶ Marcel Erdal, *Old Türkic Word Formation –A Functional Approach to the Lexicon-*, Wiesbaden, 1991, s. 751.

¹⁶⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 70.

¹⁶⁸ Tuncer Gülensoy, a.g.e., 676.

¹⁶⁹ Mustafa Sarı, *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması*, s. 233-234.

¹⁷⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 70.

¹⁷¹ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s. 104-16.

Yalın haldeki isimden sonra kullanılmıştır:

“*tapundurğu ötrü açınsa yolın*”¹⁷²,

Çıkma hal eki almış isimden sonra kullanılmıştır:

“*yalavaçtın ötrü kelür körklüg iş*”¹⁷³

İlgi hal eki almış zamirden sonra kullanılmıştır:

“*itilse aning ötrü tüzmiş işi*”¹⁷⁴

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Mu‘înü’l-Mürîd*’de *ötrü* edatı *utru* biçiminde kullanılmıştır. Genelde çıkma hal eki almış kelimelerden sonra kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ötrü / utru</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	22
Husrev ü Şirin	16
Kışaşü’l-Enbiyâ	1
Mu‘înü’l-Mürîd	3
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*bolur kün tisele körkindin ötrü*” (HŞ-670)

“*kim ol sevdâdın ötrü tuttı sahrâ*” (HŞ-2477)

“*âhır Nemrûd bu da vâdın ötrü*” (HŞ-4615)

“*tekebbürdin utru aning tâ‘atı /*

bolup red kamuğı uruldu yüze” (MM-53-3-4)

“*bu ma‘nîdin utru elin ırğama*” (MM-290-4)

“*Bu ma‘nîdin ötrü Peygamber (8) ‘as‘ka Muştafâ at bérildi.*” (NF-3-7-8)

“*Ol ma‘nîdin ötrü Peygamber ‘as habar bérü yarlıkar.*” (NF-3-15)

“*Ol cihâtdin ötrü kargadı.*” (NF-15-3)

¹⁷² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 79, b. 635.

¹⁷³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 273, b. 2599.

¹⁷⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 273, b. 2601.

“Bu sebep-(17) –din **ötrü** Hağ te‘âlâ Umm-i Cemîl’ke, ħammâlatü’l-ĥağab tédî tép.”
(NF-17-16-17)

“Ol ma‘nîdin **ötrü** (3) özinge Zu‘n-nûreyñ tédiler” (NF-125-2-3)

“Ol ma‘nîdin **ötrü** sizke salâm kılayın téyü (17) keldim.” (NF-349-16)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“irin tiş taşka andın **ötrü** birdi” (HŞ-142)

“uş andın **ötrü** kim can-ı cihânsen” (HŞ-176)

“Hâbilniñ (3) kıoyları meniñ aşlıkımgâ kirmiş érđi andın **ötrü** uwtanıp kelmes.” (KE-16v3)

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“idi **utru** küllî evürmek yüzi” (MM-44-4)

öze / üze

“üzerine, üzerinde” anlamındadır. Gabain, kelimenin üz- “büyüme, yetişme” fiilinin üzerine gelen –e zarf fiil eki ile oluştuğunu söylemiştir.¹⁷⁵ Clauson da kelimeyi üze biçiminde kabul etmiştir.¹⁷⁶ Reşit Rahmeti Arat ve W. Bang kelimeyi öze biçiminde okumuşlardır.¹⁷⁷ öze biçimi ös- “yetişme” fiilinden türemiş olarak düşünülmüştür.¹⁷⁸ Eski Türkçeden beri son çekim edatı olarak kullanılan öze / üze, yalın haldeki isimden sonra “tarduş bodun **üze** şad ertim”¹⁷⁹ örneğindeki gibi, iyelik hal eki almış isimlerden sonra “tilingiz **üze**”¹⁸⁰ örneğindeki gibi ve bulunma hal eki almış kelimelerden sonra “yabız yablak budunda **üze** olurtım”¹⁸¹ örneğindeki gibi kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesinde yalın haldeki isimlerden sonra *Divan*’da “suwlar **üze** tayanma”¹⁸² “sartniñ azuķı arığ bolsa yol **üze** yer”¹⁸³ ve *Kutadgu Bilig*’de “könilik **öze** buldı barça işig”¹⁸⁴ gibi örneklerde kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde, Eski Türkçe

¹⁷⁵ A. Von Gabain, a.g.e., s. 95.

¹⁷⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 280.

¹⁷⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 71.; *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 91.

¹⁷⁸ Kamil Tiken, a.g.e., s. 45.

¹⁷⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 95.

¹⁸⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 72.

¹⁸¹ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s. 42.

¹⁸² Besim Atalay, a.g.e.III, s. 161-2.

¹⁸³ Besim Atalay, a.g.e. I, s. 65-17.

¹⁸⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 189, b. 1716.

ve Karahanlı Türkçesi dönemine göre daha çok ve daha farklı fonksiyonlarla kullanılmıştır. Buna göre yalın haldeki isim ve zamirlerden sonra, çıkma hal eki almış isimlerden sonra, iyelik eki almış isimlerden sonra, ilgi hal eki almış isim ve zamirlerden sonra, sıfat fiil eklerinden sonra ve yönelme hal eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

öze / üze	
Nehcü'l-Ferâdis	156
Husrev ü Şirin	9
Kıssaşü'l-Enbiyâ	232
Mu'înü'l-Mürîd	16
Mukaddimetü'l-Edeb	163

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılmıştır:

“*anın na'leyni boldı 'arş öze tâc*” (HŞ-137)

“*ķurup ķimgen öze şâhâne hoş taht*” (HŞ-1025)

“*ylan bar genc öze hem balda arı*” (HŞ-1795)

“*Güherler saçğil ol kâğıt öze hoş*” (HŞ-2788)

“*ol evmek üze turur*” (ME-218-4)

“*uluğluk kıldı erenler üze*” (ME-233-1)

“*üzele kêtürdi anı iş üze*” (ME-14-5)

“*ulamluk kıldı iş üze*” (ME-35-5)

“*ol evmek üze turur*” (ME-218-4)

“*dâd tiledi şulţandın fulan üze*” (ME-222-7)

“*biling sünneti elni yumaķ üze*” (MM-88-1)

“*yunuğğa yunur tig yumaķlık üze*” (MM-88-4)

“*taķı sağ egin sol egin baş üze*” (MM-91-3)

“*taķı bu kitâbnı tört bâb üze (12) kılduķ taķı tegme bir bâbnı on faşl üze kılduķ*” (NF-2-11-12)

“*ol taht üze Cebrâ'il (8) oturmuş,*” (NF-9-7-8)

“*Ėkki elgini ķaldurdu balta birle (8) taş üze urmaķ için.*” (NF-28-7-8)

“Yâ Huzeyfe, bargıl taķı manga bu kâfirlardin ĥabar keltürgil kim ne aĥvâl **üze** tururlar.”(NF-31-15)

“ol ĥan **üze** yürigey.”(NF-66-12)

“ol fâyidedin fâyide körseler yaĥşırak bolgay (3) tép tertîb **üze** yaratılĥanlardin âĥâz ĥılduĥ”(KE-3r2-3)

“Andın soñ yénli yaratdı, su **üze** ésti érse (11) tolĥunı urdı, köpüklendi.”(KE-3r10-11)

“Ķırĥ yıl ol topraĥ **üze** yaĥmur yaĥdı”(KE-6r6)

“altun tâc başınĥa urdı, ol taĥt **üze** olturdı”(KE-7r9)

“Ol taĥt (11) mescidü'l-ĥarâm teñinĥe érdi, taĥt **üze** bir kürsî iddi Ka'be teñinĥe érdi.”(KE-7r10-11)

“meniñ Teñrim ol turur atamız Âdemni uçmaĥ (5) içre nûrdın taĥt **üze** aĥdurup kök ferîştelerin atamıznıñ öninde secde (6) ĥıldurdı.”(KE-11r4-5-6)

“Ol delîl **üze** kim oĥrı turur, ĥayu nersenı otĥa yoĥ ĥılır yana bérmez.”(KE-9r21)

“Taĥlar **üze** (11) olturup teñizge élgın sunup balıĥnı alıp küñge ĥarşu tutup söklüp yéyür (12) érdi”(KE-28v10-11-12)

“suw **üze** ördek yürügenin körgüzü bérdi.”(KE-24r1)

“Yér **üze** suwların aldı, kök yaĥmadı”(KE-26v3)

“İbrâĥîm muşallâ **üze** namâzĥa turuĥdı.”(KE-42r17)

Yalın haldeki zamirlerden sonra kullanılır:

“üykürdi anlar **üze** (7) athıĥları birle”(ME-3-6-7)

“ertecek keldi anlar **üze**”(ME-69-3)

“beglik ĥıldı anlar **üze**”(ME-170-2)

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“birür gencdin **öze** yüz mihnet ü renc”(HŞ-942)

“aceb bizdin **öze** kiĥgen ‘azîzler”(HŞ-4300)

“arıtĥu bu tinli ĥamuĥdın **üze**

kidin bolsa ĥamd ü şenâĥa sezâ”(MM-16-1-2)

“revâ tünle kündüz zevâldın **üze**

ĥılır bolsa bilgü bu üç niyeti”(MM-168-3-4)

“zekât birmese kim mâlındın **üze**

ķamuĝ şâ‘atını ururlar yüze” (MM-196-1-2)

“Aydı: bu yaķîn turur, anıñ birle özümni dünyâdın üze turur-men.” (KE-18v9)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“şah irse bolmasun igni öze baş” (HŞ-3286)

“alıp tâcı öze ornattı anı” (HŞ-1539)

“henüz la‘li öze yoķ hiç ğubârı” (HŞ-698)

“üyürdi anı (3) öngini üze” (ME-12-3)

“yengdürdi anga (4) yaĝısı üze” (ME-14-3-4)

“Tangrını tuta da‘vâsı üze, ant bérdi anga Tangrı tuta da‘vâsı üze” (ME-22-6)

“nafaķa kıldı mâlını ‘iyâlları üze, evün kıldı mâlını (59) bésileri üze” (ME-26-4-5)

“ķarâr kıldırdı anı işi üze, tölendürdi anı işi üze” (ME-37-3)

“tegme adaķı üze bir bâre turdı” (ME-122-5)

“‘Abdu‘l-Muřtalib (5) dîni üze keçrüp âķir vaķta ķaytur mu-siz?tédi erse, aydı: Yâ Muĥammed, men atam Abdu‘l-Muřtalib dîni üze öler-men, tédi.” (NF-6-4-5)

“Îsâ ‘as dîni üze turur.” (NF-8-14)

“Mekkedin bâzirĝân bardı ticârat ma‘nisi üze, taķı ol Ķulays ķatında ķondılar.” (NF-41-13)

“Yana bir nevbet ‘Arab keldi ticârat řarîķi üze.” (NF-41-16)

“Ca‘fer raşhu ékki tizi üze çökti” (NF-79-7)

“Menim köksüm üze cân bérdi.” (NF-90-7)

“Peyĝambar ‘as burunķı ģâlî üze erdi.” (NF-123-6)

“ol elgini (11) başı üze ķoydı.” (NF-154-10-11)

“Ķasvâ atlıĝ téwesî üze ģuřba oķıdı.” (NF-168-14)

“Yana köksi üze bitilmiş erdi.” (NF-197-11)

“Cân (8) Âdemnüñ başı üze turuķtı, kirgeli unamadı” (KE-6v7-8)

“Mevlî yarlıķadı saña Âdem oĝlanları üze nuşret bérdi körmes mü-sen?” (KE-9v15)

“adaķındaki balķıķnı körgüzdi, ol balķıķ adaķı üze boldı.” (KE-27r4)

“Ançada çerigge téñleyü bir taĝnı başı üze kötrüp çerig tepesine (12) urĝalı oĝradı” (KE-28v11-12)

“Îlâhî men olarnıñ dîni üze érmez-men, öz dîniñ üze tutĝıl.” (KE-30r16)

“soñınķa Rûbîl yetip Yûsuf köñlekini atası yüzi üze ķoydı.” (KE-105v21)

“Cödûlar keldiler, Fir‘avn atı üze ant (7) içtiler” (KE-112v6-7)

İlgi hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*Yâ Resûlallâh, manga ölüm keldi, sening ümmeting **üze** kimni halîfa kılayın?*” (NF-102-13)

“*Ëmdi vefâtı bolğan diyeti kimmüng (17) **üze** vâcib olur?*” (NF-188-16-17)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*üzele kêtürdi anı aning **üze***” (ME-20-8)

“*yetiz kıldı aning (8) **üze** künni*” (ME-21-7-8)

“*tükel kıldı aning **üze** ni‘metni*” (ME-21-8)

“*yapa örttdi aning **üze** tonni*” (ME-23-8)

“*amraqlıq kıldı aning **üze***” (ME-25-2)

“*taķı qayı kimerse men (8) aymamış hadîşni benim aymağanımnı bilip qaşd birle benim **üze** yalğan sözlep Peyğâmbar‘as aydı tése*” (NF-2-7-8)

“*Velîkin Haķ te‘âlâning luftı keremi mening **üze** mundağ turur.*” (NF-36-7)

“*Velîkin Haķ te‘âlâ benim üze néme uluğ (17) luftlar taķı keremler kılıp turur.*” (NF-36-16-17)

“*Tangrı te‘âlâning raķmatı ve berekâtı, edgüliki **sening** üze bolsun.*” (NF-58-5)

“*Haķ te‘âlâning selâmı (7) bizim **üze** bolsun taķı edgü kıllar üze bolsun.*” (NF-58-6-7)

“*velîkin aning **üze** kirsem aning vaķtı (9) ketgey.*” (NF-176-8-9)

“*Mevlî ‘azze ve celle anı maña musallaķ kılsa boyun sünmegey-men, meni anıñ **üze** musallaķ kılsa (6) öltürgey-men.*” (KE-6v5-6)

“*çöpni kıruğ ot yémni kıtan içinde töşeyürler, (20) yılķı kara anıñ **üze** yaturlar*” (KE-37r19-20)

“*Olar aydılar: ol nesre kim biz andın kördük (17) séni anıñ **üze** ozurğay-miz.*” (KE-113r16-17)

“*aytur erdiler: vây siziñ **üze** İdi ‘azze ve celleni birlegenler edgü iş kılganlar Mû[sî]- (10)-niñ şevâbları yaķşıraķ, ol şevâbnı bulmağaylarmeger şâbirler.*” (KE-124v9-10)

-ğAn sıfat fiil ekinden sonra kullanılır:

“*bağlandı söz sözlegen **üze***” (ME-7-5)

Yönelme hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*kivür sol adağ müsterâhka üze*”

sol elging bile sil işit bu söze”(MM-397-4)

özge

“*başka, -den başka*” anlamındadır. Tuncer Gülensoy kelimenin kökenini özge biçiminde açıklamıştır.¹⁸⁵ Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde adın, *öng / öñ* ve *öñi* gibi edatlar aynı anlamdaki edatlar yaygınken Harezmi Türkçesinde *özge* edatı da kullanılmaya başlanmıştır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinde geniş bir kullanılış alanı bulmuştur.¹⁸⁶ Sadece çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılarak başkalık ve farklılık bildirmiştir.¹⁸⁷

Harezmi Türkçesinde sıfat olarak da kullanılmıştır. Örnek:

“*Özge şûret tüzdi andağ ajun içre elgidin*”(KE-5v6)

“*Yûsuf aydı: (12) ey Zelîha meniñ bûstânım Ken'ânda kaldı, özge bûtsân maña kérekmez.*”(KE-80r11-12)

İsim olarak da kullanılmıştır. Örnek:

“*Munung tég mu'ciza peygâmların özgede bolmaz.*”(NF-23-2)

Harezmi Türkçesi eserlerinde çekim edatı olarak kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>özge</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	2
Husrev ü Şirin	17
Kışaşü'l-Enbiyâ	33
Mu'înü'l-Mürîd	4
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

¹⁸⁵ Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 681.

¹⁸⁶ Sir Gerard Gabain, a.g.e, s. 285.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 73.

¹⁸⁷ Birsal Oruç, a.g.e., s. 526.

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

- “*bize kulluğdın özge tıgmez fužulluğ*” (HŞ-91)
“*şabırdın özge yoğ bu igke dermân*” (HŞ-800)
“*sining yüzüngdin özge yoğ körerim*” (HŞ-3896)
“*yoğ andın kadğudın özge fütûhum*” (HŞ-3877)
“*bu toprağdın özge revâ kılmadı*” (MM-107-4)
“*muğâl hağdın özge kolubilse sen*” (MM-329-2)
“*Yâ Resûlallâh, sizdin bizke edgülükdin özge tegmedi,*” (NF-85-17)
“*sen bilür-sen kim bu bir (16) koydın özge neerseimiz yoğ.*” (NF-253-15-16)
“*Sen öğretü bérğendin özge bilme-miz*” (KE-8v14)
“*Nûh aydı: bu kün kimersenî ‘azâbdın sağlaçu yoğ (10) İdidin özge.*” (KE-24v9-10)
“*Bildiler kim İbrâhîmdin özge kimerse kılmadı.*” (KE-40r11)
“*Yalguz Lûniñ éwindekiler şurtulurlar, hatunıdın özge.*” (KE-60r7)
“*Ya ‘kûb aydı: maña şabrdın özge çâre (7) yoğ*” (KE-99r6-7)
“*Ol vağtde Ya ‘kûb yalavaç urugundın özindin özge (11) yalavaç yoğ érdi*” (KE-99v10-11)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılmıştır:

- “*cihânda sindin özge yoğ tilerim*” (HŞ-1698)
“*bilürsen sindin özge yoğ yarım*” (HŞ-2615)
“*yoğ andın özge ‘âlemde tilekim*” (HŞ-849)
“*sining yarıng bar andın özge bari*” (HŞ-3710)
“*sanga sendin özge mürebbî kerek*” (MM-331-1)
“*sining mağşûdung sendin özge neng ol*” (MM-341-1)
“*biziñ andın özge Teñrimiz yoğ.*” (KE-159v2)
“*éki év qaldı biri Yağnûn ‘âbid évi biri El-yesa‘ évi, andın özge kamuğı köydiler.*” (KE-159v21)
“*Aydi yâ qavmu u‘budu’llâhe andın özge Teñri yoğ*” (KE-29r6)
“*Aydi: Sizdin(5) özge qarındaş ini, ağanız bar mu?*” (KE-94r4-5)
“*Ağzıngâ tofrağ, mendin özge Teñri yoğ tédi.*” (KE-114r2)

özre / üzre

“*üzerine, üzerinde*” anlamındadır. Hacıeminoğlu, kelimenin kökenini *üze / *öze* kelimesi üzerine gelmiş *-re* yön gösterme eki ile oluştuğunu belirtmiştir.¹⁸⁸ Gülensoy ise *üz-re* biçiminde açıklamış ve Eski Türkçedeki *kirse, asra, öñre, içre* gibi yön gösteren kelimelerle aynı biçimden geldiğini söylemiştir.¹⁸⁹ Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanılmış bir edattır. Sebep ve tarz bildirir.¹⁹⁰ *Husrev ü Şirin*’de *özre* biçimiyle, diğer eserlerde *üzre* şeklinde okunmuştur. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>özre / üzre</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	4
Husrev ü Şirin	16
Kışaşü’l-Enbiyâ	2
Mu‘înü’l-Mürîd	5
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*gül özre müşk saçmağ kıldı ‘âdet*” (HŞ-288)

“*çiçek özre çiçekler boldı hurrem*” (HŞ-554)

“*eger toprak özre yüz yıl sen*” (HŞ-2798)

“*kişi kim mundağ oğ taş özre kalğay*” (HŞ-3507)

“*cerâhat özre kayra tuz ikildi*” (HŞ-2179)

“*imâm üzre farz yâ vâcib yok amân*” (MM-134-2)

“*muqaşşır kadem sol yangağ üzre kııl*” (MM-292-3)

“*Kaçan kim bu taht birle havâ üzre yürümek tilese çatıg yelge fermânlayur (9) erdi.*” (NF-210-8-9)

“*Peygâmbar ‘as bir kün tahtı birle havâ üzre uçup barurda Benû İsrâ’îl ‘âbidleridin bir ‘âbid kördi.*” (NF-391-17)

“*Ey ‘âbid, benim bu tahtım havâ üzre uçup kelürde sen ne ayding, manga beyân kılgıl?*” (NF-392-7)

“*Körkde işmet ışıkda vuşlat mülk nübüvvet bu kamuğ*”

¹⁸⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 75.

¹⁸⁹ Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 1007.

¹⁹⁰ Birsal Oruç, a.g.e., s. 576.

Ƙullar üzre ger telim bar Mevlîmizniñ minneti” (KE-110r6)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*özüng üzre nûrdın bitilmiş bitik*” (MM-330-1)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*aning özre toğdı sa’âdet küni*” (HŞ-161)

“*namâzning binâsın aning üzre ƙıl*” (MM-122-2)

“*aning üzre ikki cihân la’neti*” (MM-248-4)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*tüzilmiş bu tizing özre bu nâz*” (HŞ-4303)

“*tilimni öz şenâng özre yürütgil*” (HŞ-4)

“*yana olturdı cânı özre kadğu*” (HŞ-1869)

“*Néceme kim bıçaƙnı boğzı üzre tartar, (15) hêç kesmes.*” (NF-215-14-15)

“*uçmağ ƙuşları Tûbî yığaçı (12) üzre türlüğ ün birle sarnay başlağaylar.*” (KE-202r11-12)

sarı / saru

“-a doğru” anlamındadır. Suzan Duran *sınğar* “*cihet, taraf, -e doğru*” sözünün iyelik eki almış şeklinin arada bir ses grubu düşmesi sonucu oluştuğunu söyler.¹⁹¹ Clauson da aynı ihtimalden bahsetmektedir.¹⁹² Hacıeminoğlu, **sar-u* > *saru* / *sarı* şeklinde açıklamakla birlikte, daha makul bir açıklama tarzı buluncaya kadar Suzan Duran’ın açıklamasını kabul etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.¹⁹³ F. Zeynalov ise *berü* > *ben-rü* gibi *saru* > *sen-rü* gibi ortaya çıktığından bahsetmiştir.¹⁹⁴ Muharrem Ergin, *sar-u* biçiminde –*u* ekini zarf fiil olarak açıklamıştır.¹⁹⁵ Harezmi Türkçesinde kullanılmış olan edat, Eski Anadolu Türkçesinde de az da olsa görülmektedir.¹⁹⁶ Azeri Türkçesinde görülen bir son çekim edatıdır.¹⁹⁷ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

¹⁹¹ Suzan Duran, a.g.e., s. 63.

¹⁹² Sir Gerard Clauson, a.g.e., 844.

¹⁹³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 78.

¹⁹⁴ Birsal Oruç, a.g.e., s. 541.

¹⁹⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 372.

¹⁹⁶ Kamil Tiken, a.g.e., s. 41.

<i>sarı / saru</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	8 -
Kışaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*kitürgeymen anı şehzâde sarı*” (HŞ-511)

“*ķayıtlar yana ol şehir sarı*” (HŞ-1602)

“*turup şâh yürüdi Şirin sarı*” (HŞ-4011)

“*yana baylar bakıp derviş sarı*” (HŞ-2912)

“*Mundağuk maşriķ sarı Câbulsağa bardım*” (KE-216r5)

“*Üçünçi kün ğârdın çıktılar Medîne sarı (6) bardılar.*” (KE-220v5-6)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*köp il köngling sining sarı evürgey*” (HŞ-1714)

sayu

“*boyunca*” anlamındadır. Gabain, *sayu* edatını fiil kökenli çekim edatları içinde *sa-* fiilinin *-u* zarf fiil almış şekli saymaktadır.¹⁹⁸ Clauson sözlüğünde de aynı bilgiler verilmiştir.¹⁹⁹ Eski Türkçede yalın haldeki isimden sonra “*yir sayu barmış*”²⁰⁰ cümlesinde olduğu gibi ve iyelik hal eki almış isimlerden sonra “*tü ödi sayu*”²⁰¹ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Harezmi Türkçesindeki görülen örnekte de sadece yalın haldeki isimlerden sonra kullanıldığı görülmüştür.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

¹⁹⁷ Birsal Oruç, a.g.e., s. 540.

¹⁹⁸ A. Von Gabain, a.g.e., s. 94.

¹⁹⁹ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 858.

²⁰⁰ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s. 22.; A. Von Gabain, a.g.e., s. 94.

²⁰¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 80.

sayu	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*Havvâ buğday yığaçın alıp köñlinçe kırık dem urdı (11) tégme bir dem sayu bir kün nifâs boldı.*” (KE-12r10-11)

“*İsmâ'îl ma yalguz (4) tileseñ biz munda keleliñ, yıl sayu yılkı qaradın, mâl tavardın ondan birin oğlanğa (5) béreliñ tediler.*” (KE-49r3-4-5)

singar / singaru

“-den yana, cihetine, tarafına” anlamındadır. Kelimenin kökeni hakkında kesin bir şey söylenmemiştir. Ancak Hacıeminoğlu, *angaru*, *mungaru* gibi bünyesinde -*garu* ekinin varlığı kesindir demiştir.²⁰² Suzan Duran *sınar* yön gösterme sözüne iyelik eki gelerek *sınarı* biçiminin oluştuğunu söylemiştir.²⁰³ Clauson da aynı düşüncededir ve *sınar* maddesi altında “*menîn sınıarı*” örneğini vermiştir.²⁰⁴ Eski Türkçeden çok kullanılan edata, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde nadir rastlanılmaktadır. Eski Türkçede çıkma hal eki almış isimlerden sonra “*koptın singar il uluşlarığ keztingiz*” örneğindeki gibi ve çıkma hal eki almış zamirlerden sonra “*antın singar yakın barıp*”²⁰⁵ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde çıkma hal eki almış isimlerden sonra “*kamuğdın singar*”²⁰⁶ örneğindeki gibi ve çıkma hal eki almış zamirlerden sonra “*anıñdın singar içse içgü közi*”²⁰⁷ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde ise yalın haldeki isimlerden sonra, geniş zaman anlamındaki sıfat fiilden sonra ve ilgi hal eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.

²⁰² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 81.

²⁰³ Suzan Duran, a.g.e., s. 63.

²⁰⁴ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 841.

²⁰⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 81.

²⁰⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 81.

²⁰⁷ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 302, b. 2920.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>singar / singaru</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	3

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*bahâdurlar bakıp baylar **singar**”* (HŞ-2912)

“*Anîñ üçün kim eger namâz içinde şihhat bolsa oturup namâz kılğalı kıpsa yüzi kıble* (14) ***siñar** bolsun.*” (KE-6r13-14)

Sıfat fiil görevindeki –Ar ekinden sonra kullanılır:

“*mağribğa tégdi, kün batar **singar** bardı*” (ME-66-5)

“*kün toğar **singar** bardı*” (ME-83-7)

İlgi hal eki almış zamirden sonra kullanılır:

“*karşundı aning **singar***” (ME-186-2)

song / soñ

“*sonra, -den sonra*” anlamındadır. Yukarıda bahsi geçen *öng / öñ* edatının karşıtı olarak Eski Türkçeden itibaren kullanılmış bir edattır. Eski Türkçede çıkma hal eki almış isimlerden sonra “*künlerdin **song***” ve “*kündün **song***” örneklerindeki gibi, çıkma hal eki almış zamirlerden sonra “*mundın **song***” ve “*andın **song***”²⁰⁸ örneklerinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Harezmi Türkçesinde ise oldukça yaygın kullanıldığı görülmüştür. Genellikle çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra veya çıkma hal eki anlamındaki bulunma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır. Türkçenin çeşitli dönemlerinde isim, sıfat ve zarf olarak kullanılan²⁰⁹ *song / soñ* edatı

²⁰⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 82.

²⁰⁹ Birsal Oruç, a.g.e., s. 545.

Harezmi Türkçesinde de sıfat olarak kullanılmıştır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“bozdu **song** sözi birle öng sözini” (ME-114-4)

“Âdemnüñ **soñ** tuğğan oğlanlarında ér oğlığa ‘Abdu’l-Muğays atadı” (KE-15v1)

Bunun dışında *Nehcü’l-Ferâdis*’teki örneklerin tamamına yakını çıkma hal eki almış isim ve zamirlerle kullanılmıştır. Zamirlerin çoğu ise *andın* zamiridir.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

song / soñ	
Nehcü’l-Ferâdis	420
Husrev ü Şirin	24-
Kışaşü’l-Enbiyâ	217
Mu’înü’l-Mürîd	2
Mukaddimetü’l-Edeb	5

Çıkma hal eki görevindeki bulunma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“bu söz aymışda **song** kiçti bir ança” (HŞ-291)

“toğuz yaşında **song** oynını saldı” (HŞ-259)

“belâ kilmışde **song** hiç savsa bolmaz” (HŞ-798)

“elig yumağ istincâdın **song** biling” (MM-97-1)

Çıkma hal eki görevindeki bulunma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“anda **song** özin kiterdi” (HŞ-31)

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“bu kündin **song** manga kaldı tiriglik” (HŞ-3725)

“sining pendingni aldım imdidin **song**” (HŞ-2742)

“öz mülkinge kaytardı tişini boşamışdın **song**” (ME-115-2)

“talâğdın **song** kaytarmağ” (ME-115-3)

“müsâfirning aḥvâli bilmek sorup

*Selâm sofrâdın **song** irür oturup*” (MM-296-1-2)

“Birkaç eyyâmdın **song** kâfile ittifâk kıldılar.” (NF-15-3)

“Muhammed Resûlullâhğa peygâmbarlık kelmişdin **song** altı yıl taķı ékki ay Abû tâlib tirig turdı.”(NF-5-16)

“Vaħiy kelmişdin **song** Mekke-(15)-de on üç yıl turdı.”(NF-6-14-15)

“Birkaç eyyâmdın **song** Kesrîdin elçi keldi Peygâmbarğa Bâbûya atlıg.”(NF-81-12)

“Peygâmbardın **song** müfâhirât kılip aytur erdi kim: Mneim köksüm üze cân bérđi.”
(NF-90-7)

“Hâķ tvt Peygâmbar ‘as’nung kelmiş taķı keldeçi yazuķını [84] (1) yarlıķamışdın **song** mundağ tazarru‘ ve zârîlık birle hemîşe Hâķ te‘âlâdın mağfiretini tilese,”(NF-83-17, 84-1)

“kökni yaratmışdın (15) **soñ** ol yaratılğan yérni maşrıķdın mağribğa tegi kéñsü yarlıķadı.”(KE-34r14-15)

“tevbedin **soñ** yıglağanı istihâza boldı arıglık bérildi.”(KE-12r9)

“ékindük namâzındın **soñ** şafaķ ğâyib bolınça kınayurlar.”(KE-22r12)

“Cebrâ‘il beşâret (4) bérmişde yéti kündin **soñ** Sâre süñükinde İshâķ belgürđi.”(KE-54r3-4)

“Bu hâlde arķışdın **soñ** kalmış biregü yetip keldi Yûsufnı (10) topraķ kıcuıp yatur kördi.”(KE-74r9-10)

“Yéti yıldın **soñ** Yûsufnı tüşde kördi”(KE-82r15)

“Yûsuf bir müñüşde namâzğa turdı (21) [nam]âz oķuğandın **soñ** yıgladı”(KE-87r20-21)

“Reyyân pâd-şâh ölgendin **soñ** Rûmdın çerig kelgey halknı émgetgey, kışiler ölgeyler”(KE-88r7)

“Bu yétti yıldın **soñ** yana toķluğ bolgay.”(KE-89v20)

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“uş andın **song** felekte urğasen taħt”(HŞ-739)

“bir ançadın **song** öz hâlimğa kildi”(HŞ-934)

“Andın **song** Peygâmbar ‘as Mekkeke ‘azm kıldı.”(NF-83-1)

“Muhammed Resûlullâhğa peygâmbarlık kelmişdin **song** altı yıl taķı ékki ay Abû tâlib tirig turdı, andın **song** (17) vefât boldı”(NF-5-16-17)

“Vaħiy kelmişdin **song** Mekke-(15)-de on üç yıl turdı, andın **song** Medîneke bardı.”
(NF-6-14-15)

“Andın **song** Hadîca aydı razhâ.”(NF-8-13)

“*Andın song buyurdı:*”(NF-29-11)

“*Andın song aydı:*”(NF-80-12)

“*Andın song Peygâmbar(5) ‘as ‘Alîke aydı razhu:*”(NF-140-4-5)

“*Andın soñ Muḥammedni ündediler râhib karşı çığdı selâm kıldı, éligin öpti*”(KE-189r14)

“*Andın soñ yénli yaratdı, su üze ésti érse (11) tolğunı urdı, köpüklendi.*”(KE-3r10-11)

“*Andın song qadım iḥsâni birlen (8) biz za iflarğa Muḥammed Muḥtafâni peygâmbere yiberdi.*”(KE-1v7-8)

“*Andın soñ kökni yaratdı.*”(KE-3r13)

“*anda kédin vefâtı boldı, andın soñ ḥalâyıq barça butğa (6) tapunğuçı boldılar.*”(KE-19v5-6)

“*Teñri ‘azze ve celledin yarlıqayu tilegil, [85] (1) mundın soñ mundağ işler kıлмаğıl*”(KE-84v21 / 85r1)

Çıkma hal eki almış *-mİş* sıfat-fiil ekinden sonra kullanılır:

“*qayrıldı namâz yétürmişdin song*”(ME-158-7)

“*éndi kalmışdın song*”(ME-160-4)

“*sındı süngük aşlanmışdın song*”(ME-161-4)

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*velîkin Faḫıma razhâ Peygâmbar as’dın altı ay (8) song vefâtı boldı.*”(NF-5-7-8)

Yalın haldeki sıfat-fiilden sonra kullanılır; ancak cümle içerisinde sıfat-fiil ekinden sonra gelen çıkma hal eki düşmüş gibidir:

“*yana âdem yaratmış soñ fazlı keremi birle bizlerni er yaratdı.*”(KE-1v4)

songra

“*sonra, -den sonra*” anlamındadır. Zeynep Korkmaz, yön gösteren *kis-re, öñ-re, iç-re* sözlerinde olduğu gibi *song-ra* biçiminde açıklamıştır.²¹⁰ Kononov da aynı düşüncüyü paylaşmaktadır.²¹¹ Gabain, *-re* ekinin uzak akraba bir dilden gelmiş

²¹⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Biçimleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 8-9.

²¹¹ Birsal Oruç, a.g.e., s. 548.

olabileceğini tahmin etmekte ve bu tür biçimlerde kullanıldığını söylemektedir.²¹² Jean Deny ise song-ara biçiminde iki kelimeden birleştiğini söylemiştir.²¹³ Jean Deny'den çeviri yapan A. Ulvi Elöve bu görüşün dışında tıpkı *ıçre(k)*, *taşra(k)*'da açıkladığı gibi bir *-rak* mekan ekindeki *-k* düşmesi sonucu ortaya çıktığı görüşünü savunmuştur.²¹⁴ Ancak en çok kabul edilen görüş *-re* yön eki ile kalıplaşmış biçimdir. *song* / *soñ* edatı ile aynı görevlerde kullanılan *songra* Harezmi Türkçesinden itibaren ortaya çıkmış zarf ve edat olarak kullanılmıştır. Zarf olarak kullanıldığı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*Ol sözler soñra Lût yalavaç kışşasında kelgey.*” (KE-54r3)

“*Aymışlar: kaçan kün tuğar bolsa burun subh akarur soñra kün tuğar.*” (KE-188v18)

“*Soñra mahtel zikri birle toldı kışşa koğuzı*” (KE-249v12)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>songra</i> / <i>soñra</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	11
Husrev ü Şirin	18
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	3

Nehcü'l-Ferâdis'te bulunan örnekler iki örnek dışında hepsi *andın* ile kullanılmıştır.

Çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*bu sözdün songra kıoptı fitne-engiz*” (HŞ-1173)

“*kışidin songra kılamak bolmaz irlik*” (HŞ-1342)

“*kiltür ol niçe kündin songra kayrâ*” (HŞ-2471)

“*kendüsindin songra*” (ME-73-2)

“*kéyim bérđi tişige talâkdın songra / talâkdın songra bérilmış kéyin*” (ME-81-2)

“*yimekdin öng el yup tağı songra hem*” (MM-298-3)

“*bir (7) zamândın songra soğmış bolsa*” (NF-189-6-7)

“*Bilmez-men hâlî mü cânım çıkar yâ tağı bu sâ'atdın songra mu cânım çıkar?*” (NF-436-17)

²¹² A. Von Gabain, a.g.e., s. 65.

²¹³ Jean Deny, *Türk Dili Grameri*, İstanbul, 1941, s. 249.

²¹⁴ Birsal Oruç, a.g.e., s. 549.

Çıkma hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“*uş andın songra bu hile kuralıñ*” (HŞ-1257)

“*Andın songra ‘Osmân razhu halıfa boldı.*” (NF-78-4)

“*Andın songra şabrı qarârı kalmadı.*” (NF-79-10)

“*Andın songra Peyğâmbar ‘as aydı.*” (NF-81-16)

“*Andın songra Peyğâmbar ‘as aydı.*” (NF-85-14)

“*andın songra îmân (8) ni‘metini rûzî kıldıñ,*” (NF-147-7-8)

tapa

“-a doğru” anlamındadır. Gabain, *tap*- “bulmak” fiili üzerine gelen -a zarf fiil ile oluştuğunu söylemiştir.²¹⁵ Bu görüşe Clauson,²¹⁶ Hacıeminoğlu,²¹⁷ Muharrem Ergin,²¹⁸ de katılmıştır. Hem çekim edatı hem de yön gösteren zarf olarak kullanılmıştır. Eski Türkçede yalın haldeki isimlerden sonra “*ig tapa*” örneğindeki gibi ve iyelik almış isimlerden sonra “*kaşaşları tapa*”²¹⁹ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde yalın haldeki isimlerden sonra *Divan*’da “*yaylag tapa emitti*”²²⁰ örneğindeki gibi ve belirtme hal eki almış zamirlerden sonra yine *Divan*’da “*bizni tapa ne elük*”²²¹ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde oldukça yaygın rastlanan *tapa* yalın haldeki isim ve zamirlerden sonra, ilgi hal eki almış zamirlerden sonra, iyelik hal eki isimlerden sonra kullanılmıştır

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

tapa	
Nehcü'l-Ferâdis	6
Husrev ü Şirin	7
Kışaşü'l-Enbiyâ	35
Mu‘înü'l-Mürîd	5
Mukaddimetü'l-Edeb	52

²¹⁵ A. Von Gabain, a.g.e., s. 94.

²¹⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 435-436.

²¹⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 91.

²¹⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 372.

²¹⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 94.

²²⁰ Besim Atalay, a.g.e. I, s. 214-18.

²²¹ Besim Atalay, a.g.e. I, s. 94-2.

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*nihâyet Ka‘be **tapa** kıldı özüm*” (HŞ-103)

“*revân boldı tutup ol tağ **tapa** yol*” (HŞ-2562)

“*tapır yirdin çıkarsa kök **tapa** yol*” (HŞ-3475)

“*kısarladı anı ol néme **tapa***” (ME-7-1)

“*çıkardı anı ol orun **tapa***” (ME-7-2)

“*tégürdi sözni peygâmbar **tapa***” (ME-9-7)

“*yoğuş **tapa** yörüdi*” (ME-10-2)

“*қыayttı Tangrı **tapa***” (ME-45-6)

“*vaHy ıydı yâ işâret kıldı yâ bitidi ya ilhâm bérđi Tangrı paygâmbar **tapa***” (ME-62-1)

“*ulasa bu islâmni ihsân **tapa***

bolur uşbu mü‘min mine‘l-müttekin” (MM-24-3-4)

“*kıvulnı ‘amelge ‘amel hâl **tapa***

niyâz birle tün kün ulap eklegil” (MM-302-3-4)

“*zikir hağ **tapa** bil kılavuz sanga*” (MM-359-3)

“*bu ünsdin tefekkür **tapa** keçlür ol*” (MM-365-2)

“*bu ma‘şûğ **tapa** bil sen ök közğü sen*” (MM-370-1)

“*Yâ Cebre‘il, barğıl tağı (9) uçmağ **tapa** nazar kılgıl tédi.*” (NF-61-8-9)

“*Bitigil: Bismillâhi (14) ‘r-rağmâni‘r-rağîm, Tangrının resûli Muğammeddin Necâşî **tapa**, tağı Tangrının selâmı ol kimerseke bolsun kim köni yolğa uymuş bolsa.*” (NF-78-13-14)

“*Tağı aval anlarnı musulmânlığ (7) **tapa** ündegil tağı anlarğa aygıl:*” (NF-139-6-7)

“*sûsmâr Peygâmbar ‘as **tapa** karşı keldi.*” (NF-161-13)

“*Âdem başı Tâyif **tapa** adağı Mekke sıñar bolmağınğa (10) hikmet ne érđi?*” (KE-6r9-10)

“*mendin tanıp İbrâhîm **tapa** ewrülselel tép, munı tutuñ otğa kemişin*” (KE-40v11)

“*İblîs nevmîd bolup yana İsmâ‘il **tapa** keldi vesvese (5) kılu başladı*” (KE-51r4-5)

“*Ol melek zâlim érđi qolın, burnın, kulağın, butın (10) késti men anı oñaltdım, yana ol melik **tapa** iddim.*” (KE-131r9-10)

Yalın haldeki zamirlerden sonra kullanılır:

“Yûsuf münâcâtğa *kol* (4) köterdi kim ilâhî bu tîşiler mekrindin meni saqlamasañ olar *tapa* meyl kılsañ anda kédin ‘âşîler-(5)-din bolğay-men.” (KE-87r3-4-5)

“Dâvûd ol zamân tağ *tapa* (7) zâhidlargâ barmış érdi.” (KE-132r6-7)

“Yüz miñ éwlik él *tapa* yarlıg yetürdi yalğuzun]” (KE-151v10)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“kıyşdı aning *tapa*” (ME-11-4)

“ıydım aning *tapa* nerseni” (ME-12-1)

“yönderdi süngüni aning *tapa*” (ME-20-6)

“savcı ıdtı aning *tapa*” (ME-28-5)

“Yâ Abâ Bekr, iştiyâkım sening *tapa* uzadı, sen bizni ârzûlamas-mu-sen?” (NF-102-9)

“Eger yibermediñ (18) érse bir tünle erte çopup sihr oğın seniñ *tapa* ıdğay-men” (KE-99r17-18)

“Takı sözüm ol turur, zînhâr seherde çopup ol oğ-(7)-nı meniñ *tapa* atmağıl” (KE-99v6-7)

İyelik hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“çaytardı çerigini éli *tapa*” (ME-29-7)

“çayttı ornı *tapa*” (ME-155-1)

“çayığıl Rebbüngnüng şavâbı *tapa* Hağ te‘âlâdın hoşnûd bolğan hâlde” (NF-197-6)

“Yûsuf atası *tapa* bardı, atasıdın zârîlik birle iltimâs kıldı” (KE-69r8)

“Birisi ol turur kim Yûsuf olarnıñ kıblesi *tapa* olturur érdi.” (KE-107r10)

“meniñ hoş-nûdluğım tiler erseñiz Yemen vilâyeti *tapa* atlanıñ [117v] (1) atalarıñızniñ ‘Amâlika athğ düşmenleri bar olar birle ħarb kıluñ, sizlerge nuşret béreyin.” (KE-117r21 / 117v1)

İki örnekte karşı edatından sonra kullanılmıştır:

“kilür karşı *tapa* köngli bolup şâd” (HŞ-2467)

“bakıp karşı *tapa* aytur kim iy yar” (HŞ-2586)

taparu

“-a doğru, -a karşı” anlamındadır. *tapa* sözü üzerine *-ru* yön ekinin gelmesi ile oluşmuştur. Bu ek manayı daha da kuvvetlendirmiştir.²²² Karahanlı Türkçesinden itibaren görülen edat, yalın haldeki isimlerden sonra “*uluğluğ taparu elig sunduğuñ*”²²³ örneğindeki gibi ve ilgi hal eki almış zamirlerden sonra *Divan*’da “*ol meniñ taparu keldi*”²²⁴ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde nadir olarak görülmüştür.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>taparu</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	4
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*yazıp Husrev taparu kanatını*” (HŞ-810)

“*Şirin arslan taparu yürüdi tiz*” (HŞ-1460)

“*revân Meşhed taparu tiprediler*” (HŞ-4532)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*Şirin karşı taparu ıddı tizgin*” (HŞ-3209)

tegi / tigi

“-a kadar, -a dek” anlamındadır. Gabain, *teg-* “*değmek*” fiili üzerine gelen *-i* zarf fiil ile oluştuğunu belirtmiştir.²²⁵ Bu görüşe Muharrem Ergin,²²⁶ Hacıeminoğlu²²⁷ da katılmıştır. Eski Türkçeden itibaren kullanılan edat, yönelme hal

²²² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 87.

²²³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 92.

²²⁴ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 445-14.

²²⁵ A. Von Gabain, a.g.e., s. 94.

²²⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 372.

²²⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 94..

eki almış isimlerden sonra “*temir қаpiғқа tegi süledimiz*” ve “*bökünki künke tegi*”²²⁸ örneklerinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde de yönelme hal eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır. Örnek:

“*idi edgü tuttung bu ödke tegi*”²²⁹

Harezmi Türkçesi döneminde yaygın biçimde kullanılan tegi edatı, sadece yönelme hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>tegi / tigi</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	129
Husrev ü Şirin	4
Kıssaşü'l-Enbiyâ	141
Mu'înü'l-Mürîd	3
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yönelme hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*kıyâmetқа tegi aram kılgay*” (HŞ-84)

“*kılu bir biringe tanқа tegi nüş*” (HŞ-4055)

“*taқи Muştafâ'dın bukünge tegi*” (MM-12-3)

“*yeter ikki yüzge tegi tört hıķâķ*” (MM-215-1)

“*birür ikki yüzge tegi munça bil*” (MM-223-4)

“*Bir yılқа tegi ékkişer reķ'at namâz kıldı.*” (NF-10-13)

“*Néceke tegi bu kâfirlar zaķmatını, meşakķatlarını körer-biz?*” (NF-11-5)

“*Ĥazramavt athıg yerke tegi yalguz athıg bayğay, héç kimersedin ķorķmağay,*” (NF-11-9)

“*Üç künke tegi héç şahrâ ķodmadın istediler (7) bulmadılar.*” (NF-20-5-6)

“*Émdi her kün ol Beytü'l-Ma'murķa yetmiş mingferište (6) tavaf kılurlar kıyâmatқа tegi.*” (NF-38-5-6)

“*bu dünyâda ança téglık tâ'at kıldı kim maşrıķdın (4) mağribğa tégi Ĥâriş secde kıлмаған bir ķarış yer kılmadı.*” (KE-4v3-4)

²²⁸ A. Von Gabain, a.g.e., s. 94.

²²⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 143, b. 1259.

“kökni yaratmışdın (15) soñ ol yaratılğan yérni maşrıqđın mağrıbgá **tegi** kéñsü yarlıqadı.”(KE-34r14-15)

“maşrıqđın mağrıbgá(20) **tegi** kırq qarı yér qavar érđi.”(KE-5v19-20)

“Yâ Âdem, (3) bu senüñ tahtıñ turur taqı senüñ mü'min oğlarıñ tahtı turur kıyâmetgá **tegi**.”(KE-7v2-3)

“İblis uzun yaş tiledi kıyâmet küngé **tegi**.”(KE-9v5)

“kıyâmet kelgü küngé **tégi** ‘ömr tiledi. Maqşûd ol érđi ölügler tirig[lik](8) küngé **tégi** ‘ömr bulsam maña édin ölüm bolmağay”(KE-9v7-8)

“Biz saña ‘ömr bérdük ma'lûm küngé **tégi**, (10) sén tilemiş küngé **tégi** bérmédim.”(KE-9v9-10)

“Ey yér tutğıl Qâbilni aşuqıña **tégi**.”(KE-17v1)

“Yér Qâbilni tiziñe **tégi** tutdı.”(KE-17v3)

“Yér Qâbilni béliñe **tégi** yutdı.”(KE-17v6)

“Yér Qâbilni boğzıña **tégi** yutdı.”(KE-17v10)

“Nûh peygâmbér rûzgârıña **tégi** turdı.”(KE-52v2)

“İbrâhîm ‘aşrıña **tégi** turur érđi.”(KE-52v5)

“adaqı tepip mubrez tapa tep[ündi](12) kögsiñe **tégi** kömüldi”(KE-248v11-12)

Yönelme hal eki almış *ança* sözünden sonra kullanılır:

“uş ançaqa **tigi** kim yir bozulsa”(HŞ-201)

“Taqı üküş yığladım, ançaqa **tégi** kim ehlim aydı.”(NF-102-11)

“Ançaqa **tégi** şabur kılalıng kim bu oğlanlar bu ta'âmdın yisünler (17)taqı qarınları toysun taqı külsünler.”(NF-107-16-17)

“anlar taqı şabur kıldılar ançaqa **tégi** kim hêç şahâba qalmadı, (9) cümlesi kirdiler.”(NF-110-8-9)

“Biz za'iflarqa nevbet tegmes ançaqa **tégi** bu kişiler qayıtsalar, andın song bizlerke nevbet (11) teger.”(NF-113-10-11)

“Sewündüm taqı ançaqa **tégi** küydüm kim ol kâvrân yakın keldi erse, anlarqa men kol saldı.”(NF-130-12)

tegrü / tigrü

“-a kadar, -a doğru” anlamındadır. Gabain, *tegür*- “ulaştırmak” fiili üzerine gelen –e fiili ile oluştuğunu söylemiştir.²³⁰ Clauson²³¹ ve Hacıeminoğlu da aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Buna göre –e veya –ü zarf fiil eki, fiil üzerine gelmiştir.²³² Eski Türkçede yalın haldeki isimlerden sonra “*ken tegre eki budun*”²³³ örneğindeki gibi ve iyelik eki almış isimlerden sonra “*yağımız tegre uçuk teg erti*”²³⁴ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde yalın haldeki isimlerden sonra “*fesad tegre turma*”²³⁵ örneğindeki gibi ve ilgi hal eki almış zamirlerden sonra *Divan*’da “*anın tegre kişi kapsadı*”²³⁶ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde yalın haldeki isimlerden sonra ve yönelme hal eki almış kelimelerden sonra kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>tegrü / tigrü</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	5
Husrev ü Şirin	16
Kışaşü’l-Enbiyâ	23
Mu’înü’l-Mürîd	6
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*özin emgetse asayiş tigrü tursa*” (HŞ-2927)

Yönelme hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*burundın songka tigrü körgecin ol*” (HŞ-1083)

“*anın ‘asrındın âdemka tigrü*” (HŞ-1117)

“*uzun tün tangka tigrü nevhâ kıldı*” (HŞ-1117)

“*uş andın kim bu künge tigrü ol hûr*” (HŞ-4026)

“*tümen mingge tigrü munung tig turur*” (MM-224-4)

“*bu tört yüzge tigrü kifâyet irür*” (MM-224-2)

²³⁰ A. Von Gabain, a.g.e., s. 95.

²³¹ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 485.

²³² Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 93.

²³³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatları*, s. 95.

²³⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 95.

²³⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatları*, s. 96.

²³⁶ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 285-1.

“mu‘af anlar altmışğa **tigrü** tutar
bu bir tana altmışğa **tigrü** yeter”(MM-219-1-2)
“biling kırkıdın altmışğa **tigrü** hisâb”(MM-218-3)
“adağ tizge **tigrü** bilegi başı”(MM-72-1)
“Bu yerke **tegrü** oğıdı erse, (3) men tağı oğıdım.”(NF-8-2-3)
“Tağı ummatlarınğa bu-(9)-yurdı kim kıyâmatğa **tegrü** sanga durûz u şenâ ayğaylar.”
(NF-10-8-9)
“Erteke **tegrü** (4) ‘ibâdat ve tâ‘at birle keçürür erdi.”(NF-186-3-4)
“Bir ayğa **tegrü** otun yığdılar tağı yandurdılar.”(NF-217-6)
“Êmdi men seni sewdüm, kerek kim üç (9) künge **tegrü** men sanga konuğ bolsam.”
(NF-413-8-9)
“Baş adağğa **tégrü** cümle Mevliniñ âlâları”(KE-65v11)
“kişiler ölgeyler (8) kıyâmetğa **tégrü** mañayazuğ bolgay tép”(KE-88r7-8)
“ey melik imdige(19) **tégrü** sewüglüküm mecâzî érdi.”(KE-90v18-19)
“Zelîha aydı: (7) ey melik bu künge **tégrü** Yûsufniñ zinânda érdükin unutmış-men”
(KE-91r6-7)
“Yûsuf aydı: imdige **tégrü** böri yédi dér érdiñiz imdi kul satıp érdük dérsiz”(KE-
103r5)
“ey qarındaşlar imdige **tégrü** bu sözni kimerse aymadıñız (21) atamız, oğul kızımız
bilmedi”(KE-104r20-21)

İyelik almış isimlerin yönelme hali eki almış durumundan sonra kullanılır:

“yérdin menâreniñ tépesiñe **tégrü** tutuş erenler turup kepriçni (20) eligdin eligge
bérür érdiler.”(KE-113v19-20)
“ékinci namâzığa **tégrü** yetmiş miñ er öldi”(KE-127v10)

Yönelme hal eki almış sıfat-fiilden sonra kullanılır:

“toğradın kün batarga **tigrü** kizdim”(HŞ-660)

Yönelme hal eki almış *ança* sözünden sonra kullanılır:

“Zelîha aydı: ançağa **tégrü** lañf kördüm aña ısındım”(KE-109v10)

niçe edatının yönelme hal eki almış durumundan sonra kullanılmıştır:

“niçege **tigrü** tirig bolsa özüm”(HŞ-234)

“niçege **tigrü** mini tutğasen zâr”(HŞ-1882)

“ ayıttı kim **niçege** tigrü mundağ kadğu yir”(HŞ-2147)

uçun / için

“*hakkında, hususunda, dolayı*” anlamındadır. Bu edatın kökeni ile ilgili farklı görüşler vardır. Gabain, kelimenin bilinmeyen bir *uç*- fiili üzerine getirilen *-n* zarf fiil eki ile oluştuğunu belirtmiştir. W. Bang *uç* “*nihayet*” sözüne *-n* vasıta hal eki gelmek suretiyle oluştuğunu söylemiştir. Bu görüşe Tahsin Banguoğlu ve Muharrem Ergin de katılmaktadır.²³⁷ Bu iki görüşten başka Zeynep Korkmaz, “uçun, için, için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine” adlı makalesinde *uç* “sebeb” isim kökü üzerine *-u* iyelik eki ve *-n* vasıta hali ekinin gelmesiyle oluşmuş saymaktadır.²³⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *uçun / için* edatı ve *uç* “sebeb” kelimesi ilişki dolayısıyla, Korkmaz’ın açıklamasının daha doğru olduğunu söylemiştir.²³⁹

üçün çekim edatı, Eski Türkçeden beri kullanılan bir edattır. Eski Türkçede yalın haldeki isimlerden sonra “*tabğaç budun tebligın körlig için*”²⁴⁰ örneğindeki gibi, iyelik eki almış isimlerden sonra “*ülüksüzi için yok çıgay bolur*”²⁴¹ örneğindeki gibi, sıfat fiillerden sonra “*yarlıkaduğ için*”²⁴² örneğindeki gibi, ilgi hal eki almış zamirlerden sonra “*anın için*”²⁴³ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde de yalın haldeki isimlerden sonra “*kişilik için at urundı kişi*”²⁴⁴ örneğindeki gibi, iyelik hal eki almış isimlerden sonra “*bu atım için*”²⁴⁵ örneğindeki gibi ve ilgi hal eki almış zamirlerden sonra “*sening için keldim*”²⁴⁶ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde kullanımı oldukça yaygındır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

²³⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 98.

²³⁸ Zeynep Korkmaz, “uçun, için, için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine,” *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten*, TDK Yay., Ankara, 1961, s. 31-33.

²³⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 98.

²⁴⁰ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s. 32.

²⁴¹ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 99.

²⁴² Hüseyin Namık Orkun, a.g.e., s. 56.

²⁴³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 99.

²⁴⁴ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 177, b. 1600.

²⁴⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 85, b. 690.

²⁴⁶ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 76-2.

uçun / için	
Nehcü'l-Ferâdis	305
Husrev ü Şirin	33
Kıssaşü'l-Enbiyâ	344
Mu'înü'l-Mürîd	8
Mukaddimetü'l-Edeb	42

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“*bilig birdi anı bilmeklik için*” (HŞ-34)

“*veli dünya için kıılma köngül tar*” (HŞ-1948)

“*boğazladı kölik-ni Tangrı-lık için*” (ME-66-6)

“*fulân için öldirdi anga*” (ME-46-8)

“*hâliş Tangrılık için kııldı*” (ME-85-7)

“*ic kâmet mü'ezzin, durğuzdı mü'ezzin namâz için*” (ME-51-4)

“*kötürdi daşnı tecrübe için*” (ME-50-6)

“*keligli cemâ'at için song yetip*

bozar şafda turğan savulsa kitip” (MM-131-1-2)

“*tutar bolsa munlarnı satmaq için*

birür cümlesinden zekâtning tüzi” (MM-193-3-4)

“*münülmes ma'îşet için işlemez*

nisâb bilgü uşbu tivede bişi” (MM-204-3-4)

“*yigirmi biş artsa maḥâz koy için*

eger otuz altığa tigse tive” (MM-213-2-3)

“*bu ma'nî için til yarattı qoruğ*” (MM-275-2)

“*Ḥaḳ te'âlâ meni rahmat için ıddı, la'nat için ıdmadı.*” (NF-13-1)

“*Taḳı cümlesi silâj keddiler uruşka barur teg kâfirlarğa heybet için.*” (NF-24-1)

“*Bizler ḥarb için taḳı uruşmaq için kelmedik.*” (NF-39-15)

“*Mekke kâfirları cühûd birle Medînening tört yanında uruşmaq için qonup turur erdiler.*” (NF-30-17)

“*Peygâambar 'as'nung qarqamaḳı taḳı dîn ve İslâm için erdi.*” (NF-15-1)

“*Ol ata birle anasın üdürüp ümmet için*

Yalbarıp Ḥaḳdın şefâ'at satḡun alğan Muştafâ” (KE-2r9-10)

“anı toqtamak **üçün** (19) tağlarını yaratdı” (KE-3r18-19)
“Mevlî kudretin körmeklik **üçün** üze közin (13) yaratdı” (KE-6v12-13)
“Dîn **üçün** köp kıın tartıp yoritü Hâk yarlıgın” (KE-22v12)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“sen öz faydang **üçün** bir pendim algıl” (HŞ-4272)
“cehd itip tükettim hâtırı **üçün**” (HŞ-4694)
“bodunlar (7) körmeki **uçun** işledi” (ME-124-6-7)
“kazğandı nêrseni kéndüsi **uçun**” (ME-128-6)
“kéndüsi **uçun** kuyuğ kazdı” (ME-131-5)
“kıldı anı kéndüsi **uçun**” (ME-135-8)
“savuladı özi **uçun** sağuladı” (ME-149-1)
“Alı oğlı başın alıp aydı: ey balam meñlig (14) seniñ özün Resûl hânedâni **üçün** baş bérdiñ” (KE-246r13-14)
“Hâk tvt mu`min kılları **üçün** andağ maqâmlar [64] (1) âmâda kılmış.” (NF-63-17 / 64-1)
“hem öz cânları (10) **üçün**, hem taqı mâlları tavarları üçün uruşsun[lar], hem taqı oğlı, kızi hatunları **üçün** uruşsunlar, tédi.” (NF-69-9-10)
“Ol tâkdın bir uluğ tâncı asıp başını kötrü bilmegeni **üçün** başı üzesinde keydürüp turur erken nâgâh bu tâk (5) ekki pâra bolup yıkıldı.” (NF-82-4-5)
“Ey Tangrıning kıulı, Peyğâmbar ‘as`nı sora kelgeningiz (16) **üçün** taqı Hâk te`âlâ sizke üküş şevâblar bergey.” (NF-87-15-16)
“Menim kadğum, hasretim ol ‘âşî ve câfi ümmetim **üçün** turur.” (NF-89-7)
“buğdaydın yédi téseler çıqmaqğa (20) sebeb bolğusı **üçün**.” (KE-9v19-20)
“meniñ bahtım **üçün** İdrîsni tirgüzgil.” (KE-20v2)

İlgi hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“melik izning **üçün** bir hoş havada” (HŞ-978)
“Perverdîgâring **üçün** namâz kılgıl, taqı kırbân kılgıl.” (NF-62-11)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“minim **üçün** hemîşe bar bolğıl” (HŞ-3272)
“sining **üçün** irür bu barça ‘âlem” (HŞ-4457)

“dirig aning **üçün** kim öldi bardı” (HŞ-2856)

“saqladı söz (8) kesişmekni aning **uçun**” (ME-62-7-8)

“Men aning **üçün** sizlerke tüştüm kim bu yerde kim kondunguz, bu yerde (9) arslan üküş bolur.” (NF-15-8-9)

“cümleni alıp baraling, hêç Tâyifta neerse kodmağaling, aning (9) **üçün** kim uruşkan kimerseler kaçmağğa i’tikâdı bolmasun” (NF-69-8-9)

“Yâ Düreyd, bu râynı aning **üçün** kıldım.” (NF-70-6)

“Kırayş kabılasında yangla musulmân (9) bolğanlargâ bu ganîmatdınüküş mâl tavar bérđi, aning **üçün** kim musulmânlıqları kavî bolsun.” (NF-75-8-9)

“tağı anam benim **üçün** (9) zînhâr ceza‘ u feza‘ kılmasun.” (NF-215-8-9)

“Bu ‘amâlnı bu kulum ihlâş birle benim **üçün** kılıp turur.” (NF-402-15)

“Annî **üçün** kim eger namâz içinde şihhat bolsa olturup namâz kılğalı kopsa yüzi kıble (14) sıñar bolsun.” (KE-6r13-14)

“İdi saña rahmet kılsun, men seni (17) munuñ **üçün** yaratdım.” (KE-6r16-17)

“Mevlî ‘azze ve celle Havvânı égri süñükdin yaratdı, annî **üçün** (11) tişiler könülmes égri süñük turur” (KE-7v10-11)

“Annî **üçün** kim men yér sırındın yaratıldım.” (KE-8r9)

“Annî **üçün** kim tiriñdin yaratdı.” (KE-8r11)

“Annî **üçün** (14) hatun qarısı körksüz bolur.” (KE-8r13-14)

Sıfat fiil eklerinden sonra kullanılır:

“Kâbîlniñ ökünçi (15) Hâbîlni öltürmiş **üçün** érmez érđi.” (KE-16r14-15)

“ökünçi ol érđi ölügni érđi ölügni yerge kömgüsin bilmes érđi, (17) arqasınga kötürgen **üçün** ökündi.” (KE-16r16-17)

“Atı Ehnûh érđi üküş ders [20r] (1) kılmış **üçün** İdrîs atandı.” (KE-19v21 / 20r1)

ne soru edatından sonra kullanılır:

“Ey yahûdiyye, ne **üçün** mundağ iş kılding? tédi.” (NF-34-5)

“Ey ‘ammum, ne **üçün** yığlar-sen?” (NF-84-3)

“Ey şeyh, ne **üçün** (11) bu işni kılding?” (NF-311-10-11)

“Mevlî te‘âlâ né **üçün** aydı” (KE-5r12)

“Havvâğa né **üçün** Havvâ atadılar?” (KE-8r10)

“İlâhî, bularnı né **üçün** bir tek yaratmadıñ.” (KE-10v4)

“né üçün secde kılmadıñ?” (KE-9r16)

utru

“karşı, -a doğru” anlamındadır. Gabain, *utru* edatını fiil kökenli çekime edatlarından saymıştır. Buna göre *utur-* “karşı olmak, muhalif olmak” fiili üzerine gelen *-u* zarf fiil eki ile oluşmuştur.²⁴⁷ Aynı görüşe Clauson²⁴⁸ ve Hacıeminoğlu²⁴⁹ da katılmıştır. Eski Türkçede yönelme hal eki almış isimlerden sonra “*ilig begke utru yoriyu kelti*” örneğindeki gibi, ilgi hal eki almış zamirlerden sonra “*aning utru turdaçı yok*”²⁵⁰ örneğindeki gibi ve iyelik eki almış isimlerden sonra “*yüzümüz utru*”²⁵¹ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde de yalın haldeki isimlerden sonra “*yüz utru bolur tutçı Hacib özi*”²⁵² örneğindeki gibi ve çıkma hal eki almış isimlerden sonra “*köktin utru*”²⁵³ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesinde genelde edat olarak kullanılan *utru* sözü, zarf olarak da kullanılmıştır. Bu döneme ait metinlerden örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*utru baqtı*” (ME-170-3), “*utru keldi anga*” (ME-191-2)

“*yılan Âdem ve Havvâniñ tahtında utru kelip turuqtdı.*” (KE-11r19)

“*hiç kim utru tura bilmes*” (KE-111v20)

“*Eger te’hîr kıılır bolsangız, men utru kelip vesvese kıılır-men.*” (NF-350-9)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>utru</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	11
Kışaşü’l-Enbiyâ	7
Mu’înü’l-Mürîd	2
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

²⁴⁷ A. Von Gabain, a.g.e., s. 95.

²⁴⁸ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 67.

²⁴⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 94.

²⁵⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 104.

²⁵¹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 95.

²⁵² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 260, b. 2464.

²⁵³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 105.

Yönelme hal eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*turup biri biringe **utru** yirke*” (HŞ-1764)

“*alıp baş yüzke **utru** yoğ mu kitgü*” (HŞ-3731)

“*özin yinglip oğ attı kökke **utru***” (HŞ-4615)

“*ya nidin k ol hasıska **utru** süngü*” (HŞ-3681)

“*ol bözçini işitdi erse körgeli bardı, şeyhğa **utru** çıkdı*” (KE-18v2)

“*Ol oğlanlarıña aygıl yarım kâfirğa **utru** çıksunlar, turuşsunlar*” (KE-63v21)

“*‘Azîz ‘aklı añıp zelîl bolup aña égip kıbleğa **utru** bizni kıble (10) kılayın tép secde kılgalu oğradı*” (KE-76r9)

“*Tört yüz miñ (7) kişi atlandı nağara nefir birle atasığa **utru** çıktı.*” (KE-106v6-7)

“*Melik kamuğ çerig birle atlandı Yûnus yalavaçğa **utru** kældiler*” (KE-157v21)

“*Bir kâfir ol eşikge **utru** (2) yörüp bevl kıldı,*” (KE-220v1-2)

kidin edatından sonra kullanılır:

“*kidin **utru** ursang bu yolda yüzüng*” (MM-358-2)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“*Cânın aldı köke ağdurdı, kamuğ yalavaçlar cânı **utru** yörüdiler*” (KE-56r20)

yanglığ

“*gibi*” anlamındadır. Clauson, kelimenin kökenini *yang-lığ* biçiminde açıklamıştır.²⁵⁴ Eski Türkçede az kullanılmış bir edattır. Örnek: “*muntağ **yanglığ***” gibi. Karahanlı Türkçesinde de az kullanılmıştır. Örnek: “*bu **yanglıg** beg erdi bu bilge öze*”²⁵⁵ gibi. Harezmi Türkçesinde daha yaygın kullanılmış bir çekim edatıdır; ancak diğer benzetme anlamı içeren diğer *teg*, *mengiz* ve *mengizlig* gibi edatlara göre daha az kullanılmıştır. Yine de diğer benzetme edatları gibi çeşitli fonksiyonlarda kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

²⁵⁴ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 950.

²⁵⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 55, b. 410.

yanglığ	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	42
Kışaşü'l-Enbiyâ	6
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

“kümişdin nar **yanglığ** iki pistân” (HŞ-438)

“güher **yanglığ** özin taşlarğa kattı” (HŞ-997)

“çiçek **yanglığ** kızarıp” (HŞ-381)

“Asğı yok ol ağı **yañlıđ** andın artuğ sas[agı]” (KE-238v5)

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılır:

“sözing **yanglığ** yana bir bolsu sözing” (HŞ-3301)

“Nizâmî nazmı **yanglığ** tüz sözingni” (HŞ-241)

“anınğün çeşmesi **yanglığ** yüzindin” (HŞ-827)

İlgi hal eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“anınğ **yanglığ** Şirin tip birgüçi cân” (HŞ-5799)

Eşitlik eki almış zamirlerden sonra kullanılır:

“Kâfirler Nûhnı uru başladılar ança (18) **yañlıđ** urdılar sünükleri sındı” (KE-23r17-18)

“kaçan möşükler cüftige hâcethiğ bolsa ança **yañlıđ** ün çoğı kıtur kamuğı (16) halklar bilürler.” (KE-26r15-16)

İşaret zamirlerinden sonra kullanılır:

“bu **yanglığ** ilm içinde boldı dü fünûn” (HŞ-312)

“bu **yanglığ** ışık otınğa saldı bünyâd” (HŞ-482)

“zamâne uşbu **yanglığ** boldı kör iş” (HŞ-2065)

“bu **yanglığ** inâbet irâdet birip” (MM-359-1)

“*ylannıñ körklüg şüreti aynadı bu **yañlıg** bağrın yöriyür boldı açığ topraq (6) yégüçi boldı.*”(KE-13r5-6)

“*Zelîha Yûsufnı ögmişinçe Yûsuf bu **yañlıg** (15) cevâb aytur érdi.*”(KE-108r14-15)

yarı-yaru

“*taraf*” anlamındadır. Clauson, *yar-* fiili üzerine *-u* zar fiil ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmiştir.²⁵⁶ Şirvan Kalsın da bu düşünceye katılmaktadır.²⁵⁷ Hacıeminoğlu, kelimenin oluşumu ile ilgili kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını, ancak *sarı / saru* edatı gibi Harezmi Türkçesi metinlerinde görüldüğünü belirtmiştir.²⁵⁸

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

yarı / yaru	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	5
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	2
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki kelimelerle kullanılır:

“*kün toğuş **yarı** barumen*”(HŞ-1002)

“*medâyin **yarı** atlandurdum anı*”(HŞ-1103)

“*baqip tört **yarı** 'âciz boldu perviz*”(HŞ-1273)

“*tütün öng edgüler **yarı** barur bil*”(HŞ-4422)

“*turup tört **yaru** çevrildi uşol kûr*”(HŞ-819)

“*çapup tört **yaru** hiç tapmadı yârın*”(HŞ-900)

“*kün ay kıble **yaru** 'acem hem 'arab*”(MM-99-2)

“*başı **yarı** iyğil i şâhib-uquş*”(MM-238-2)

²⁵⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s.

²⁵⁷ Şirvan Kalsın, a.g.e., s. 76-77.

²⁵⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 110.

Kuvvetlendirme Edatları

Kullanıldıkları cümleye tekit, kuvvetlendirme anlamı katan edatlardır. Genellikle kendisinden sonra kullanıldıkları unsuru kuvvetlendirirler. Bunlar *çın*, *çınok*, *da / de*, *hem*, *takı*, *ma / me*, *ne / ni*, *nime*, *oğ / ök*, *yana*, *yime* gibi edatlardır. *çın* edatı Çince'den, *hem* ise Farsçadan dilimize girmiştir. *takı* ve *hem* gibi edatlar aynı zamanda bağlaç olarak da kullanılmıştır. Her iki durumun örnekleri kendi bölümlerinde verilmiştir. Ayrıca *da / de* kuvvetlendirme edatına ilk olarak Harezmi Türkçesinde rastlanmıştır. *ne / ni*, *nime* edatları daha soru edatı olmakla birlikte bazı öbeklerde kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır. *yana* edatı yineleme edatı olmasının yanında kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır. *çın*, *çınok*, *ma / me*, *oğ / ök* ve *yime* edatları sadece kuvvetlendirme edatı görevinde kullanılmıştır.

çın

“*gerçek, aynen, tıpkı*” anlamındadır. Çin kökenli bir kelimedir. Aslı *chên*'dir.²⁵⁹ Aynı özelliği Clauson da belirtip “*kath kün teñri teg çın ol*” cümlesini örnek olarak vermiştir.²⁶⁰ Karahanlı Türkçesinden itibaren görülen bu edat, *Kutadgu Bilig*'de “*çutadmış bolur bu sözüm çın bütün*”²⁶¹ örnekteki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde de çok kullanılan bir edat değildir. İçinde kullanıldığı cümlenin anlamını güçlendiren bir özelliğe sahiptir. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>çın</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	32
Kıssaşü'l-Enbiyâ	7
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*bolur öz özge dürçe kıymeti çın*” (HŞ-1475)

“*uşol süglünni aldı karpap uş çın*” (HŞ-1531)

²⁵⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 272.

²⁶⁰ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s

²⁶¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 50, b. 352.

- “*ajunning hoşluğu bu neng irür çin*” (HŞ-1612)
 “*köngül mahremliki çin tahta-i hâk*” (HŞ-1568)
 “*İdgâhğa çin (6) kün ortağa tegi turup yanıp kelseler ol aşlarını kötrüp, butlarımız birge (7) bu aşlarğa tégdi*” (KE-39v5-6)
 “*Çin on éki erdi Ya ‘kûb sawçınıñ balaları*” (KE-65v6)
 “*Alniñiz çin tolun ay teg kaynayur qarğu karağ*” (KE-77r15)
 “*Süleyman çin yalavaç érmış aña barmağunça bolmas*” (KE-149r17)
 “*Sözleri çin tép tanukluğ bérdi firâk minnetin*” (KE-181r18)
 “*Teñrimizğa çin tapûgsağ âdemîler bilgesi / Yop yalavaç uluğı hem sawçılarnıñ tamğası*” (KE-181v1)
 “*Kéçmedi Çin Mâçin içre özi teg çin yarguçı*” (KE-181v19)

çinoğ

“*gerçekten*” anlamındandır. *çin* ve *oğ* kuvvetlendirme edatlarının birleşmesinden oluşmuştur. Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlanmıştır. Anlam ve görev olarak *çin* edatı gibidir. Ancak *çinoğ* edatının kuvvetlendirme özelliği daha fazladır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

çinoğ	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	13
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

- “*çamuğlar aydı da vâsı çin oğ tip*” (HŞ-3057)
 “*haқиқatde haққа çinoğ bütküçi / irür kızb ü gaybet zehirdin beter*” (MM-18-2-3)
 “*tevekkül delîl haқ çinoğ bilgüğe / unutma kıyâmet taқı ölgüğe*” (MM-43-1-2)
 “*i mü'min muvaḥḥid çinoğ haқ kulı*” (MM-92-4)
 “*seḥer sandı yatdı tang atmış çinoğ*” (MM-172-1)
 “*Ma'nisi ol bolur: çin oğ Zeliḥa Yûsufğa oğradı.*” (KE-81v17)

da / de

Jean Deny, bu edatı *tağı / dağı / dağı*'nin kısalmış şekli saymaktadır. Talat Tekin de bu konuyu ele alan makalesinde aynı düşüncüyü paylaşmaktadır. Tekin, Yusuf u Zeliha'da geçen andan sonra dağ buları toplaya" örneğindeki *dağ* şeklini *dağı* ile *da* arasında bir geçiş saymıştır.²⁶² Mehmet Özmen de *da / de*'nin *tağı > tağı* biçiminden türediğini belirtir. Muharrem Ergin, "bir yandan dahi edatı yaşayıp giderken ve bugün de yaşamakta devam ederken öte yandan kendisinden ayrı fonksiyonda başka bir edatın türemiş olması pek akla yakın bir şey görünmemektedir. Biz, *da / de* nin menşesini Eski Türkçedeki *ma / me*'de görüyoruz" demiştir.²⁶³ Hacıeminoğlu da aynı görüşü desteklemektedir.²⁶⁴ Bizce de Harezmi Türkçesinde iki örnekte de olsa ortaya çıkmış bir *da / de* biçiminin daha o dönemde en yaygın biçimde kullanılan *tağı*'dan türediğini söylemek doğru olmasa gerektir. Harezmi Türkçesindeki nadir örneklerde kuvvetlendirme anlamı açıkça görülmektedir. Sonuna geldiği kelimenin manası ve içinde bulunduğu cümlenin manası üzerinde kuvvetlendirme anlamı yönünden etki yapar. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>da / de</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

İki örnekte vardır:

"*âlem bolsang da yigrek bil ilge*" (HŞ-3288)

"*ögürse de kısrak zekât yoğ turur*" (MM-227-1)

dağı / tağı

²⁶² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 221.

²⁶³ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 359-360.

²⁶⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 222.

“*dahi, da / de*” anlamındadır. *tağ-* “*takmak, iliştiirmek*” fiili üzerine gelen *-ı* zarf fiil eki ile kalıplaşarak türemiştir.²⁶⁵ Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde bu görevde kullanılmamıştır. Harezmi Türkçesinde *da / de* bağlacı görevine yakın bir biçimde kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu görevde daha yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>dağı / takı</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	24
Husrev ü Şirin	22
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	3
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Kuvvetlendirme edatı olarak:

“*meger bir 'özi bar ol **dağı** aksak*” (HŞ-1160)

“*Mehin bunu **tağı** köp pend kıldı*” (HŞ-1908)

“*tişi irse irür ol irdin **tağı** ir*” (HŞ-2133)

“*anadın toğmadı mun-tig **tağı** bir*” (HŞ-215)

“*burunğı tig **tağı** bir nağş kılmış*” (HŞ-602)

“*hem andın özge **tağı** bir tengri yok*” (HŞ-4610)

“*anga yok oğşaşig an-tig **tağı** bir*” (HŞ-4609)

“*unutma kıyâmet **tağı** ölgüğe*” (MM-43-2)

“*nişâni **tağı** ma şsiyet köp toğar*” (MM-59-2)

“*yunuğ sünneti on işitkil sanı*

niyet bir bismillâh timeklik şânî

eling yumağing hem yunuğdın üze

*sivâk mağmaza biş **tağı** biş kanı*” (MM-74-1-2-3-4)

“*Peyğambar (7) 'as **tağı** Mekkî erdi, hem Kurayşî erdi. Abû Bekr **tağı** Mekkî turur, hem Kurayşî turur.*” (NF-94-6-7)

“*anınğ için kim hamr içmek **tağı** uluğ yazuklardın (17) turur, illâ meger aning zararî özümüzke turur, önginge ermez.*” (NF-366-16-17)

²⁶⁵ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2007, s. 161.

Yine kuvvetlendirme edatı olarak ve *henüz, hâlâ, yine* manasında kullanılır:

“yana saḡnur **taḡı** kün toḡmadı tip” (HŞ-1001)

“oyaladın **taḡı** hîle kılursen” (HŞ-2212)

“**taḡı** mindin özüng dildârlik izder” (HŞ-3485)

“**taḡı** toymadı tuştı tıngmadın yir” (HŞ-2742)

“barur bolsam **taḡı** artar bu mihnet” (HŞ-2226)

“udımadı **taḡı** tapğında otrur” (HŞ-3778)

“eger mengü suvı bolsa **taḡı** bu” (HŞ-1682)

bile, hatta manasında kullanılır:

“eger bolmasa bir aḡçang **taḡı** hem” (HŞ-1932)

“eger yapsang **taḡı** hiç fayda kılmaz” (HŞ-2246)

daha manasında kullanılır:

“**taḡı** bir köz bağısladı İdi uş” (HŞ-1535)

hem ile birlikte kullanılır:

“Yâ Resûlallâh, bu Abû Sufyân hem ḡayınıḡız turur, hem **taḡı** Mekkening béḡi turur.” (NF-49-8)

“hem öz cânları (10) üçün, hem **taḡı** mâlları tavarları üçün uruşsun[lar], hem **taḡı** oḡlı, kıvı ḡatunları üçün uruşsunlar, tedi.” (NF-69-9-10)

hod

“*da / de, dahi*” anlamındadır. Farsça kökenlidir. Harezmi, Çaḡatay ve Batı Türkçesinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ḡod	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	10
Kıḡaşü'l-Enbiyâ	4
Mu'înü'l-Mürîd	6
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Yalın haldeki isimlerden sonra kullanılır:

- “yigitler **hod** kıyâs it kim ni kıldı” (HŞ-1385)
“Şirin **hod** öldi kim ni kılgasen yâd” (HŞ-2713)
“eger kök üzre **hod** bolsa turuşın” (HŞ-3294)
“kaçan lâyıq tappuğ bizdin tapulğay
kim ol hażratka **hod** şâyeste bolğay” (HŞ-90)
“‘azîz **hod** kılgılı rûzî birgüçi” (MM-17-3)
“su’âl sormadın **hod** ayur rast cevâb” (MM-65-2)
“eger ilki irse anı **hod** bozar” (MM-121-2)
“nişân **hod** bulunmas tilese sorup” (MM-316-4)
“Bu kün **hod** êkisi tururlar” (KE-101r6)

Yalın haldeki zamirlerden sonra kullanılır:

- “kim anlar **hod** tapunmaz öz başınga” (HŞ-57)
“Yana Zelihağa aydı: men **hod** sendin kéçürdim tevbe kılgıl” (KE-84v21)
“sizler (9) **hod** oğrılar érmîş-siz.” (KE-96v8-9)
“‘Âtike aydı: sen **hod** bu (18) sözde bar-sén ammâ ‘ammuñ Varağa bin Nevfel
unağay mu?” (KE-191v17-18)

ked

“pek, ne, ne kadar, aman” anlamındadır. Soğd kökenli bir kelimedir.²⁶⁶ Aslında zarf olan kelime kuvvetlendirme edatı olarak da nitelenmiştir.²⁶⁷ Eski Türkçede edat göreviyle kullanılmayan *ked*, Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmıştır. Örneğin *Kutadgu Bilig*’de “ol il boldı törde tağı **ked** burun”²⁶⁸ gibi. Harezmi Türkçesinin nadir kullanılmış bir edattır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ked / key	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü’l-Enbiyâ	5

²⁶⁶ A. Von Gabain, a.g.e., s. 279.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 700.

²⁶⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 247.

²⁶⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 41, b. 263.

Mu‘înü’l-Mürîd	3
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

- “*kedikler yolını **ked** bağladılar*” (HŞ-1598)
“*anınğ efsunçılıkıng **ked** bilürmen*” (HŞ-2125)
“*ayıttı songra **ked** kadğuda kaldım*” (HŞ-3757)
“*ölüp bâz tirildi munı **ked** bile*” (MM-34-4)
“*ketürmek vâcib ol munı **ked** bile*” (MM-110-4)
“*‘özürsüz namâznı bozar **ked** bile*” (MM-119-2)
“*Fazlı birle ‘ulv-i ‘âlim ‘ilmni ked anlayur*” (KE-19v18)
“*Tâ’atınça barça ‘âlim bil munı vü **ked** tanlayur*” (KE-19v19)
“*Özi muñluğ **ked** yürekli Mevlîniñ mürsel kulu*
Ol çeçek teg eñni küsep meñzi solgan Ya ‘kûb ol” (KE-61v11)
“*Özi atlığ ornı tatlığ **ked** türeklig alpağut*
Tégmelerin kayda érdi utru turğu eşleri” (KE-131v3)
“***Key** yüreglig bég er erdim méni eltip bılınadı*” (KE-77v4)

ma / me

“*da / de*” anlamındadır. Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi sahalalarında sık kullanılmış bir kuvvetlendirme edatıdır. Batı Türkçesinde hemen hemen hiç rastlanılmaz. Kullanılışı ve görevi bakımından *oğ / ök* ve *da / de* edatlarının aynısıdır ve daima sona gelir.²⁶⁹ Gabain, *ma / me* için kuvvetlendirme edatı oluşunun yanında aslında bir son çekim edatıdır demiştir.²⁷⁰ Muharrem Ergin bu edatın daha sonraki dönemde *da / de* olarak değiştiğini söyler.²⁷¹

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ma / me</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	108
Kışaşü’l-Enbiyâ	154
Mu‘înü’l-Mürîd	3
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

²⁶⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 100-101.

²⁷⁰ A. Von Gabain, a.g.e., s. 105.

²⁷¹ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 359-360.

“*ni me mengilig ümmetler olar*” (HŞ-166)
“*timürdin ot tig gevher me taşdın*” (HŞ-509)
“*iki zülfi me genc özre yılan tig*” (HŞ-870)
“*cihândın irikip candın ma toydum*” (HŞ-927)
“*ķopuzķılar ma sazın yirke saldı*” (HŞ-1623)
“*yarattı tün me kün ay ve yulduz*” (HŞ-20)
“*tilep ol aynı yordı tün me kündüz*” (HŞ-1148)
“*ķatıg taş me ķatında keldi tile*” (MM-34-2)
“*Ķâbil yer yüzinde me boldı şâķî*” (MM-52-2)
“*oruķ ayı içre me boldı tamâm*” (MM-407-2)
“*Ķamuğ yemiş üç (17) türlüğ turur kiminiñ tışı yénür alma, armûd meñizlig, kiminiñ içi yenür tışı yénmez (18) yañaķ, bâdâm meñizlig kiminiñ taşı ma yénmez içi ma yénmez ķağun, ģarpuz meñizlig.*” (KE-12v-16-17-18)
“*İdi ‘azze ve celle Âdemniñ oğlanların âdemî şûretinçe oñurķasındın çıkardı, ķarınça meñizlig (18) uşaq, ķamuğı ‘âkil ma ermez, kâfir ma ermez.*” (KE-10r17-18)
“*içkerü kirgelü idmadı tışğaru ma (8) çıkaru bilmedi*” (KE-11v7-8)
“*siz me secde ķıldınız (7) men ķamuğ ķarındaşım birle sizlerge nezzâre ķılıp turur erdim.*” (KE-11r-6-7)
“*Men yedim baş ķılmadı sen me yéğil, tédi.*” (KE-11v5)
“*İblîs ayğay: men me olarnı tileyür-men.*” (KE-17r9))
“*Men ölüm tapdım, men me kirdim.*” (KE-20v15)
“*olarda yaratılğan sizlerde bolsa, siz me andağ ķılğay erdiñiz.*” (KE-21r14)
“*sen oğlındın keçtin érse men me cânımdın ketçim*” (KE-51r17)
“*yigit me aña ‘aşık boldı*” (KE-28r15)

ne / ni

Aslında bir soru edatı olan *ne*, soru anlamı dışında kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi sahasında “*ne edgü söz aymış köni er*”²⁷² örneğindeki gibi ve “*ne körklüg erdi*”²⁷³ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde çok kullanılmış bir görev değildir.

²⁷² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 107, b. 901.

²⁷³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 125, b. 1079.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ne / ni</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*mihri bar manga ni hod Şirinke*” (HŞ-4379)

“*ni tedbir yâ resûlu'l-lâh ni tedbir*” (HŞ-146)

“*‘azîz bolmasa kıl kabûlluk bile /*

bu tevfiķ ‘azîz ol ne birle bolur” (MM-327-4)

neme / nime

“*nasıl, ne kadar*” anlamındadır. *ne-me* şeklinde *ne* soru edatı ile *me* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden oluşmuştur.²⁷⁴ Soru edatı olarak da kullanılan *neme / nime* bazen kuvvetlendirme görevi ile kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde *Divan*'da “*neme edgü kişi ol*”²⁷⁵ örneğindeki gibi ve “*neme yavuz neng ol bu*”²⁷⁶ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>neme / nime</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	24
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	1

“*ni me mezgizlig ümmetler irdi olar*” (HŞ-165)

²⁷⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 105.

²⁷⁵ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 214-29.

²⁷⁶ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 215-2.

“*neme edgü er Zeyd*”(ME-62-1)

“*Aydi: Neme yahşi konuklar-siz! Sizlerni konuklay erdim, velikin kaht yıl turur.*”
(NF-22-2)

“*Bu sözni tağı küvenü mufâhîrar kılu aymas-men, velikin Hağ te‘âlâ benim üze neme uluğ* (17) *luflar tağı keremler kılp turur.*”(NF-36-16-17)

“*Yâ ‘Abbâs, uyang oğlı neme uluğ melik boldı! tédi*”(NF-50-11)

“*bu ayağ nime tegrede kamûğ tiler birle beyân kıldı.*”(KE-8v18)

“*neme bu kün ot birle kaynatayın kim kutğarur érmış köreyin tédi.*”(KE-40v14)

“*nime köp sözlüg kişi ermes mü? tédi*”(KE-9r13)

“*nime körklüg ermes mü bir atadın on bir oğul bolsa.*”(KE-94r6)

“*aydı: neme tatlığ suw içdim.*”(KE-100r11)

oğ / ök

“*da / de, dahi, yine, bizzat, yalnız, ancak*” anlamındadır. Türkiye Türkçesindeki da / de’ye kullanılış olarak çok benzetmektedir. Zeynep Korkmaz, bu edatı ele aldığı makalesinde *ok / ök* edatının zamanla *-ağ* veya *-ğ* biçiminde ekleşmiş biçimlerinden de bahsetmektedir. Bu edat Göktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde pek bol kullanılmıştır. Yalın halde ya da çekim, iyelik, çokluk ekleri almış isimlerden sonra ve isim hükmündeki kelimelerden sonra gelerek, cümle içerisinde o ismin anlamını özellikle belirtme ve kuvvetlendirme vazifesi görür. Kullanıldığı isimle birlikte kazandığı ifadeye göre cümleye “*da / de, dahi, yine, bizzat, yalnız, ancak*” gibi anlamlar katar.²⁷⁷ Gabain de *oğ / ök* ve nadiren *-ğ / -k* biçiminde olduğunu söyler.²⁷⁸ Eski Türkçede “*ol oğ tün budının sayu itimiz*”²⁷⁹ örneğindeki gibi, Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “*bayat oğ keldim*”²⁸⁰ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Hacıeminoğlu, Batı Türkçesinde bu edatın olmayışının *da / de* edatını ortaya çıkardığını belirtmiştir. Ona göre Türkçe böyle bir edatı zorunlu kılmaktadır.²⁸¹ Edatın iki biçimli oluşu büyük ünlü uyumu ile ilgili değildir. Düzensiz olarak kalın ve ince biçimlerle kullanılmıştır. Bir örnekte isim olarak kullanılmıştır. Örnek: “*sen ök sen yaratğan bu yer kök kün ay*”(MM-3-1) gibi.

²⁷⁷ Zeynep Korkmaz, “Türkçede oğ / ök Kuvvetlendirme (intensivum) Edatı Üzerine,” *Türk Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK Yay., Ankara, 1961, s. 13-14-15...29.

²⁷⁸ A. Von Gabain, a.g.e., s. 105.

²⁷⁹ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.I, s. 114.

²⁸⁰ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 37-13.

²⁸¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 102.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

oğ / ök	
Nehcü'l-Ferâdis	2
Husrev ü Şirin	53
Kıssaşü'l-Enbiyâ	55
Mu'înü'l-Mürîd	5
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“kılur uş anda **oğ** kün birle tünî” (HŞ-1046)

“perîşanlıqda **oğ** naqş-ı cırağ ol” (HŞ-1849)

“konuqluğ munça **oğ** bulur tir irdim” (HŞ-1749)

“ni kilgey sen tig **oğ** ‘âciz kişidin” (HŞ-2103)

“hemîşe mun-tig **oğ** şâh-ı cihân ol” (HŞ-2024)

“ya taş kazmak bile **oğ** ‘ömri kiçkey” (HŞ-2509)

“sen **oğ** bil ni tileseng anı işle” (HŞ-3172)

“mini zülfüng tig **ök** kılma perîşan” (HŞ-1663)

“hem öz mührüm bile **ök** oltururmen” (HŞ-3046)

“sen **ök** sen barça ‘âcizler penâhı” (HŞ-3512)

“harîş hırşî hasret bulubilmes **oğ**” (MM-54-1)

“işitkil bu sözni ayâ ‘âkıl **oğ**” (MM-54-4)

“kamuğı helâl tesmiyet birle **oğ**” (MM-233-3)

“vüş irken **ök** yu songınça biri” (MM-94-1)

“Ma'nîsi ol bolur kim bütünlükün râstlıqın qorqar (4) Tangrı te'âlâdın 'âlımlar **oğ** öz kullarındın.” (NF-233-3-4)

“ol quduğka kemişing, anda özi **ök** ölgeyi tedi” (NF-355-12)

“Bilgil kim İdi 'azze ve celle ferîştelerni (5) otuñ yaruqluğındın yarattı, perîlerni otuñ yalınındın yarattı, aşl-(6)-lar bir **oğ** turur.” (KE-4r4-5-6)

yana

“yine, hatta, bile, gene” anlamındadır. Eski Türkçeden beri cümle başı, yineleme ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır. *yan-* “geri dönmek” fiili

üzerine gelen *-a* zarf fiili ile kalıplaşmıştır.²⁸² Bu görüş bütün dilciler tarafından kabul edilmektedir.²⁸³

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

yana	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	58
Kıssaşü'l-Enbiyâ	644
Mu'înü'l-Mürîd	3
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“yana saqnur taqı kün toğmadı tip” (HŞ-1001)

“uminç birle kaçan birikse qadgu /

yana köz yolda bolsa kiter uyqu” (HŞ-1074)

“yana üç yüz on üç bu mürsel rusül” (MM-379-1)

“yana dört muqarreb şahâbe üze “(MM-11-1)

“yana otuz üç ming şahâbe vü yâr” (MM-12-1)

“yana Mevlî ta‘âlâ heybetidin qaynap köpüklendi.” (KE-3r12)

“İblîs anda turur, tégmesinde bir çıkar yana kirür.” (KE-4r1)

“Mundağın yetinç kat köke ağı yana uçmağka kivürdi” (KE-4v6)

“aydı: minı yoldın (2) çıkarmağ oñay bolgay, tédi. Yana aydı: eger Mevlî ‘azze ve celle munı sizlerge erklig (3) kılsa né kılgay-siz?” (KE-6v1-2-3)

“yana küllühüm téyür yana ecma‘in téyür” (KE-9r3)

“Biri aydı: böri Biri aydı: böri yédi, biri aydı: oğrı öltürdi, (9) yana biri aydı: köñlekin kanlığ tapduq.” (KE-94r8-9)

“Ebû Bekr elig sundı bérmedi, yana ‘Ömer elig sundı bérmedi, yana ‘Alî elig sundı bérmedi, yana Hamza elig sundı bérmedi.” (KE-223r11)

²⁸² Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 943.

²⁸³ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 59.; Şirvan Kalsın, a.g.e., s. 76-77.

yime

“yine, dahi, da / de” anlamındadır. Eski Türkçeden beri kullanılan bir edattır. *ma / me, oğ / ök* gibi görevlerde kullanılır. Eski Türkçede “*erinç begleri yime budunu ermiş*”²⁸⁴, “*buyruğı yime bilge ermiş*”²⁸⁵ örneklerindeki gibi ve Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “*közdin yirasa köngüldin yime yırar*”²⁸⁶ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

yime	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü'l-Enbiyâ	26
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*yime çimgen çiçekler bağlar ara*” (HŞ-1084)

“*yime Behram ölümün Husrev işitgeni*” (HŞ-XLVIII)

“*yime öz bigleri birle işret kıllurda söz aygeni*” (HŞ-LXII)

“*anda yime üküş tâ'at kıldı érse ékinç kat köke (6) ağdurdı.*” (KE-4v5-6)

“*on sekiz miñ yıl olar tutdular yime (17) 'aşîlik kıldılar*” (KE-4v16-17)

“*Bu kün namâzda yime rüķû' bir, secde éki bolduķı aniñ üçün (13) turur.*” (KE-9r12-13)

“*atañ Âdem yime anı sewer*” (KE-15v15)

“*men Hâbilni (17) öltüreyin kız yime halîfelik yime maña kıalsun*” (KE-15v16-17)

“*Bir oğlı boldı közsüz, aniñ yime bir oğlı boldı*” (KE-17r14)

“*oğlan aydı: atañnı nelük öltürdüñ? (17) tédi érse anı yime bir yaña kıaladı, ol oğlan yime öldi*” (KE-17r16-17)

“*namâz kıldılar yime ravzaķa keltürdiler*” (KE-239r5)

²⁸⁴ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.I, s. 30.

²⁸⁵ A. Von Gabain, a.g.e., s. 95.

²⁸⁶ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 366-12.

Tekrarlama Edatları

Anlam olarak *defa*, *kez*, *boyunca* gibi anları olan edatlardır. Genel sayılardan sonra kullanılmışlardır. Hacıeminoğlu, bazı dilciler miktar veya tarz zarfı olarak kabul ettiği bu kelimelerin edat sayılmalarının daha uygun olduğunu söyler. Sebep olarak da tek başlarına bir anlam ifade etmeyişlerini gösterir.²⁸⁷ Harezmi Türkçesinde *ķata*, *ķatla*, *ķayra*, *kez*, *ķurla*, *yana*, *yolı* gibi tekrarlama edatları kullanılmıştır. Bu edatlar da oluşum olarak genelde zarf-fiil kalıplaşmasıyla oluşmuşlardır. Bu yönleri de edat olduklarının bir diğer delili sayılabilir.

ķata

“*defa*, *boyunca*, *kere*” anlamındadır. *kat-a* biçiminde zarf fiil ekinin kalıplaşması biçiminde açıklanmıştır.²⁸⁸ Clauson, bir belirsizlikten bahsetmekle birlikte *kat* sözcüğünü isim saymıştır.²⁸⁹ Eski Türkçede “*üçer ķata*” ve “*üç ķata*”²⁹⁰ örneklerindeki gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde *Kutadgu Bilig*’de “*ķılur men muning Őükri ming ķata*”²⁹¹ ve *Divan*’da “*bir ķata aydım*”²⁹² örneklerinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde metinlerinden *Nehcü'l-Ferâdis*’te sadece sayılarla kullanılmıştır. Bunun yanında *tün* sözcüğünden sonra “*boyunca*” anlamında kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ķata</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	85
Husrev ü Şirin	6
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

tün sözcüğünden sonra kullanılmıştır:

²⁸⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 309.;

²⁸⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 310.; Şirvan Kalsın, a.g.e., s. 76-77.

²⁸⁹ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 593-596.

²⁹⁰ A. Von Gabain, a.g.e., 75-76.

²⁹¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 314, b. 3058.

²⁹² Besim Atalay, a.g.e.I, s. 218-15.

“biliglerini ündep tün **ķata** ol” (HŞ-399)

“ķılıp ‘işret bu yanglıĝ tün **ķata** hoş” (HŞ-1059)

“aķıtur kózlerindin tün **ķata** yaş” (HŞ-2652)

Sayılardan sonra ve *defa* anlamında kullanılır:

“it edĝü bolsu mindin ming **ķata**” (HŞ-2206)

“atingdin ming **ķata** şirinrek özüng” (HŞ-3376)

“Žarûretsizin bir namâznı **ķazâ**

ķılur bolsa yetmiş **ķata** ol zinâ

ana birle beytü’l-ħarâm içre ol

biling **ķılmışı** tig işit kork **sına**” (MM-162-1-2-3-4)

“**Ķayu** mu’min ve muvaħħid bu durûz ve şalavâtnı manga arıĝ i’tiķâd birle bir **ķata** aytur (10) bolsa, **Ħaķ** tvt anıng üze on raħmat idĝay.” (NF-4-9-10)

“**Helâ**, **ķabûl** **ķıldım** bu şart birle kim **ķılıç** birle bir **ķata** urayın, kerek ölsün kerek ölmesin, **tédi**.” (NF-152-12)

“**Ħâtırı** ħasta u bezmân boldı. Andın [song] elgini köterdi taķı üç **ķata** aydı.” (NF-12-11)

“Her künde **ķavmı** anı on **ķata** urur erdiler.” (NF-13-2)

“**Peyĝâmbar** ‘asélginge balta aldı taķı üç **ķata** Bismillâhi’r-raħmâni’r-raħîm **téd** taķı urmuş erdi, bu uluĝ taş (7) pâra pâra boldı.” (NF-28-6-7)

“**Âdam** peyĝâmbar ‘as Hindûstândın kırķ **ķata** Beytü’l-Ma’mûrķa ziyârat (4) **ķıldı**.” (NF-38-3-4)

Sıralama sayı sıfatları ile ve *defa* kullanılır:

“**Yana** Peyĝâmbar ‘as ékkinçi **ķata** saĝdı, taķı ol kersânnı tolturdi.” (NF-22-12)

“**Yana** ékkinçi **ķata** saĝdı, bir kersân toldı.” (NF-22-17)

“**Yana** Peyĝâmbar ‘as ékkinç **ķata** tekbîr **ķılıp** urmuş erdi.” (NF-30-6)

“**Yana** Peyĝâmbar ‘as üçünñç **ķata** tekbîr **ķılıp**ol taşķa urmuş erdi.” (NF-30-8)

katla

“*defa*” anlamındadır. Hacıeminoĝlu, *kat* isim sözcüğü ile *-la* vasıta hal ekinin birleşmesinden oluştuĝunu söylemiştir.²⁹³ Clauson da aynı görüştedir.²⁹⁴ Zafer Önler

²⁹³ Necmettin Hacıeminoĝlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 311.

-la ekine isimden zarf yapan ek demektedir.²⁹⁵ Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde rastlanmamıştır. Harezmi Türkçesinde de nadir kullanılan bir edattır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

katla	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	3
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“Şâvur Şirinke ikinç **katla** Husrev şûretin körgüzgeni” (HŞ-XVII)

“Aymışlar: Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm ol şûret üze yaratılmış turur kim éki **katla** özin (19) körgüzdi” (KE-209r18-19)

“Aymış-(15)-lar: yéti **katla** tikti” (KE-220r14-15)

“Aydı: uçmağ tégme künde yétmiş **katla** Selmânnı (3) [oğ]ugsayur.” (KE-224r2-3)

“Nebbet maña boldı érse üç **katla** (11) kömrük urur érdiler” (KE-234r10-11)

qayra

“tekrar, yeniden” anlamındadır. *qayır-* fiili üzerine gelen *-a* zarf fiil eki ile kalıplaşmıştır.²⁹⁶ Bu edat hakkında çok fazla bilgi yoktur. Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi eserlerinde geçmemektedir. Harezmi Türkçesinde de fazla kullanılmamıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

qayra	
Nehcü'l-Ferâdis	3
Husrev ü Şirin	5
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	3

²⁹⁴ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 593-596.

²⁹⁵ Şirvan Kalsın, a.g.e., s. 18-19.

²⁹⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 312.

“*cihân bustânı **ķayra** boldı ħurrem*”(HŞ-258)
“*eger řâhlikķa **ķayra** tigsengen sen*”(HŞ-1722)
“*yıraķ yir kilmiş irdi **ķayra** sürdi*”(HŞ-2684)
“***ķayra** nikâĥınġa kivürdi tişini*”(ME-115-2)
“***ķayra** aldı soyurķamiřını*”(ME-135-7)
“***ķayra** baķtı anga*”(ME-167-4)
“***Ķayra** yana Ĥadîca ķatınġa (9) keldim taķı aydım:*”(NF-9-8-9)
“*şabr ķıldı, **ķayra** tönđi taķı éwke kirdi.*”(NF-11-14)
“*Taķı cümle **ķayra** Medîneke (2) kayıttılar.*”(NF-134-1-2)

kez

“*defa*” anlamındadır.Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi eserlerinde geçmemektedir.²⁹⁷ Harezmi Türkçesinde *kez-din* biçimi ile de kullanılmıştır. Sadece bir metinde kullanılması çok kullanılmayan bir edat olduğunu göstermektedir.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı ařaġıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>kez</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü şirin	3
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	1

“*yangı **kezdin** bu ajun boldı ħurrem*”(HŞ-1420)
“*ĥoroslar üni bir **kezdin** tutulmuş*”(HŞ-3119)
“*ķarârım kitti bir **kezdin** yoķaldım*”(HŞ-3757)
“*köp **kez** du'â ķıldı du'â ķılġan*”(ME-97-4)

ķurla

“*defa*” anlamındadır. Kelimenin kökenini Hacıeminoġlu²⁹⁸ ve Gabain *kur* “*sıra*” kökü üzerine gelen isimden isim yapan *-la* ekinin gelişiyle açıklamıştır.²⁹⁹ Eski

²⁹⁷ Necmettin Hacıeminoġlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 313.

²⁹⁸ Necmettin Hacıeminoġlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 313.

Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde kullanılmamıştır. Harezmi sahasında daima sayılardan sonra kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ķurla	
Nehcū'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	2
KıŐaşū'l-Enbiyâ	10
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Sayılarla kullanılır ve kelime grubuna *defa*, *kez* gibi anlamlar katar:

“Şirinrek atıdın ming **ķurla** tili” (HŞ-1100)

“bu bazardın özüm ming **ķurla** bîzâr” (HŞ-2291)

“zekât birse mâldın tümen **ķurla** yig

yigirmidin eksik buçuķ birmegi” (MM-186-2-3)

“Üç **ķurla** etmek bişürdüm, başım üze kötürdüm” (KE-88r16)

“Mikâ'îlni kördi miñ **ķurla** Cebre'ildin ķavîraķ” (KE-209v12)

“Mi'râc eķi **ķurla** boldı, biri uyķuda, bir uyġaġ érken.” (KE-217v10)

“kâfirlerġa üç (19) ķurla tepündi, kâfirlerini aķın téġ kaķdı.” (KE-223v18-19)

yana

“yine” anlamındadır. Eski Türkçeden beri cümle başı, yineleme ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır. *yan-* “geri dönmek” fiili üzerine gelen *-a* zarf fiili ile kalıplaşmıştır.³⁰⁰ Bu görüş bütün dilciler tarafından kabul edilmektedir.³⁰¹

Eski Türkçede “*anda yana tüŐdim*”³⁰² örneġindeki gibi ve Karahanlı Türkçesi döneminde *Divan*'da “*yınķa yana kirgümüz*”³⁰³ örneġinde olduġu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

²⁹⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 47.

³⁰⁰ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 943.

³⁰¹ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 59.; Şirvan Kalsın, a.g.e., s. 76-77.

³⁰² Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.I, s. 42.

³⁰³ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 6-4.

yana	
Nehcü'l-Ferâdis	25
Husrev ü Şirin	3
Kışaşü'l-Enbiyâ	644
Mu'înü'l-Mürîd	10
Mukaddimetü'l-Edeb	1

“**yana** söz ayğucu ir mundağ aydı” (HŞ-524)

“**yana** fermânladı bir kızğa kim tur” (HŞ-593)

“zamandın song **yana** ilgimke kildi” (HŞ-795)

“**yana** tutşu koş içtiler ikegü” (HŞ-1124)

“**qavuşturdı nêrseni yana bir nersege**” (ME-53-5)

“**yana** yüz yigirmi taqı dört mingi” (MM-5-1)

“**özüngi unutma yana bitke sen**” (MM-51-2)

“**yoq irdük yarattı yana yoq kılur**” (MM-58-3)

“**teşehhüd otrup yana turğu terk**” (MM-124-4)

“**yaqîn dört timişde oturğil qayıt**

qopup yana rek'at kiter noqşânı” (MM-127-3-4)

“**Kördüm irse, könglümke yana qorquğ kirdi, titreyü başladım.**” (NF-9--8)

“**baqarmen havâda yana Cebrâ'il zâhir boldı**” (NF-9-10)

“**Yana Peyğambar 'as êkkinçi qata sağdı, taqı ol kersânı tolturdi.**” (NF-22-12)

“**Yana êkkinçi qata sağdı, bir kersân toldı.**” (NF-22-17)

“**Haberde kelür: Nûhğa risâlet kelmişde yüz yaşar érdi (18) toquz yüz ellig yıl da'vet kıldı. Yana bir rivâyetde dört yüz yaşar érdi, (19) tûfânda kédin üç yüz éllig yıl tirildi.**” (KE-25r18-19)

“**Bu yétti yıldın soñ yana toqluğ bolgay.**” (KE-89v20)

“**İblîs nevmîd bolup yana İsmâ'il tapa keldi vesvese (5) qılu başladı**” (KE-51r4-5)

“**Ol melek zâlim érdi qolın, burnın, qulaqın, butın (10) késti men anı oñaltdım, yana ol melik tapa iddim.**” (KE-131r9-10)

qayra edatından sonra kullanılır:

“**Qayra yana Hadîca qatınğa (9) keldim taqı aydım.**” (NF-9-8-9)

yol

“defa” anlamındadır. Hacıeminoğlu *yol-ı* biçiminde açıklamıştır. Hakkında fazla bilgi olmayan bir edattır. Batı Türkçesine *yol* biçiminde geçmiştir. Anadolu Ağzlarında da bu biçimde yaşamaktadır.³⁰⁴ Eski Türkçede “*altı yolı süngüsdim*”, “*bir yılka biş yolu süngüsdimiz*”³⁰⁵ örneklerindeki gibi, Harezmi Türkçesinde de nadir olarak kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>yolı</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	4
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Sayılarından sonra kullanılır:

“*meğer bir yolı hikmetni unuttung*” (HŞ-2167)

“*irikgeysen tiyü bir yolı mindin*” (HŞ-2320)

“*tükendi takâtım bir yolı bilgil*” (HŞ-2617)

“*kömür rengin havâ bir yolı almış*” (HŞ-3120)

“*munug tig koyunğu kerek üç yolı*

taşı sürgü arka köküz baş kolı” (MM-92-1)

³⁰⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 315.

³⁰⁵ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.I, s. 48-62.

Soru Edatları

Tek başlarına manaları olmayıp, cümle içinde anlam kazandıkları için soru edatları da edat sayılmıştır.³⁰⁶ Soru edatları cümlede başlı başına, başka kelimelere bağlanmadan kullanılır ve soru ifade eder. Soru edatlarında vurgu başta, ilk hece üzerindedir ve kuvetlidir.³⁰⁷ Türkçede başlıca dört soru sözü vardır, bunlar; *ka*,³⁰⁸ *kim*, *ne* ve *mu* sözleridir. İlk iki kelime aslında zamirdir. *mu / mü* ise ek olarak kabul edilmiştir ve daima aynı biçimde kullanılmıştır. *ka* ve *ne* sözlerinden ise farklı soru edatları türemiştir. Buna göre *ka* zamirinden; *kani*, *kaşu*, *kaşa*, *kanda*, *kandın*, *kayudın*, *kaydın* gibi edatlar, *ne* zamirinden ise; *niçe*, *nedin / nidin*, *nime*, *neteg*, *nite*, *nişe*, *niye* gibi edatlar türemiştir. Bu edatlar “*sebep*, *neden*, *yöntem*, *yön*, *yer*” gibi mefhumlar üzerinde soru edatı olarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi soru edatları bakımından oldukça zengin bir sahadır. Eski Anadolu Türkçesinden itibaren bu soru edatlarının kullanımı gittikçe azalmıştır.³⁰⁹

kaç

“*kaç*” anlamındadır. *ka-* ile başlayan soru sözleri *ka* soru zamirinden türemiştir.³¹⁰ Gabain,³¹¹ Tuncer Gülensoy,³¹² Clauson³¹³ gibi birçok dilci aynı görüştedir. Eski Türkçede “*kaç kata?*”,³¹⁴ örneğindeki gibi, Karahanlı sahasında *Divan*’da “*kaç yarmağ bérdi*”³¹⁵ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde çok fazla kullanılmamıştır. Kullanıldığı cümleye soru anlamı katmaktadır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>kaç</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	3

³⁰⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 269.

³⁰⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 351.

³⁰⁸ Paşa Yavuzarslan, *Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri*, Türkoloji Dergisi, TDK Yay., Ankara, 1993, s. 309-310.

³⁰⁹ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 105-106.

³¹⁰ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³¹¹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 72.

³¹² Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 449.

³¹³ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 589.

³¹⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 72.

³¹⁵ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 321-10.

Mukaddimetü'l-Edeb	Yok
--------------------	-----

“ni miqdâr **kaç** ayğa bahâsı niçe /

taķı meclis içre bahâ alsalar”(MM-253-3-4)

“biling uşbu **kaç** beyt irür tig nişân /

tiyübilmeğiz kim bu muţlak beyân”(MM-312-1-2)

“bu **kaç** söz ayıtğan atı İslâm ol”(MM-402-1)

“İblîs aydı: Ne ziyân kılğay? Elging tutup koparğaysen, tédi taķı: **Kaç** eyyâmda bütgey, (7) tei erse, Raħmat aydı: Hele andağ kılğıl,” (NF-332-6-7)

kańça

“nereye” anlamındadır. *ka* zamirinden türemiştir.³¹⁶ *ka-n-ça* biçimde açıklanmıştır.³¹⁷ Clauson, *ne-çe* ve *ka-n-ça* arasındaki biçim benzerliğinden bahsetmiştir.³¹⁸ Eski Türkçede miktar ve mekan üzerine soru edatı olarak kullanılmıştır.³¹⁹ Mekân üzerine soru olarak “**kańça** bargalı saķınursız”³²⁰ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinden itibaren tamamen mekan üzerine soru edatı olarak kullanılmaya başlanmıştır. *Divan*’da “**kańça** barding ay oğul”³²¹ örneğindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

kańça	
Nehcü'l-Ferâdis	3
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	4
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“taķı aydı: Ey (3) ‘âbid, **kańça** barur-sen?”(NF-410-2-3)

“taķı aydı: Ey ‘âbid, **kańça** barur-sen?”(NF-411-1)

³¹⁶ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³¹⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 271.

³¹⁸ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 634.

³¹⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 72.

³²⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 272.

³²¹ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 74-17.

“Hêç bilmediler kim bu dervîş **kañça** bardı?”(NF-441-3)

“İlâhî **kañça** barayın?”(KE-45r8)

“biznim melikimiz mundağlarını tileyür, sen munı **kañça** kaçrup (19) ketürür-sen?”
(KE-45r18-19)

“aydı: atañ seni **kañça** éltür bilür mü-sen?”(KE-50v17)

“aydı: İbrâhîm ‘İsmâ‘ilni **kañça** éltür bilür mü-sen?”(KE-51r1)

kañda

“nerede, ne zaman” anlamındadır. *ka* zamirinden türemiştir.³²² *ka-n-da* şeklinde açıklanmıştır.³²³ Mekan ve zaman üzerine soru edatıdır. Eski Türkçede *kañta* biçimindedir.³²⁴ Karahanlı Türkçesinde *Divan’da* “*kañda erding*”³²⁵ örneğindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

kañda	
Nehcü’l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	8
Kışaşü’l-Enbiyâ	1
Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“geh aydı kañı **kañda** bardı yârim”(HŞ-1867)

“başım **kañda** koyayın”(HŞ-3345)

“ni bolur ‘aķıbet ol **kañda** kalur”(HŞ-4312)

“ni yirdin biz yana **kañda** barur biz”(HŞ-4295)

“Men aydım: Yâ Emîre’l-mu‘minîn, **kañda** barur-siz?”(NF-106-13)

“Âdem yügrüp barurda yigdeniñ yığaçı sunup Âdemnüñ saçın (16) tutdı, **kañda** barur-sen? tedi,”(KE-12r15-16)

³²² Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³²³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 272.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 632-633.

³²⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 72.

³²⁵ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 218-3.

ķandın

“nereden” anlamındadır. *ķa* zamirinden türemiştir.³²⁶ *ķa-n-dın* şeklinde açıklanmıştır.³²⁷ Mekan üzerine soru edatı olarak kullanılır. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır.³²⁸ Karahanlı Türkçesinde bir diğer biçimi *ķayudın* şekline rastlanmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşığıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ķandın	
Nehcū'l-Ferâdis	6
Husrev ü Şirin	7
Kışasū'l-Enbiyâ	10
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“yürüşüŋ **ķandın** özüŋ *ķayu yirdin*” (HŞ-654)

“manga **ķandın** bu devlet kildi nâgâh” (HŞ-1307)

“‘aceb men **ķandın** uşbu *ķadġu ķandın*” (HŞ-2216)

“Şirin **ķandın** ve men **ķandın**” (HŞ-3684)

“Bu süt **ķandın** keldi? *tédi*” (NF-22-14)

“Munı **ķandın** öğrendiŋ?” (NF-32-9)

“Bular **ķandın** keldi? *tédi*” (NF-126-4)

“seniŋ *tég* *ķarındaşnı* men **ķandın** *bulġay-men? téyü yıġlar erdi.*” (NF-178-1)

“oġlı aydı: *Ey ana, bu sütni ķandın hâşil ķıldingız? tép su'âl ķıldı.*” (NF-298-9)

“Anding song aydı: *Ey ana bu süt bahâsını ķandın hâşil ķıldingız?*” (NF-298-10)

“aydı: *ey Ze'ûm sünü-(9)-kiñdeki oġlanı ķandın aldıñ tép sorsalar, tanuķ tileseleŋ*” (KE-33r8-9)

“Aydılar: *İdiş biziñ, aş biziñ sên (2) bilmes-sên, ķandın bilür-sên.*” (KE-88v1-2)

“bu telim *ķerigni ķandın keltürdi*” (KE-94r21)

“Yûsufnı **ķandın** *tapalñ?*” (KE-101r16)

³²⁶ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³²⁷ Necmettin Hacıeminoġlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 272.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 632-633.

³²⁸ A. Von Gabain, a.g.e., 72.

“Ey Yûsuf biz (11) séni *kul tép satduğ ġarîbliğğa salduğ, pâd-şâhliğğa **ķandin** téğdin?” (KE-104v10-11)*

ķanı

“*hani, nerede*” anlamındadır. Hacıeminoğlu, *ķanı* şeklinde açıklamıştır.³²⁹ Oysa *ķa* zamirinden türemiştir.³³⁰ Clauson da, *ķa-n-ı* şeklinde açıklayarak bütün soru edatları gibi aynı kökten türediği söylemiştir.³³¹ Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “*oğlum ķanı*”³³² örneğindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ķanı	
Nehcü’l-Ferâdis	7
Husrev ü Şirin	7
Kışaşı’l-Enbiyâ	16
Mu’înü’l-Mürîd	6
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“**ķanı** ol ‘dl ü ol tüzlük uş imdi” (HŞ-353)

“**ķanı** Şirin tiyü aydılar” (HŞ-779)

“eger ol irse**ķanı** ol nişâni” (HŞ-890)

“**ķanı** şâhlar şâhı şulţâni**ķanı**” (HŞ-4539)

“**ķanı** mâlı Kârûn **ķanı** ol *ķaram*” (MM-189-4)

“yüngi yoğ ok atđıl barur mu **ķanı**” (MM-345-1)

“*ħakîkat bu söz tig ķanı kim sorar*” (MM-346-4)

“kelin ayting imdi **ķanı** n’itelim” (MM-368-2)

“**ķanı** sizing ala atlığ ağ tonluğ erenler?” (NF-73-1)

“Peyğâmbar ‘as aydı: Yâ Fâtıma **ķanı** Ĥasan Ĥüseyn? *tédi*” (NF-172-10)

“Ĥalîfa aydı: **ķanı** cevâb ayđıl, *tédi*” (NF-204-7)

“Câriyasınķa aydı kim: **ķanı** *ķarındaşımning* (17) *şandûķı? tédi*” (NF-258-16)

“*Ĥiţâb keldi: özgeleriniñ ķanı?*” (KE-10v11)

³²⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 273.;

³³⁰ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³³¹ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 632-633.

³³² Besim Atalay, a.g.e.III, s. 237-4.

“Yalrlıg keldi: adınlarıñız **kanı**?”(KE-10v14)

“ol (19) kişilerni körüp; bota **kanı**?téyü sordı”(KE-35v18-19)

“Melik aydı: yana bir tanuķuñ **kanı** kim tanuķluķ bérsün.”(KE-58v12)

“ey ‘aziz ol ođrılıķ kıldı tégen qarındaşımız **kanı**?”(KE-102v11)

kayda

“nerede” anlamındadır. *ka* zamirinden türemiştir. *ka-y-u-da* şeklinde açıklanmıştır.³³³ Paşa Yavuzarslan, *ka* zamirinden türeyen soru edatının *n, y, l, r,* kollarından bahsetmiştir.³³⁴ Buna göre Harezmi Türkçesinde bu kollardan *n* ve *y* biçimleri görülmektedir. Mekan ve zaman üzerine soru edatıdır. Karahanlı Türkçesinde Divan’da “*kanıç ayur men kayda men*”³³⁵ örneğindeki kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

kanıda	
Nehcü’l-Ferâdis	11
Husrev ü Şirin	4
Kıssaşü’l-Enbiyâ	12
Mu’înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“köngül sevse anlarnı **kanıda** olar”(HŞ-166)

“melek tig **kanıda** ol Şirin’de şûret”(HŞ-191)

“ivüñgüz **kanıda** ni illig bolursuz”(HŞ-955)

“velî evvalğı tig **kanıda** bolur hoş”(HŞ-1472)

“Yâ ‘Aş, **kanıda** erding? tép”(NF-62-14)

“Peyğâmbar ‘as aydı: Yâ ‘Azrâ’il, Cebrâ’ilni **kanıda** kördüng? tédi”(NF-88-13)

“taķı aydı: Yâ Hâcar, bildüng-mü kim kim İbrâhîm peyğâmbar İsmâ’ilni **kanıda** életti? tédi”(NF-213-17)

“İsmâ’ilğa aydı: Yâ İsmâ’il atang birle **kanıda** barur-sen? tédi”(NF-214-6)

“Nûh aydı: kamuğ tınlıglar çıķdı, yayıldılar étni **kanıda** bulayın?”(KE-25v12)

³³³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 274.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 632-633.

³³⁴ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³³⁵ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 52-11.

“*Su’âl: Şeytân (9) mancînik kılmaknı **ķayda** bildi?*” (KE-41v8-9)

“*Aytayın Őukrin İdige tât at içre ķatlanıp*

“*İsmâ’îl **ķayda**?*” (KE-49r13)

“***Ķayda** bilnür tegmelerge uşbu ni’met kıymeti*” (KE-110v5)

“*Özi atlıĝ ornı tatlıĝ ked türeklig alpaĝut*

“*Tegmelerin **ķayda** érdi utru turĝu eşleri*” (KE-131v3)

“*Ömer sordı kim: **ķayda** barur-sen?*” (KE-196r18)

ķaydın

“*nereden*” anlamındadır. *ķa* zamirinden türemiştir. *ķa-y-u-dın* Şeklinde açıklanmıştır.³³⁶ Paşa Yavuzarslan, *ķa* zamirinden türeyen soru edatının *n, y, l, r*, kollarından bahsetmiştir.³³⁷ Buna göre Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde bu kollardan *n* ve *y* biçimleri görölmektedir. Karahanlı Türkçesinde *Kutadĝu Bilig*’de “***ķaydın** kelirsen*”³³⁸ örneĝindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklıĝı aŐaĝıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ķaydın	
Nehcü’l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü’l-Enbiyâ	9
Mu’înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“*Aydım: ‘Aceb iş turur bu iş. Men ģâlî ķapuĝlarını muĝkem baĝladım erdi. Bu kimerse **ķaydın** kirmiş?*” (NF-268-14)

“*aydı: **ķaydın** keldiñ?*” (KE-18v17)

“*Melik sordı: (20) bu oĝlanı **ķaydın** aldıñ?*” (KE-33r20)

“*Aydı: men yaŐĝa yetmiş ķarı-men, maña oĝul kız **ķaydın** (20) kelür.*” (KE-59v19-20)

“*sordı: **ķaydın** kélip-siz, kimniñ (14) oĝlanları turur-siz?*” (KE-93v13-14)

“*Yûnus aydı: **ķaydın** kélür-sen?*” (KE-154v1)

³³⁶ Necmettin Hacıeminoĝlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 274; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 632-633.

³³⁷ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³³⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 74, b. 583.

kayu

“nerede” anlamındadır. *ka* zamirinden türemiştir. *ka-y-u-* şeklinde açıklanmıştır.³³⁹ Paşa Yavuzarslan, *ka* zamirinden türeyen soru edatının *n, y, l, r,* kollarından bahsetmiştir.³⁴⁰ Eski Türkçede “*bu titig yir suwda **kayu** yirte budunta bar erse*”³⁴¹ ve Karahanlı Türkçesinde *Kutadgu Bilig*’de “*bu iki yolungda **kayu** erki yol*”³⁴² örneklerindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

kayu	
Nehcü’l-Ferâdis	144
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü’l-Enbiyâ	4-
Mu’înü’l-Mürîd	4
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“*yürüşüng qandın özüng **kayu** yirdin*” (HŞ-654)

“*tutulmuşda **kayu** katığ bir munga*” (MM-1-4)

“*faşılning öngindin songınça **kayu***

şûret tüşse secde-i sehv-ni ketü” (MM-124-3-4)

“*müsâfirge üç kün tûni hem sezâ*

***kayu** dem bozulsa yunuğ meshi öngi*” (MM-184-2-3)

“***Kayu** mu’min ve muvâhhid bu durûz ve şalavâtnı manga arığ i’tikâd birle bir qata aytur (10) bolsa, Hağ tvt anıng üze on rağmat idğay.*” (NF-4-9-10)

“***Kayu** yerde kim Hağ te’âlâning zikri yâd qılinsa, sening zikring tağı yâd qılınğay.*” (NF-10-7)

“***Kayu** yerde namâz qılsalar, Hağ tvt kabûl qılğay tedi*” (NF-10-10)

“***Kayu** kimerse mu’minni [11](1) âzâr qılsa, meni âzâr qıldı*” (NF-10-17)

“*Nûh aydı: ol **kayu** iş érdi?*” (KE-22v20)

“*étlerni tatdıñ mu, **kayu** ét (18) tathğ turur?*” (KE-25v17-18)

³³⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 275.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 632-633.

³⁴⁰ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.

³⁴¹ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 275.

³⁴² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 156, b. 1391.

“aydı: **ķayu** yağı bu işni ķılđay kim öziñüzge ķıldıñız?” (KE-32r20)

“Melik aydı: **ķayu** yalavaçge küç tégürdüm?” (KE-46r7)

Bir sözcüğü ile *hangi bir* anlamında kullanılır:

“**Ķayu** biringiz (2) barur, fulân maħalledede téwe boğuzlap tururlar.” (NF-12-1-2)

“Ey yârânlarım **ķayu** bir kimerse bolgay kim ornındın (9) turđay tağı ol kâfirlarğa barđay tağı anlardın manga ħabar keltürgey?” (NF-31-8-9)

“Cebre’il ‘as aydı: Yâ Rebbi, ‘izzeting (14) birle and yâd ķılur-men kim **ķayu** bir kimerse bu ‘uķûbatnı eşitse, hêç kirmegey tédi.” (NF-61-14)

kim

Eski Türkçeden beri kullanılan bir soru edatıdır.³⁴³ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>kim</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	86
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü’l-Enbiyâ	6
Mu’înü’l-Mürîd	5
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Şart cümlelerinde kullanılır:

“*biling avnı kim tutsa bolur aning*” (MM-232-1)

“*niçe küнге birse yana kim alur*” (MM-246-1)

“*kim ırğasa töklür bu yazuķ time*” (MM-290-1)

“*kim örgense bu til bu cânın birür*” (MM-334-2)

“*ħaķıķat bu köz tig ķanı kim sorar*” (MM-346-4)

“Yâ Rebbî, ümmetlerimdin *kim* manga uysa ol mendin turur; *kim* kim manga ‘âşîlik ķılsa, sen yazuķlarını örtgen sen (15) sen tağı yamanlıķlarını yarlığan-sen, tédi” (NF-115-14-15)

“Andın song ħâdim çıktı tağı aydı: [Yâ] emîre’l-mu’minîn, tağı *kim* kirsün?” (NF-110-2)

³⁴³ A. Von Gabain, a.g.e., s. 73.

“*Yâ Rebbî, ümmetlerimdin **kim** manga uysa ol mendin turur; **kim** kim manga ‘âşılık kılsa, sen yazuqlarını örtgen sen (15) sen taqı yamanlıqlarını yarlıgan-sen, tédi*” (NF-115-14-15)

“*Yâ emîre’l-mi’minîn, **kim** urdı sizni?*” (NF-153-14)

“*Ey (15) qarındaşım hêç sézer-mü-sen **kim** bu aġunı sizke kim içürdi? tedi*” (NF-115-14-15)

“*Ey câriya aning qılğanını **kim** kılu bilgey?*” (NF-191-2)

“*Teñriñ **kim**? tép sordılar*” (KE-11r4)

“*ol qazanı **kim** yöridi?*” (KE-12v7)

“*aydı: İlâhî bu **kim** ol?*” (KE-19r11)

“*ol **kim** bolġay? tép sordılar*” (KE-22r6)

“*sordı: munı **kim** saldı? tép*” (KE-28v2)

“*ey mel’ün **kimüñ** birle kirdiñ?*” (KE-24v19)

Baġlaç olan *ki* anlamındaki *kim* ile kullanılır:

“***Kim** kim bu altı kimerse haqqında yaman söz aytur bolsa, özinge zulm qılmuş bolġay, tédi*” (NF-121-10)

“*Taqı **kim** kim ‘Abdu’l-Muṭṭalib mengizlig kâfirlik (11) birle bolsa, anın yeri taqı tamûġ atı turur, ‘âzâb ve ‘uqûbat turur, tép aydı.*” (NF-14-10-11)

“***Kim** kim Muhammedni taqı Abû Bekrni keltürür bolsa, yüz téwe sevünçi béreling tép*” (NF-20-6)

mu / mü

Eski Türkçeden beri kullanılan *mu / mü* soru edatı aslında bir ektir. Bu sebeple diġer soru edatlarının aksine isim veya fiillerden sonra gelir.³⁴⁴ Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “*barding mu*”³⁴⁵ örneġindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklıġı ařaġdaki tabloda çıkarılmıştır:

³⁴⁴ Necmettin Hacıeminoġlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 275.

³⁴⁵ Besim Atalay, a.g.e.III, s.214-29.

mu / mü	
Nehcü'l-Ferâdis	287
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	454
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	1

“songinga bağa turdı köre **mü** men téyü” (ME-174-5)

“tağı aydı: Yâ Hâcar, bildüng-mü kim kim İbrâhîm peygâmbar İsmâ'îlni **ķayda** életti? tédi” (NF-213-17)

“Sizlerde et yâ ħurmâ satlık bar **mu**?” (NF-22-1)

“Yâ Varķa, meni Mekkedin-**mü** çıkarğaylar?” (NF-90-3)

“Abâ Bekr razhu [16] (1) aydı: Yâ Abâ Leheb, sen munça yıl boldı hêç Muĥammedin yalğan söz éşitmişing bar-**mu**?tép” (NF-16-1)

“Uyam oĭlı Muĥammed dîninge kirsem bolur-**mu** yâ tağı ķirmesem-**mü** yahşıraķ (9) hêç bilmez-men tédi” (NF-16-8-9)

“Körmeding-**mü**, olğum 'Atabanı ķarğap öltürdi tédi” (NF-16-10)

“Ĥaķdın Mûsâ Peyğambarķa vahy keldi: Yâ Mûsâ, men seni tağı ümmetingni fir'avndın ħutğarmadım-**mu**, sanga tağı (16) ümmetinge deryâni yarıp sizlerni deryâdın selâmat keçrüp dumaningız fir'avnnı helâk ķılmadım- **mu** tağı seni kelimüm tép (17) 'âlamda celve ķılmadım-**mu**?” (NF-55-15-16-17)

“Mevlî yarlıķadı saña Âdem oĭlanları üze nuşret bérđi körmes **mü**-sen?” (KE-9v15)

“Âtike aydı: sen ħod bu (18) sözde bar-sén ammâ 'ammuñ Varaķa bin Nevfel unağay mu?” (KE-191v17-18)

“nime köp sözlüg ķişi ermes **mü**? tédi” (KE-9r13)

“nime körklüg ermes **mü** bir atadın on bir oĭul bolsa.” (KE-94r6)

“biz ékeğüdin neteg oĭul (19) bolur, ya'nî başdın yigit **mü** bolur-miz, yâ-ħod mundağuş ķarı érken oĭul tuğar **mu**?” (KE-167v18-19)

“aydı: atañ seni ķanķa éltür bilür **mü**-sen?” (KE-50v17)

“aydı: İbrâhîm İsmâ'îlni ķanķa éltür bilür **mü**-sen?” (KE-51r1)

ne / ni

Eski Türkçeden beri kullanılmakta olan bir soru edatıdır. Eski Türkçede “*ne kişi tın yoq boldaçı erti*”³⁴⁶ örneğindeki gibi ve Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “*ne tirsen*”³⁴⁷ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ne / ni</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	336
Husrev ü Şirin	11
Kıssaşü’l-Enbiyâ	363
Mu’înü’l-Mürîd	24
Mukaddimetü’l-Edeb	1

“*ni yirsen uş bu dünyâ kadğusun kim*” (HŞ-1930)

“*ni çıkmazsen bu taşdın temürdîn*” (HŞ-3142)

“*ni tang rüsvây bolup râz açsa irdi*” (HŞ-3367)

“*yaşî bilgil fulân katında ne bar*” (ME-175-7)

“*eger sorsangız kim îmân ni bolur*” (MM-13-3)

“*biling lâilâhe timek ni bolur*” (MM-17-1)

“*ni menlik sanga yer bulup yetke sen*” (MM-51-1)

“*tükel dünye mâlı yığar ni asığ*

olar özgelerge qalur ol yana” (MM-56-3-4)

“*hased hırş tekebbür ni işke yarar*” (MM-58-1)

“*Ey baba, ne hõrluq bu sizke kim bu kâfirlar qılurlar? tedi*” (NF-11-15)

“*Né iş qılğay-miz kim Abû Lehebni Muḥammedîn adırğay-miz?*” (NF-14-2)

“*Yâ Abâ Leheb, yana sorğıl kim ol mu’ayyen yer kim tép ayding, ol yerning atın ayğıl, ne yer turur tép.*” (NF-14-9)

“*Ne iş boldı, manga ayğıl?*” (NF-16-7)

“*tağı aydılar: Yâ Muḥammed, ne iş belgürdi? tédiler*” (NF-16-16)

“*Bu üstâdım zindân қапуғınқа бармақı ne ma’nî üçün bolğay? tép*” (NF-301-7)

³⁴⁶ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.I, s. 32.

³⁴⁷ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 214-26.

“İblîs aydı: **Ne** ziyân kılgay? Elging tutup kopargaysen, tédi taçı: Kaç eyyâmda bütgey, (7) tei erse, Raĥmat aydı: Hele andaĥ kılgıl,” (NF-332-6-7)

“Âdem başı Tâııf tapa adaçı Mekke sıñar bolmaķına (10) ĥikmet **ne** érdi?” (KE-6r9-10)

“Mevlî te ‘âlâ **né** üçün aydı” (KE-5r12)

“Ĥavvâĥa **né** üçün Ĥavvâ atadılar?” (KE-8r10)

“aydı: mını yoldın (2) çıkarmaķ oñay bolgay, tédi. Yana aydı: eger Mevlî ‘azze ve celle munı sizlerge erklig (3) kılsa **né** kılgay-siz?” (KE-6v1-2-3)

neçök / niçük

“nasıl, niçin” anlamındadır. Zeynep Korkmaz, *ne-çe-ök* biçiminde açıklamıştır.³⁴⁸ Bu görüşe Hacıeminoĥlu,³⁴⁹ Clauson³⁵⁰ ve Sema Barutçu³⁵¹ da katılmıştır. Eski Türkçede “*neçük yorıyın tir*”³⁵² ve Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “*neçük bardıĥ*”³⁵³ örneklerindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşıĥıdaki tabloda çıkarılmıştır:

niçük	
Nehcü’l-Ferâdis	8
Husrev ü Şirin	3
Kışaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu‘înü’l-Mürîd	1
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“şâĥ andın songra sordı kim **niçüksen**” (HŞ-1140)

“**niçük** kim kızdı yalguz taĥlar ara” (HŞ-1084)

“kiçer an-tig **niçük** kim kul tirildi” (HŞ-3316)

“ĥusül içre farz ol **niçük** özge ten” (MM-87-4)

“Men **neçök** du ‘â kıлмаĥayın? tédi.” (NF-202-10)

³⁴⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 23.

³⁴⁹ Necmettin Hacıeminoĥlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 278.

³⁵⁰ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 775.

³⁵¹ F. Sema Barutçu, “Eski Türkçe kalıt ve nelük Kelimeleri”, *Türkoloji Dergisi*, TDK Yay., Ankara, 1992, s. 74.

³⁵² Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.II, s. 84.

³⁵³ Besim Atalay, a.g.e.I, 392-11.

“Men **neçük** yığlamayın kim munça halâyık bukün ‘Arafâtka keldiler.”(NF-275-1)
“İblis aydı: **Neçük** tâ‘at ve ‘ibâdat kılmasun kim Hâk te‘âlâ angar munça hezâr ni‘met
‘atâ kılp turur.”(NF-329-1)
“Sana **neçük** (6) béreyin? tédi”(NF-332-5-6)

nedin / nidin

ne-din biçimde oluşmuştur. Harezmi Türkçesinden beri görülmektedir. Sebep üzerine soru edatıdır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

nedin / nidin	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü'l-Enbiyâ	26
Mu‘înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“**nidin** munça halâyık zaħmını yir”(HŞ-266)
“aning kadğusını **nidin** yigesi”(HŞ-2208)
“**nidin** bağladınğ işiking”(HŞ-3279)
“sanga **nidin** uşbu tarab ‘ayş sürûr”(MM-37-3)
“Kim **nidin** küwenür (4) erse aning birle quwanur, tédi”(KE-9v3-4)
“Su‘âl: Ferişteler Âdemni taķı oğlanlarını körmişleri yoķ érđi, (10) fesâd kılganların, kan tökkenlerin **nidin** bildiler?”(KE-5r9-10)
“Su‘âl: Kurbânı köyürmek bu şerî‘atde **nidin** ħarâm boldı?”(KE-15r5)
“Su‘âl: Ya ķub yalavaç **nidin** İsrâ‘il (5) atandı?”(KE-64r4-5)

nelük

“niçin, neden, nasıl” anlamındadır. Hacıeminoğlu kelimenin kökenini ne-le-ök biçiminde açıklamıştır.³⁵⁴ Sema Barutçu ise *ne-gü-l-ök* biçiminde açıklamıştır. Barutçu *nelük* sözünün *neçük* biçiminin yakın anlamlısı olduğunu söylemiştir.³⁵⁵

³⁵⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 278.

³⁵⁵ F. Sema Barutçu, a.g.m., s. 74.

Clauson da kelimenin kökeni ile ilgili Barutçu ile aynı düşünceleri belirtmiştir.³⁵⁶ Eski Türkçede “**nelük ölgey ol**”³⁵⁷ örneğindeki gibi ve Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “**nelek kerışting**”³⁵⁸ örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

nelük	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü'l-Enbiyâ	79
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“**nelük başımka toprağ koymağayın**” (HŞ-2724)

“**nelük bolmasun ansız bağ manga kıın**” (HŞ-2725)

“**nelük sızğurmağayım közde yağım**” (HŞ-2726)

“**oğlan aydı: atañnı nelük öltürdüñ?** (17) *tédi erse anı yime bir yaña qaladı, ol oğlan yime öldi*” (KE-17r16-17)

“**Nelük buğday yédiñ?**” (KE-12v6)

“**ey Âdem, meni nelük urar-sen?**” (KE-15r14)

“**aydı: atañnı nelük öltürdüñ?**” (KE-17r16)

“**aydı: (12) nelük çıkmaz-sen tédi.**” (KE-20v11-12)

neteg / niteg

“*nasıl, niçin, neden*” anlamındadır. *ne-teg* biçiminde açıklanmıştır.³⁵⁹ Eski Türkçede “**neteg buldılar erse**”³⁶⁰ ve Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “**könglüng neteg**”³⁶¹ örneklerindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

³⁵⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 777.

³⁵⁷ Hüseyin Namık Orkun, a.g.e.II, s. 88.

³⁵⁸ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 370-12.

³⁵⁹ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 776.

³⁶⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 281.

³⁶¹ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 366-15.

neteg / niteg	
Nehcü'l-Ferâdis	67
Husrev ü Şirin	22
Kıssaşü'l-Enbiyâ	73
Mu'înü'l-Mürîd	3
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“sora başladı **ni-teg** tiyü ħali” (HŞ-1078)

“**ni-teg** kalğay kıyâs it öz işinge” (HŞ-2464)

“**ni-teg** tirlür men ansız bir zaman hoş” (HŞ-2727)

“**neteg** ħaħnı bilding ayıtğıl manga” (MM-28-2)

“ħaħîkatde ħaħğa manğan kişi /

neteg ħâlî bolur öküş külgüge” (MM-43-3-4)

“teyemmüm **neteg** kılgıu sonsang işit” (MM-102-3)

“Peyğâmbar ‘as aydı: Yâ Cebre’îl, beyân kılgıl, ol **neteg** lutf u keremler turur?” (NF-420-4-5-6)

“Sen **neteg** anı ‘âzâb ve ‘uħûbat içinde tép aytur-sen?” (NF-14-12)

“Aydılar kim: **Neteg** bâtil re’y turur? tédiler” (NF-19-9)

“Andağ erse, men Tangrı (5) te‘âlâning dôstingâ ħased kılmakım **neteg** bolğay yâĥôd bu dünyâ ni‘meti uçmaĥ muħâbilasında hêç (6) neerse ermez munga né ħased kılayın?” (NF-420-4-5-6)

“Taħı tünle **neteg** tâ‘at kılmak kerek? Tédi erse, men aydı: Belî, yâ Resûlallâhi, ħabar bering, tédim” (NF-260-14)

“Nûĥ aydı: İlâhî, uçar, yügrür yınlıĥ-(3)-larını **neteg** tutayın tédi.” (KE-24v2-3)

“Nûĥ aydı: İlâhî arslan uy birle (4) bôri koy birle mōşük kögerçün birle düşmân tururlar, **neteg** kılayın?” (KE-25r3-4)

“aydı: cüftüñ birle **neteg**-sen?” (KE-27v18, 19, 20)

“aydı: ey Nûĥ peyğâmberlerdin (2) seniñ ‘ömrüñ uzunraĥ boldı dünyânı **neteg** bulduñ?” (KE-28r1-2)

“biz ékeğüdin **neteg** oğul (19) bolur, ya‘nî başdın yigit mü bolur-miz, yâ-ĥod mundağuk ħarı érken oğul tuğar mu?” (KE-167v18-19)

niçe

“nasıl, ne kadar” anlamındadır. Kökeni *ne-çe* şeklindedir. Eski Türkçeden itibaren görülmüştür.³⁶² Karahanlı Türkçesinde *Divan*’da “*bu böz eni neçe*”³⁶³ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

niçe	
Nehcü’l-Ferâdis	10
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü’l-Enbiyâ	
Mu’înü’l-Mürîd	3
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“**niçe** kınarsen âhır bu özümni” (HŞ-3277)

“otumdın yıl tığ ol **niçe** kaçarsen” (HŞ-3440)

“minim ‘aybum **niçe** sözlerse âhır” (HŞ-3529)

“**niçeke** tigrü mini tutğasen zâr” (HŞ-1882)

“**niçe** tiyü sizik gâlib bolsa bil” (MM-122-1)

“munug tığ **niçe** artsa her birisi” (MM-218-4)

“ni miqdâr kaç ayğa bahâsı **niçe**” (MM-253-3)

“Ömer razhu sordı: Ayda **neçe** yarmağ bérür-sen? tédi” (NF-117-14)

“Ey olğum, borcum **neçe** bar bilür-mü-sen? tédi” (NF-119-5)

“Andın song halîfa aydı: Yâ imâme’l-muslimîn, bir érke **neçe** hatun cüftlenmek revâ bolur tağı **neçe** kuma (11) revâ bolur? tédi” (NF-192-10-11)

“İmâm Şâfî’îning **neçe** derem borcı kaldı? tédi” (NF-206-4)

“Ol Yahûdî aydı: Yâ şeyh, [252] (1) **neçe** altun kerek? Tédi” (NF-251-17 / 252-1)

“Yana sordı: **niçe** yıl boldı bu işni kıılır-sen?” (KE-18v14)

“Ün işitildi: **niçe** yaş (18) tileyür-sen?” (KE-30r17-18)

“Aydı: **niçe** açayın?” (KE-30v5)

“Yana aydı: İlâhî bular kirmezler **niçe** ündeyin?” (KE-59r8)

³⁶² A. Von Gabain, a.g.e., s. 72.

³⁶³ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 49-21.

nik

“*niçin, nasıl*” anlamındadır. Kökeni *ni-ök* şeklinde açıklanmıştır.³⁶⁴ Harezmi Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde görülmüştür. Bu dönemde nadir kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

nik	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*bu nik yürür anga kim bir ârâm*” (HŞ-53)

“*mini nik öltürür ni munça kınar*” (HŞ-2609)

“*nik aymaz körgenin bizlerke kızlar*” (HŞ-4300)

nişe

“*niçin, neden*” anlamındadır. *ni-çe > nişe* şeklinde açıklanmıştır.³⁶⁵ Sadece Harezmi Türkçesinde ve Batı Türkçesinde görülmüştür. Harezmi Türkçesinde sadece bir metinde geçmektedir.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

nişe	
Nehcü'l-Ferâdis	72
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*Nişe mundağ iş kıldıng? tép*” (NF-15-17)

³⁶⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 282.

³⁶⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 282.

“*Andağ (3) erse, men Muḥammedke uyғанımқа nişe melâmat қılır-sen?*” (NF-16-2-3)

“*Nişe bir tarafda yürümes-sen? tédi*” (NF-20-9)

“*Yâ (9) Abâ Bekr, nişe yzğlar-sen? tédi*” (NF-21-8-9)

“*Nişe silâhlarınızını қeterdingizler?*” (NF-33-2)

“*Atang atıdın nişe yüz çewrür-sen?*” (NF-46-7)

“*Yâ Mûsâ, nişe yığlar-sen? tédi*” (NF-55-12)

niye

“*neden*” anlamındadır. Kelimenin kökenini Hacıeminoğlu³⁶⁶ ve Gülensoy³⁶⁷ *ni-y-e* biçiminde açıklamıştır. Harezmi Türkçesinde ve Batı Türkçesinde görülmüştür.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>niye</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*köngüldaşmen niye zâlim irür yâr*” (HŞ-2250)

³⁶⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 283.

³⁶⁷ Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 607.

Gösterme Edatları

Gösterme edatları, bir şeyi göstermek için kullanılan, işaret sırasında baş vurulan edatlardır. Gösterme edatları başlı başına kullanılan ve ifadesi olan, söz arasında başka bir kelimeye bağlanmayan edatlardır. Gösterme edatlarında vurgu baştadır.³⁶⁸ Gösterme edatlarının tek başlarına anlamları yoktur, ancak bir cümle içinde anlam ve vazifeleri belli olur.³⁶⁹ Harezmi Türkçesinde *muna*, *uş*, *tâ* gibi gösterme edatları kullanılmıştır. Bugün *muna* edatı kullanılmamaktadır. *uş* ise *işte* < *uşda* biçiminde günümüze kadar gelmiştir. *tâ* sözü de aynı biçimde kullanılmaya devam etmektedir.

muna

“*işte*” anlamındadır. Eski Türkçeden beri kullanılan bir gösterme edatıdır.³⁷⁰ Kaşgarlı “*işte bu*” anlamında olduğunu ve “*kani*” sözüne cevap olarak kullanıldığını söylemiştir.³⁷¹ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>muna</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	7
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*Hadîce könlidin aydı: muna tüşüm ta'bîri bêlgürdi, sewünmişdin meñzi kızardı.*” (KE-187r14)

“*aydı: ey Mübeşşere men sañaaymadım mu kim Muḥammedni yibermegil, muna yol azıp kelür.*” (KE-190v19)

“*eger mâl birle biter érse muna (20) mâl, eger ten birle biter érse muna ten, eger cân birle biter érse muna cân, benim tenim, cânım saña (21) fidâ bolsun.*” (KE-192-19-20)

³⁶⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 351.

³⁶⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 306.

³⁷⁰ A. Von Gabain, a.g.e., s. 67-344.

³⁷¹ Besim Atalay, a.g.e.III, s. 237-4.

“Ol ‘avrat iç tonını körgezdi, **muna** şehvet suwı tēp.” (KE-202v1)

tâ

“işte, değın, dek, kadar, ki” anlamındadır. Farsça asıllı bir edattır. Uzak mesafede zaman, mekan veya hareketi göstermek için kullanılmıştır.³⁷² Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

tâ	
Nehcü'l-Ferâdis	2
Husrev ü Şirin	2
Kıssaşü'l-Enbiyâ	8
Mu'ınü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*kaža tâ bir kün ol Husrev hırâman*” (HŞ-324)

“*ol müddet tâ kim Ferhâdka bardı*” (HŞ-2694)

“*Özi aydı: Tâ mudâm kim Başar-i Hâfî (7) hayâtta bolğay, men mağabbatdın cevâb aymaz-men, tēdi.*” (NF-225-6-7)

“*Tağı kim kim on yarmakka böz alsa tağı andın könglek kılsa, kedse, tağı ol on yarmak içinde bir yarmak (14) harâmdın bolsa, tâ mudâm kim ol könglek bu kimerse üze ol bolsa, Hağ tvt ol kimersening hēç namâzını kabûl (15) kılmaz, tēdi.*” (NF-294-13-14-15)

“*tâ Teñri (13) aytmışdan kēdin ol bēs yapurğakdan birin keyik yēdi yıpar boldı*” (KE-12v12)

“*Uy tewe koylar boğuzlap tâ kıyâmatka tegi*” (KE-37v14)

“*Âdemdin tâ gâyet hîç zillet tuymışı yoğ érđi.*” (KE-48r3)

uş

“işte” anlamındadır. Karahanlı Türkçesinden beri kullanılan bir gösterme edatıdır. *Divan*'da “**uş** mundağ kıl”³⁷³ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi

³⁷² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 307.

³⁷³ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 36-19.

Türkçesinde de yaygın biçimde kullanılan, uş biçimi Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılmaya devam etmiştir.³⁷⁴

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

uş	
Nehcü'l-Ferâdis	21
Husrev ü Şirin	66
Kıssaşü'l-Enbiyâ	27
Mu'înü'l-Mürîd	8
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“ziyân kördüm **uş** anda kâm nâkâm” (HŞ-2223)

“kazan tig kaynap **uş** sevdâ bişürdüm” “ (HŞ-245)

“sining işingke **uş** hod çâre kıldı” (HŞ-1557)

“sen **uş** baş ağrığının kurtulursen” (HŞ-1697)

“atım **uş** sazğa çömdi” (HŞ-2188)

“köngüldin kiter kîne **uş** boldı cân” (MM-21-4)

“velâkin resûlullah **uş** zü'l-celâl

haber birdi bizge kelâm-ı zülâl” (MM-33-1-2)

“yeter **uş** sanga bu kelâm u uşûl” (MM-35-4)

“ketür ikki secde cevâb **uş** sâil” (MM-112-4)

“**Uş** qarındaşing (5) ‘Abbâs îmân keltürdi taqı bir qarındaşing Hamza taqı îmân keltürdi.” (NF-16-4-5)

“**Uş** men ferîşteler (5) başlap barur-men?” (NF-33-4)

“**Uş** (9) Peygâmbar atlandı, on ming kişi birle sizke kelür tép.” (NF-48-8-9)

“Ey Mekke halkı, **uş** Muhammed keldi (12) on ming er birle, cümle silâhlık erenler, hêç kimersening qarşu tutmaqqa yarâkı yok.” (NF-49-11-12)

“**Uş** men musumân boldum,” (NF-49-12)

“**Uş** atañ ol tedi aytur kim atamniñ teñrisi” (KE-37v12)

“aydı: **uş** ölügni tirgüzdüm, tirigni öltürdüm tedi.” (KE-40v1)

“Şafâ tağının ün işitdi: **uş** suw tép.” (KE-48v7)

³⁷⁴ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e, s. 106-107.

Cevap Edatları

Cevap edatları tasdik veya ret ifade eden edatlardır. Başlı başına kullanılan ve ifade taşıyan yanındaki kelimelere bağlanmayan edatlardır. Cevap edatları genellikle kuvvetli vurguludur ve vurgu baştır.³⁷⁵ Genelde soru cümlelerinden sonra kullanılır. Bazen bir cevap edatı bir cümle yerine geçer. Aslında bunlar kısaltılmış cümlelerdir. Özellikle karşılıklı konuşmalarda, her cevap edatı bir cümledir.³⁷⁶ Harezmi Türkçesi eserlerinde iki adet cevap edatı kullanılmıştır. Özellikle metinlerin diyalog içeren metinler olmayışı bu konuda etkilidir düşüncesindeyiz. Metinlerde *belî* ve *hâv* edatları kullanılmıştır. Bunlar hakkında bilgi ve örnekler aşağıya çıkarılmıştır.

belî

“*peki, evet*” anlamındadır. Farsça asıllıdır.³⁷⁷ Tasdik ve kabul anlamı içerir. Harezmi Türkçesinden itibaren görülmüştür. Harezmi metinlerinde daima bir soru cümlesine cevap olarak kullanılmıştır.³⁷⁸ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>belî</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	6
Husrev ü Şirin	2
Kıssaşü'l-Enbiyâ	9
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*yürekim tiprer irdi kiçgen eyyâm /
ziyân kördüm uş anda kâm nâkâm /
belî sınağlığ ırmış köp nişânlar /
yürek tiprense bolur tip ziyânlar*” (HŞ-2223-2224)
“*karavaşlarğa buyrup men pîşe /
çıkar men bilgil işim bu hemîşe /
belî öngdin oturmuşda kilürmen /*

³⁷⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 351.

³⁷⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 290.

³⁷⁷ Doktor Muhammed Mu'în, a.g.e., s. 577.

³⁷⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 290.

adağ ilge alıp 'işret kılur men"(HŞ-3049-3050)

"Yâ Varğa, meni Mekkedîn-mü çıkarğaylar? Varğa aydı: **Belî**, yâ Resûlallâh, seni Mekkedîn çıkarğaylar."(NF-90-3)

"aydı: Ey hōca, siz Abû Hanîfaning şâgirdi (13) erür-mü-siz? Ol aydı: **Belî**, men Abû Hanîfaning şâgirdi turur-men, tédi"(NF-190-13)

"Tağı tünle neteg tâ'at kılmak kerek? Tédi erse, men aydı: **Belî**, yâ Resûlallâhi, habar bering, tédim"(NF-260-14)

"Ol tünni yâd tutar-mu-siz?(14) tedi erse, men aydım: **Belî** yâd tutar, tédim."(NF-320-13-14)

"Ey sizler, mu'min-(10)-lar-mu-siz? Tép su'âl kıldı erse, enşârîler mutehayyir bolıp tek kaldılar erse, 'Ömer ražhu aydı: **Belî**, yâ Resûlallâhi, (11) eşşârîler mu'lar turur, tédi"(NF-324-9-10-11)

"Yâ Abâ Hureyre, men sanga dünyâning mecmû'ını kör-[391] (1)-güzgeyin-mü? Tédi erse, men aydım: **Belî**, yâ Resûlallâhi, manga körgüzüng, tédim"(NF-390-17 / 391-1)

"Yûsuf aydı: onuñız hem bir atanıñ oğlanları mu-siz? Aydılar: **belî**."(KE-94r4)

"Yana ün keldi: Dâvûdnı Mevlî 'azze ve celle mülkindin kavğan (21) sén mü-sén? Aydı: **belî**."(KE-134r20-21)

"Ey Dâvûd bilmedüñ mü ün ün üküşlüki meniñ işitmekimni témes. (4) Dâvûd aydı: **belî**."(KE-136r3-4)

hâv

"evet" anlamındadır. Hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Sadece *Kışaşü'l-Enbiyâ Dizin'*inde "evet" şeklinde anlam verilmiştir.³⁷⁹ Harezmi Türkçesinde bir örnekte kullanılmıştır. Soru cümlesinden sonra cevap olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde aynı kelime ünlem, seslenme fonksiyonunda kullanılmıştır.³⁸⁰ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

hâv	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	1

³⁷⁹ Aysu Ata, a.g.e., s. 241.

³⁸⁰ Birsal Oruç, a.g.e., s. 321.;

Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

*“Seni aña mu yiberdiler? (12) tép sordılar, **hâv**, tédi.” (KE-208v11-12)*

2. BAĞLAÇLAR

bağlaç terimi yerine şimdiye kadar daha çok *bağlama edatı* denilmiştir. Bu isimlendirme, *Edatlar* bölümünde söylediğimiz gibi, hepsinin genel bir başlıkla yani edat olarak kabul edilmesi nedeniyledir. Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu, Faruk Kadri Timurtaş bağlaçlara bağlama edatı demişlerdir.³⁸¹ Tahsin Banguoğlu ise *bağlam* demiştir.³⁸² Doğan Aksan da *bağlam* terimini benzer nitelikte kullanmaktadır; ancak sadece *bağlaç* için kullanmamıştır.³⁸³ Tahir Nejat Gencan³⁸⁴ ve Zeynep Korkmaz da *bağlaç* demişlerdir. Korkmaz'ın çalışması en yakın dönemde yayınlanmış kitap olarak son noktayı koymuştur. Bağlaçlar dilimizdeki görevli kelimelerin ikinci ana bölümünü oluşturmaktadır. Türkçede geniş bir yer tutan bağlaçlar, kelimeler, kelime gruplarını, cümleleri şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kurar.³⁸⁵ Bağlaçların Türkçenin ilk dönemlerinde kullanılmadığı görüşü yaygındır. Necmettin Hacıeminoğlu, Eski Türkçede olmadığını söylemektedir.³⁸⁶ Buna göre bağlaçların Karahanlı devresinden itibaren dikkat çektiği birçok dilci tarafından kabul edilmiştir.³⁸⁷ Özellikle bazı edatların Arapça ve Farsçadan alınmış olması, bağlaçların bu dillerin etkisi ile Türkçeye girdiğini düşündürmüştü ve böyle kabul edilmiştir.³⁸⁸ Özellikle dil işlendikçe ve asırlar geçtikçe bağlaçlar daha çok Türkçenin bünyesine girmişlerdir.

I. Bağlaçların Özellikleri

Bağlaçların şekil ve işlevlerini göz önüne alarak taşıdıkları bazı temel özellikler şöyle sıralanabilir:

1. Bağlaçlar da edatlar gibi tek başlarına anlam taşımazlar. Bunlar anlamlı değil görevli kelimelerdir.

³⁸¹ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 352.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 112.; Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e, s. 99.

³⁸² Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 446.

³⁸³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil III*, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 199-200-201.

³⁸⁴ Tahir Nejat Gencan, a.g.e., s. 446.

³⁸⁵ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1091.

³⁸⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 112.

³⁸⁷ Kamil Tiken, a.g.e., s. XVIII.; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1091.; Muharrem Ergin, a.g.e. s. 352.

³⁸⁸ Muharrem Ergin, a.g.e. s. 352.

2. Bağlaçların görevleri, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktır. Bağlanan öğeler arasında yüklendikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım incelikleri katarlar.

3. Bağlama işlevlerinden gelen özellikler dolayısıyla cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü, sözde süreklilik³⁸⁹ sağlarlar.

4. Edatlar ile bağlaçlar arasında bazı şekil ortaklığı bulunmasına rağmen, kullanım yerleri ve işlevleri bakımından aralarında bir ortaklık yoktur.³⁹⁰

II. Bağlaçların Sınıflandırılması

Bağlaçları kökenlerine, şekil bilgisine ve işlevlerine göre tasnif edebiliriz.

A. Kökenlerine Göre Bağlaçlar

Bağlaçların genelde yabancı kökenli olduğu görüşü yaygındır. Ancak daha ilk dönemlerden itibaren Türkçe kökenli bağlaçlara da rastlanılmaktadır. Bu sebeple köken bakımından bağlaçları Türkçe ve yabancı kökenli olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

a. Türkçe Kökenli Bağlaçlar

Harezmi Türkçesinde *andag kim, andın, da / de, kaçan, kaçan kim, gerek... gerek..., kim, ne kim, niçe kim, neteg kim, tağı, tiyü* gibi bağlaçlardır. Bunlardan *kaçan, kaçan kim, ne kim, niçe kim, neteg kim* gibi bağlaçlar soru sözlerinden kalıplaşarak bağlaç olarak kullanılmaya başlanmıştır. *tağı* (*tağ-ı* zarf-fiil eki), *tiyü* (*ti-y-ü*) zarf-fiilden kalıplaşmıştır. *andın* sözü *andın song* biçiminden kalıplaşarak bağlaç görevini yüklenmiştir.

b. Yabancı Kökenli Bağlaçlar

Harezmi Türkçesinden itibaren birçok yabancı kökenli bağlaç Türkçenin bünyesine girmiştir. Bunlar Arapça ve Farsça kökenlidir. Arapça kökenli olanlar:

³⁸⁹ Neşe Atabay, İbrahim Kurluk, Sevgi Özel, a.g.e., s 146.

³⁹⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1093.

ammâ, ba'dehu, illâ, u / ü / ve / vü, ya'nî gibi bağlaçlardır. Bu bağlaçlardan *ammâ* ve *illâ* kaynak dilde de bağlaçtır. Diğer kelimeler Türkçede bağlaç görevini üstlenmişlerdir. Farsça kökenli olanlar ise: *bâri, çün, eger, egerç., ger, hele, hiç, hem, hem... hem..., hergîz, meger, ne... ne..., pes, velî, velîkin, yâ, yâ... yâ..., yâ-ğod* gibi bağlaçlardır. Farsçadan alınan bağlaçların hemen hepsi kaynak dilde de görevli kelimedir. Yabancı kökenli bağlaçlardan ikisi de karışık yabancı kökenlidir. Bunlar *bel-ki* (Arapça-Farsça) ile *ve-yâ* (Arapça-Farsça) bağlaçlarıdır.

B. İşlevlerine ve Cümledeki Yerlerine Göre Bağlaçlar

Bağlaçlar cümledeki yerlerine ve kullanılış biçimlerine göre de tasnif edilebilir. Buna göre:

a. Sıralama Bağlaçları

Sıralama bağlaçları art arda gelen eş değer veya eş görevdeki kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlardır. Yer olarak iki unsur arasında yer alırlar. Bu bağlaçlara *hem, taqı, u / ü / ve / vü, yâ, ya-ğod* gibi bağlaçlardır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“Çıyan **hem** yay oğlağ könek **hem** balıq

Yana yétti yulduz bularda yörir” (KE-66v10)

“**Taqı** kim kim on yarmakka böz alsa **taqı** andın könglek kılsa, kedse, **taqı** ol on yarmak içinde bir yarmak (14) ħarâmdın bolsa, tâ mudâm kim ol könglek bu kimerse üze ol bolsa, ħağ tvt ol kimersening hêç namâzını ħabûl (15) kılmaz, tédi.” (NF-294-13-14-15)

“uzadı nevħa **vü** feryâd **u** mâtem” (HŞ-81)

“baş uş tâc **yâ** kılinç sen bilgil iy big” (HŞ-3927)

“Yana aydı: her-âyine anı ħatığ (6) ħınağay-men **yâ-ğod** boħuzlağay-men, **yâ-ğod** belgülig tıtağ kéltürse ħutulğay” (KE-146v6)

b. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar

Bu tür bağlaçlar genelde cümle başında kullanılırlar. Sadece *kim* ve *tiyü* bağlaçları bağladığı unsurun sonuna gelen bağlaçlardır. Cümle bağlayıcısı

niteliğindeki bağlaçlar; *ammâ, andag kim, andın, ba'dehu, belki, çün, eger, egerçi, ger, hele, hiç, hergiz, illâ, kaçan, kaçan kim, ne kim, niçe kim, neteg kim, tağı* gibi edatlar cümle bağlayıcısı bağlaçlardır. Başında ve içinde buldukları cümleleri genelde bir önceki cümleye bağlarlar. Ancak bazı bağlaçlar, başında buldukları cümleyi bir sonraki cümleye de bağlamakatdır. Her bağlaç içinde bulunduğu cümleye göre “*fakat, eğer, çünkü, mademki, şimdilik, henüz*” gibi anlamlar katmaktadır. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*Bu âyat ma'nîsi [98] (1) ol bolur kim: **Ammâ** ol kimerse kim bahîllik kılsa, Tangrı te'âlâning rahmatındın tağı sevâbıdın mustağnî bolsa (2) tağı fâriğ bolsa*”(NF-97-17 / 98-1-2)

“*Men oqığan ermes-men tédim (169 erse, meni tuttı tağı katıg kıstı, **andag kim** tâkatım qalmadı.*”(NF-7-15-16)

“*düşenbih tüni vefâti boldı. **Andın** on bés kün sökel boldı.*”(NF-101-9)

“*Senin du'ân bizni rahmetğa keltürdi **belki** dâyim biziñ rahmetimiz seni du'âğa keltürdi.*”(KE-213v21)

“*Eger bu keçe (12) sizler meni saqlamasangız, men helâk bolur-men, tédi*”(NF-15-11-12)

c. Yineleme Bağlaçları

Yineleme, denkleştirme ve karşılaştırma edatları gibi isimlerle de anılan bu bağlaçlar, birbirinin yerini tutabilecek unsurları bağlayan ve karşılaştıran görevli kelimelerdir. Bağladıkları unsurların aralarına gelen *veya, yâ, yâ-hod* tek kelimedenden oluşur. Bundan başka tekrarlanarak oluşturulan *hem... hem..., kerek... kerek..., ne... ne..., yâ... yâ...* gibi bağlaçlar da karşılaştırma edatlarıdır. Bu edatlar karşılaştırdıkları unsurların başına gelir. Bazı örnekler aşağıya çıkarılmıştır:

“*Yâ Resûlallâh, bu Abû Sufyân **hem** kayınıgız turur, **hem** tağı Mekkening bégi turur.*”(NF-49-8)

“***kerek** oynap aysun **kerek** kirtülep*”(MM-264-3)

“*anğar aş anda **ni** tuzluğ **ni** tuzsuz*”(HŞ-4119)

“*Yûsuf aydı: bular câsûslar (10) **veyâ** oğrılar mu turur*”(KE-94r9-10)

*“dığaçlu bardağ yâ süzeklü”*ME-88-6)

2.1. ammâ

“*ama, ancak, fakat, lakin*” anlamındadır. Arapça kökenli³⁹¹ şart, açıklama ve kuvvetlendirme anlamları taşıyan bir bağlaçtır.³⁹² Harezmi Türkçesi döneminde alıntılanmış bir kelimedir.³⁹³ Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye “*ama, ancak, fakat, lakin*” anlamlarında kullanılarak bağlar.³⁹⁴ Bu yönü dolayısıyla istisna bildiren bağlaçlar arasında da gösterilmiştir.³⁹⁵ Batı Türkçesinde açıklama, şart ve zıtlık yönünde cümleleri bağlamış ve oldukça yaygın biçimde kullanılarak Türkiye Türkçesine kadar gelmiştir.³⁹⁶

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ammâ	
Nehcû'l-Ferâdis	8
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	293
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

ancak anlamında arasında kullanıldığı iki cümleyi bağlar:

“*murâd buldı ammâ yolın bilmedi*” (MM-306-3)

lakin anlamında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“*Abâ Bekr haqqında nâzil boldı kim ma'nîsi ol bolur kim: **Amâmâ** ol (14) kimerse kim mâlını Haq rızâsı için bérse, ya'nî zekâtını taqı artuqını şadaqâtını bérse, va'ttaqa takı (15) Haq te'âlâdın korksa taqı buyurğanını kılsa taqı uşmaḥka kirtünse*” (NF-95-13-14-15)

³⁹¹ İbrahim Mustafa, Hâmid El-Kadir, Ahmed Ez-Zeyyâd, Muhammed Ali En-Neccâr, a.g.e., s. 27.

³⁹² Ahmet Kazım Ürün, a.g.e., s. 61.

³⁹³ Oğuzhan Durmuş, a.g.e., s. 33.

³⁹⁴ Birsal Oruç, a.g.e., s. 30.

³⁹⁵ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 101.

³⁹⁶ Kamil Tiken, a.g.e., s. 50-51.; Lemi Akın, *Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s. 44.

“Bu âyat ma'nîsi [98] (1) ol bolur kim: **Ammâ** ol kimerse kim bahîllik kılsa, Tangrı te'âlâning rahmatından taqı sevâbıdın mustağnî bolsa (2) taqı fâriğ bolsa” (NF-97-17 / 98-1-2)

“anınğ üçün kim bularda birini ta'yîn (12) kılmadım, kim kıyâmat kün manga su'âl bolmasun tép. **Ammâ** 'Osmân öz kavmını ingen sewer, anı ta'yîn kılsam qor- (13)-kar” (NF-121-11-12-13)

“taqı bu anlarnı ma'zûl kıлмаğay tép qorqar-men. **Ammâ** 'Alî ingen mazzâh turur, halk (15) arasında heybeti yoq taqı bu hilâfatqa heybetlig kişi kerek kim barça halk andın qorqup yaman iş kılmaslar” (NF-121-14-15)

“Néceme kimerler bolğay kim rûza tutmaz erken rûzadârlar cümlesidin bolğaylar. **Ammâ** bilgil, âgâh bolğıl, bu rûzadın murâd nefske qahr kıлмақ turur.” (NF-265-10)

“Ka'bening binâsı nedin erdi taqı kim binâ kıldı taqı Ka'beke (13) qaşd kılgannı Haq tvtneteg helâk kıldı cümlesini avvalkı bâbnung altınç faşlıda beyân kılandı. (14) **Ammâ** bilgil, âgâh bolğıl kim, qayu mu'min ve muvahhidke Haq tvt tendürstlük bérse taqı andağ kuvvat (15) ve yaraq bére kim barıp kelginçe miner kölüki bolsa taqı azıqı bolsa taqı evinde halâlinga taqı ogzı kızınğa kelginçe (16) nafaqası bolsa taqı ol kimerse hecke barmadın öler bolsa, 'aşî bolur.” (NF-273-12-13-14-15-16)

“Şenbe kün nemerse yaratmadı, munça nemerselerni bir köz yumup (7) açqunça yaratur érdi. **Ammâ** hikmet bu érdi kim qullarımğa ta'lîm bolsun tép (8) men bu kâdirlikim birlen aşuq iş kılmadım” (KE-3v6-7-8)

““Bilgil kim İdi 'azze ve celle ferîştelerni (5) otnuñ yaruqluğındın yarattı, perîlerni otnuñ yalınındın yarattı, aşl-(6)-lar bir oq turur. **Ammâ** üç nersedin tefâvütleri bar, biri ol kim ferîşte-(7)-lerdin turur taqı perîler milletidin, ékinçi ferîşte Nâzîlek atandı perîlerdin” (KE-4r4-5-6-7)

“anıñ üçün İskenderiye atandı ammâ Zül-Ķarneyn anıñ üçün atandı kim yérniñ éki qarnı (20) yetti, ya'nî maşrıqdın mağrıbğa tegi bir qarn 'Arab tilinçe muynuz bolur, éki muynuzluğ témek bolur.” (KE-172v19-20)

““Âtike aydı: sen hod bu (18) sözde bar-sén **ammâ** 'ammuñ Varaqa bin Nevfel unağay mu?” (KE-191v17-18)

2.2. andağ kim

“öyle, öyle ki” anlamındadır. *a-n-da > anda-oğ kim* biçiminde açıklanmıştır. Harezmi, Çağatay ve Anadolu sahalarında görülmüştür.³⁹⁷ Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

andağ kim	
Nehcü'l-Ferâdis	4
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	7
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

öyle ki anlamında arasında olduğu iki cümleyi bağlar:

“Men oğınan ermes-men tédim (169 erse, meni tuttu tağı katığ kıstı, **andağ kim** tâkatım kalmadı.”(NF-7-15-16)

“Törtinç kün katığ uruştılar, **andağ kim** Peyğambar ‘as ékindük namâzı tağı ağışam namâzı kılı (15) bilmedi.”(NF-30-14-15)

“Men tağı ağzımnı açtım erse, (13) ağzımğa tükürdi, **andağ kim** mübârek todağı benim ağzımğa tégdi.”(NF-202-12-13)

“Men tağı oyğandım tağı ingen sewündüm şâd boldum, **andağ kim** ol sewüngenimni hêç şifat (16) kılu bilmez-men.”(NF-271-15-16)

“Yana aymışlar: Zeliha-(10)-niñ yüzige baqtı érse közige körksüz köründi. **Andağ kim** yüzi kavarmış yargâğ déğ, (11) éki érinleri Habeşî érinleri déğ, közleri çağır, burnınıntösükleri kên.”(KE-84r9-10-11)

“Bir erde sebeb fi’lge izâfet kıılır (4) bir erde müsebbibge izâfet kıılır. **Andağ kim** İbrâhîm yalavaç du’âsındın haber bérür ve yarlıkar.”(KE-95v3-4)

“aydılar: ey Mûsî bir teñri kılu bérgil, **andağ kim** ol bodunlarnıñ tañrisi bar.”(KE-116v20)

³⁹⁷ Necmettin Hacıenminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 120.

“*Tevrîde körğeni* (20) *birle Resûl cemâlinde bir kıl enözesinçe tefâvüt tapmadı, saçı karalığı, köz kaşı kamuğ nûrânî,* (21) **andağ kim** *kayda yörüse ya oltursa kırk künge tegi ol yérdin yıpar isi kélür erdi.*” (KE-187r21)

2.3. andın

a - isim kökünün üzerine zamir *n*'sinin ve çıkma hal ekinin gelişyle oluşan *andın* bağlacı, 'ondan' anlamındadır. Eski Türkçeden beri kullanılmakta olan *andın* biçiminin, Divânü Lûgati't-Türk'te '*ondan, ondan sonra*' anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; “**andan üstün**” ifadesinde '*ondan*', ve “**andan aydım**” ifadesinde de '*ondan sonra*' anlamında kullanılmıştır.³⁹⁸ Kelimenin '*ondan sonra*' anlamında kullanılışı bir kalıplaşma sürecinin sonunda meydana gelmiştir. Nitekim *andın song* ve *andın songra* biçimlerinde *song* ve *songra* edatlarıyla çokça kullanılmıştır.³⁹⁹ Zaman içerisinde kalıplaşma olmuş ve *andın, 'ondan sonra'* anlamıyla çekim edatı olarak değil de cümle başında kullanılarak bağlaç görevini yüklenmiştir. Buna göre başında kullanıldığı cümleyi bir önceki cümleye bağlar.

Kamil Tiken de *andan soñra* biçimini bütünüyle kalıplaşmış bağlama edatı kabul etmektedir.⁴⁰⁰ Necmettin Hacıeminoğlu ise *song/soñ* ve *songra/soñra* çekim edatı olduğunu ve çıkma hal eki almış zamirden sonra kullanıldığını söylemiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *pes andan* biçiminde de kullanılmıştır.⁴⁰¹

Aşağıdaki tablo, *andın* biçiminin '*ondan sonra*' anlamıyla bağlaç, Harezmi Türkçesine ait eserlerde kullanım sıklığını göstermektedir:

andın	
Nehcü'l-Ferâdis	18
Husrev ü Şirin	5
Kışaşü'l-Enbiyâ	27
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok ⁴⁰²

³⁹⁸ Besim Atalay, a.g.e.I, TDK Yay., Ankara, 1999.

³⁹⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 82-83-84.

⁴⁰⁰ Kamil Tiken, a.g.e. s. 64.

⁴⁰¹ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e, s. 101..

⁴⁰² Mukaddimetü'l-Edeb'de *andın* biçimi çokça kullanılmıştır. Fakat bu kullanımların hepsinde 3. tekil şahsın çıkma hali almış biçimiyle ve 'ondan' anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Başında kullanıldığı cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“Peygamber ‘as (11) *hâtrı hoş boldı. Andın* Cebre’îl ‘as adağını yerke urdı erse, yerdin çeşme peydâ boldı.”(NF-10-10-11)

“*Hâtrı hasta u bezmân boldı. Andın* elgini köterdi,”(NF-12-11)

“*Derhal ol Koynung (9) yelini ulğaydı tağı koy semrüdi. Andın* Peygâambar ‘as aydı.”(NF-22-8-9)

“*Mekke kâfirları cümle korçtılar; ba’zıları éldin kaçıp çıktılar, ba’zıları musulmân boldılar. Andın* Peygâambar ‘as ‘Abbâsnı ündedi tağı aydı.”(NF-49-14-15)

“*düşenbih tüni vefâti boldı. Andın* on bés kün sökel boldı.”(NF-101-9)

“*munlar héç cevâb aytu bilmegeyler. Andın* sökellerni keltürgeyler tağı su’âl kılğaylar.”(NF-328-3)

“*yana engine indi. Andın* Âdem kolinğa elgini ol nûra kötrü bérđi,”(KE / 7r-15-16)

“*subhâna’llâh helâlka kel tédim kelmedin, harâmka (12) meni nelük oqır-sen. Andın* ketçiler bir borlak kördiler,”(KE / 20-11-12)

“*İdrîs ozağı cevâbnı aydı. Andın* keçti bir sürüg (14) koyğa keldiler ferişte bayağı sözni sözledi” (KE / 20-13-14)

“*İraq’dın mündi, kimige bardı yéti yolu avâf (14) kıldı, andın* mağrıbgâ bardı, *andın* maşrıqğa bardı.”(KE / 25-13-14)

“*Bu sözlerni Belkıs aydı, andın* Mevlî (12) ta’âlâ yarlıkadı.”(KE / 148-11-12)

“*çıkıp andın* revân qasrıngâ bardı

tabuğçılargâ söz tapşurdı sardı”(HŞ-845)

“*anınıg tig yir tapup bizge habar kıl*

bireling harcını qarşı kopargıl

aş andın birdiler altun kümüş köp” (HŞ-987-988)

“*niçe kün kondı anlar birle boldı*

uş andın tipredi mûkanğa yitti” (HŞ-1008 -1009)

“*mu’ayyen bildi kim hükmi-ilâhî*

yitip yitmiş yiti iklim şâhı

uş andın aţlanıp şâh-ı cuvân baht” (HŞ- 1215-1216)

“*bu aţun adlar evvel hoş ağırlar*

uş andın genc bozup gevher ugurlar” (HŞ-1328)

“*köngül birle taşdıq kerek bir burun*

til ikrârı andın tutar ol orun” (MM-19-1-2)

ba'dehu

“*ondan sonra*” anlamındadır. Arapçadan dilimize girmiş olan *ba'dehu* Harezmi Türkçesi döneminde alıntılanmıştır.⁴⁰³ Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlamıştır. Bu döneme ait eserlerde aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi bir kez kullanılmıştır:

<i>ba'dehu</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Cümle başında gelerek bir önceki cümle ile sonraki cümle arasında bağ kurar. Necmettin Hacıeminoğlu, bu görevin Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde de devam ettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁴

“*anda kedin çıktı. Ba'dehu âh urdı, na'leyn unutmuş-men, tıp feryâd (11) kılip tez indi.*” (KE-20v10-11)

bâri

“*hiç olmazsa, hiç değilse*” anlamındadır. Farsçadan ödünçlemedir.⁴⁰⁵ Cümle başında, ortasında ve sonunda bulunabilen bu bağlaç yetinme ve temenni bildirir.⁴⁰⁶ Faruk Kadri Timurtaş, şart bildiren bağlaç olarak nitelemiştir.⁴⁰⁷

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>bâri</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	4
Husrev ü Şirin	4
Kıssaşü'l-Enbiyâ	3

⁴⁰³ Oğuzhan Durmuş, a.g.e., s. 37.

⁴⁰⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 112.

⁴⁰⁵ Doktor Muhammed Mu'în, a.g.e., s. 451.

⁴⁰⁶ Birsal Oruç, a.g.e., s. 61.

⁴⁰⁷ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 100.

Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Cümle başı kullanılır:

“**bâri** hiç bolmasa boynung kuçayın”(HŞ-1693)

Cümle ortasında kullanılır:

“şükür kim ‘aķıbet **bâri** bişürdüm”(HŞ-1552)

“susadım **bâri** öp bir niçe kandır”(HŞ-1690)

“yok irse devletim ‘aķlım **bâri** bar”(HŞ-2229)

“Yâ ‘Ömer,hele sen **bârî** Rebbüng birle (12) râst boldung-mu kim halâyıķğa aytur-sen kim saflaringızni râst tutung, tép?”(NF-249-11-12)

“Eger sen anı körmeseng, ol**bârî** seni şeksiz köre turur,tép bilseng, tédi.”(NF-428-4)

“Kamuğ vaķtta könglini hâzîr kılu (6) bilmese, hıdmat vaķtında **bâri** könglini hâzîr kıлмақ kerek, öngin neerselerning teşvîşini köngüldin çıkarmak (7) kerek. Haķ te‘âlâ körer tég ‘ibâdat kıлмақ kerek. Eger köngli kul hâcasını körmese, hâcası **bârî** kulını köre turur.”(NF-429-5-6-7)

“Mundın burun Yûsuf üçün yolsızlık kılduķ, (21) men **bârî** Ken‘ânğa barmas-men, atam yüzinge neteg bakayın, üç işdin biri bolmağunça.”(KE-98r20-21)

“Kûne aydı: bir tewe bérgil. Ol zamân tünlükdin bir bir çekürge kirip keldi. Kûne aydı: bir çekürgeni **bâri**(8) bérgil.”(KE-143r7-8)

“eriñe barıp aydı: ol ögsüz-(16)-ni alayın, kabîle tessebbu‘ı bolmağay, **bârî** Hârîş algıl tédi.”(KE-184v15-16)

belki

Arapça *bel* ve Farsça *ki* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Cümle başında kullanılarak ihtimal ve mukayese bildirir.⁴⁰⁸ Ancak Harezmi Türkçesindeki örneklerde kesinlik bildirmiş ve başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlamıştır. Bu anlam da *bel* edatının Arapça cümle başında kesinlik bildirişinin bir devamı olmalıdır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Birsal Oruç, a.g.e., s. 77.

⁴⁰⁹ İbrahim Mustafa, Hâmid El-Kadir, Ahmed Ez’Zeyyâd, Muhammed Ali En’-Necâr, a.g.e., s. 67.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

belki	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

hatta, muhakkak anlamında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:
“aydı: Muhammedniñ mâlı yok bolsa câhı cemâlı bar, ğayretde ‘aşl u nesebde (2)
bizdin uluğ yok, **belki** teñ tuş hem yok.” (KE-191v1-2)
“Seniñ du‘ân bizni raḥmetğa keltürdi **belki** dâyim biziñ raḥmetimiz seni du‘âğa
keltürdi.” (KE-213v21)

çün

Farsçadan ödünçleme olan kelime “*çünkü, zira, madem ki, ne zaman ki, nitekim*” anlamındadır. Farsça asıllıdır. Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmış bir cümle başı bağlacıdır.⁴¹⁰ Başında ve içinde bulunduğu cümleleri önündeki veya ardındaki cümlelere bağlamıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

çün	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	15
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

madem ki anlamında başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:
“**çün** sen bar sen biḥamdu'l-lâh kamuğ bar” (HŞ-4423)
“**çün** baş boldung tapuğçı il adağ ol” (HŞ-2057)

⁴¹⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 133.

ne zaman ki anlamında başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:
“**çün** devlet bar irür hem külgey ol yâr” (HŞ-1854)

nitekim anlamında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:
“*bu kadğu birle boldum men yigit pîr /*
rûzum çün kadğu boldı uş ni tedbîr” (HŞ-2252)

nitekim anlamında içinde bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:
“*kulakingda çün işking halkası bar /*
nidin kaygungda yatman halka tig yâr” (HŞ-3344)

da / de

Kuvvetlendirme edatı bölümünde ele aldığımız *da / de* edatını daha sonraki dönemlerde bağlaç olarak yaygın biçimde kullanıldığı için, aynı örneklerle buraya da aldık. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>da / de</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

İki örnekte vardır:

“*âlem bolsang da yigrek bil ilge*” (HŞ-3288)

“*ögürse de kısrak zekât yok turur*” (MM-227-1)

eger

Farsçadan ödünçlenen bağlaç “*şayet, eğer*” anlamındadır. Şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilen bu bağlaç, başına geldiği cümleyi daha sonraki cümle veya cümlelere bağlar.⁴¹¹ Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlamıştır. *Kutadgu Bilig*'de “*eger hile çâre yok erse adın / kamuğ*

⁴¹¹ Birsnel Oruç, a.g.e., s. 218-219.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 142.

*neng hazine ülegül barn*⁴¹² örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinden itibaren yaygın biçimde kullanılmış ve günümüz Türkçesine kadar gelmiş bir bağlaçtır.⁴¹³ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>eger</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	351
Husrev ü Şirin	115
Kıssaşü'l-Enbiyâ	110
Mu'înü'l-Mürîd	57
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Başında bulunduğu şart cümlesini ondan sonra gelen cümleye bağlar:

“*eger düşmen yiri hod bolsa eflâk /*

anğar yol yoğ tapuğda öpgüğe hâk” (HŞ-222)

“*eger ot tig timürler içre bolsa /*

ya gevher tig taş ara kizlenilse /

çıkargaymen tidi men anı taşdın” (HŞ-508-509)

“*eger ay irse ol biz âfitâb biz*” (HŞ-1341)

“*eger işking başımda bolmasa bu /*

başımğa kilmez irdi munça kadğu” (HŞ-1737)

“*eger artuğ eksük yağın bilmeseng /*

irür evvel Âdem Muğammed songı” (MM-5-3-4)

“*eger kolsang ikki ajunda amân /*

hağîkat köngüldin ketürgil imân /

eger sorsangız kim imân ni bolur /

bilübilmişinçe kılayın beyân” (MM-13-1-2-3-4)

“*eger bolsa şâfi munun-tig imân /*

bolur mütteğî mü'min ornı cinân” (MM-23-1-2)

“*eger ilki irse anı hod bozar*” (MM-121-2)

“*İbnü Mes'ûd aytur: Eger kudratım bolsa erdi, Peyğâmbar üzesindeki necâsatnı kétergey erdim.*” (NF-12-6)

⁴¹² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 136, b. 1189.

⁴¹³ Lemi Akın, a.g.e., s. 216.

“*Eger méni peygâmbar tép bilse erdiler, mundağ cefâ kılgay erdiler.*” (NF-13-3)

“*Eger bu keçe (12) sizler meni saqlamasangız, men helâk bolur-men, tédi*” (NF-15-11-12)

“*Eger katıur bolsalar, ol kişilerke mundağ kılgay-men, andağ kılgay-men.*” (NF-13-14)

“*Eger sen anı körmeseng, ol bârî seni şeksiz köre turur, tép bilseng, tédi.*” (NF-428-4)

“*Eger köngli kul hâcasını körmese, hâcası bârî kulını köre turur.*” (NF-429-5-6-7)

“*Eger köngli hâzir bolmasa, ol hıdmatı mu‘teber bolmaz ermiş.*” (NF-429-5)

“*Eger siz aymış tég bolsa, anı hâcasıdın (16) satğın alayın taqı âzâd kılayın.*” (NF-430-15-16)

“*ve eger (2) ol edgülıkni kulum kıur bolsa, ferîştelerke buyurur-men kim bu kulum divânında on şevâb bitingiz tép, ve eger kulum bir yawuz (3) işke kaçd kılsa, divânında hêç neerse bitimeng tép aytur-men; ve eger ol yawuz işni kıur bolsa, bir yaman iş kıldı tép (4) biting fermânlayur-men; ve eger îtikâd birle tevbe kılsa, cümle kıunmuş yazuqlarını yarlıkayur-men tép hitâb keldi.*” (NF-60-1-2-3-4)

“*Ve eger Qur’ânda yâ taqı hadîşde bu neerseler kelmiş bolsa, ‘ulemâ te’vîl aymışlar.’*” (NF-60-9)

“*Eger bir pâra bir kişi başınça taşnı erte kemişseler, ahşamdın burunraq yerke yedi tüşkey.*” (NF-66-6)

“*Eger yibermediñ (18) érse bir tünle erte qopup sihr oqın seniñ tapa ıdgay-men*” (KE-99r17-18)

“*Anıñ üçün kim eger namâz içinde şıhhat bolsa olturup namâz kılgalı qopsa yüzi kıble (14) sıñar bolsun.*” (KE-6r13-14)

“*aydı: mını yoldın (2) çıkarmaq oñay bolgay, tédi. Yana aydı: eger Mevlî ‘azze ve celle munı sizlerge erklig (3) kılsa né kılgay-siz?’*” (KE-6v1-2-3)

“*Aydı: bu oq kıldı, uluqları bu turur (5) soruñ kim kılganıñ aytu bérsün eger sözleyü bilse.*” (KE-40r4-5)

“*eger mâl birle biter érse muna (20) mâl, eger ten birle biter érse muna ten, eger cân birle biter érse muna cân, benim tenim, cânım saña (21) fidâ bolsun.*” (KE-192-19-20)

“*eger (6) ölmüş bolsalar tirgüzgey erdim*” (KE-101r5-6)

“*Hitâb (18) keldi: altı ülüşde beşin bağışladım eger bir ülüşin bağışlasam tañla.*” (KE-211v17-18)

eger bağlacı bazen şart fiili olmaksızın kullanılır içinde bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*ni Behram bu eger Behram-ı gûr ol /
songın bargu ajundın arnı kür ol*” (HŞ-2030)

“*eger it kim ıvuğ avlar hemîşe /
karıp anı ıvuğ bir kilmez işe*” (HŞ-4226)

egerçi

Farsça asıllı olan kelime “*gerçi, fakat, ancak, şayet*” anlamındadır. Anlam ve görev bakımından *eger* edatının aynısıdır.⁴¹⁴ Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır fakat bu dönemde nadir görülmüştür. Başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar. Daha sonraki dönemlerde *gerçi* şeklinde kullanılmaya devam etmiştir.⁴¹⁵

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>egerçi</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

fakat anlamında başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*Kışaşü'l-Enbiyâ bolsa (18) oğuluğa kéreklig, oğımakka yarağlıg bolğay érdi tép iltimâs ma yañlıg işâret (19) boldı érse egerçi özümüzni ol işke lâyıq, ol 'amelge muvâfiğ érmesin érken (20) özini ağırlap nefsin saqlamış bolup bu ağır işke yüz ewürdik.*” (KE-2v17-18-19-20)

⁴¹⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 145.

⁴¹⁵ Kamil Tiken, a.g.e., s. 70.

ger

“eğer, şayet, her ne kadar, gerçi” anlamındadır. eger ile aynı görevdedir. Harezmi sahasında nadiren kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ise daha yaygın biçimde kullanılmıştır.⁴¹⁶ Başında bulunduğu şart cümlesini bir sonraki cümleye bağlar.⁴¹⁷

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ger</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	9
Kışşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

eger bağlacı gibi şart cümleleri ile kullanılır ve başında kullanıldığı cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*ger Eflâtun işitse öz sözünü /*

unutğay irdi ol dem öz sözünü” (HŞ-2374)

“*ayıttı ger yoluğsang körse sini /*

ayıttı közge sürgem toprağını” (HŞ-2527)

“*ayıttı ger adın ir sunsa ilgin /*

ayıttı tigemen taş birle başın” (HŞ-2529)

“*ni at ger fil bolsa arğay irdi /*

kümüşdin kubbeye kötrüp talğay irdi” (HŞ-2685)

“*Körkde işmet işğda vuşlat mülk nübüvvet bu kamağ /*

ğullar üzre ger telim bar Mevlîmizniñ minneti” (KE-110v6)

Çok az olarak ve bağlacı ile birlikte kullanılmış ve başında bulunduğu cümleyi sonraki cümleye bağlamıştır. Örnek:

“*ve ger sevmez irse bu törtte birin*

tamağ içre bilsün bu yatğuy yirin” (HŞ-161)

⁴¹⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 149.

⁴¹⁷ Kamil Tiken, a.g.e., s. 66.

halâ / hele

“özellikle, bilhassa, şimdilik, her şeyden önce” anlamındadır. Farsça kökenlidir. Cümle başında, ortasında ve sonunda kullanılan bu bağlaç, netice, açıklama, vaat, temenni, dilek, belirtme ve tekit bildirir.⁴¹⁸ Bağlaç olarak başında bulunduğu cümleyi bazen önceki, bazen sonraki cümleye bağlar. Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlamıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>halâ / hele</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	6
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

şimdilik anlamında başına geldiği cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“Osmân razhu aydı: **Halâ** andağ kılalıng. Mışır halkı kimni tileyürler?”(NF-133-4)
“**Helâ**, kabûl kıldım bu şart birle kim kılış birle bir kıta uraym, kerek ölsüm kerek ölmesün, tédi”(NF-152-12)

her şeyden önce anlamında başına geldiği cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“Yâ ‘Ömer,**hele** sen bârî Rebbüng birle (12) râst boldung-mu kim halâyıqğa aytur-sen kim saflarınğızni râst tutung, tęp?”(NF-249-11-12)

bilhassa, özellikle anlamında başına geldiği cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“İblîs aydı: Ne ziyân kılgay? Élgıng tutup koparğaysen, tédi taqı: Kaç eyyâmda bütgey, (7) tedi erse, Raḥmat aydı: **Hele** andağ kılgıl, tédi erse, İblîs ékki etmek bérđi taqı ékki örülmiş saçını (8) kesti ” (NF-332-6-7-8)

“aydı: **Halâ** Naşrânî boldum, tédi (5) erse, atası taqı kızını anga bérđi.”(NF-365-4-5)

“ve eger tevbe kılmaz (4) erseng, seni bu yerde helâk kılgay-men, tédi erse, ol ‘âbid aydı: **Halâ** tevde kıldım, barmaz-men, tédi, İblîs taqı kıptı.”(NF-411-3-4)

⁴¹⁸ Birsal Oruç, a.g.e., s. 327-328.; Muharrem Ergin, a.g.e., s. 357.

hêç / hîç

“*asla*” anlamındadır. Farsça kökenlidir. Cümle başı bağlaçlarındandır. Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlamıştır. Harezmi Türkçesi döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönem metinlerinden *Kıssaşü'l-Enbiyâ* da daha çok sıfat olarak kullanılmıştır. Örnekler aşağıya çıkarılmıştır.

“*yâ İbrâhim hîç hâcetiñ bar mu?*” (KE-42r2)

“*kıyâmetğa tégi hîç kimerse otğa bışğan aşnı körmegey érdi.*” (KE-42r10)

“*Hâzer hîç sözleyü bilmedi*” (KE-43r14)

“*Âdemdin tâ gâyet hîç zillet tuymışı yoç érdi.*” (KE-48r3)

“*Melik aydı: men hîç mundağ iştip körmüşim (15) yoç*” (KE-58v14-15)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>hêç / hîç</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	6
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	74
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

asla anlamında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“*Neçe kim Pygâmbar 'as'ka (16) kâfirlar zñmat u meşakñkat tegürseler, hêç iltifât kılmaz erdi.*” (NF-15-15-16)

“*'Alî razhu tağı neçekim tafaşşuñ kıldı, hêç bilmedi,*” (NF-146-2)

“*İmâmka kuvvat boldı neçe kim (5) urdılar erse, bu sözüngdin rucû' kılgıl tép, hêç rucû' kılmadı.*” (NF-226-4-5)

“*Yâ Mâlik, ne hüküm kıldıñ? Velî men munça çerigde yürüdim, (4) munung tép hêç körmedim.*” (NF-284-15)

“*yâ Rabbî 'uñbide (12) meniñ ümmetimniñ tenini tamuğ otğa harâm kılsa hîç 'acib ü garîb bolmağay.*” (KE-15r11-12)

hem

Farsçadan ödünçleme olan kelime, “*ve, da / de, dahi*” anlamındadır. Harezmi Türkçesi metinlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Kuvvetlendirme edatı olarak da adlandırılmıştır. Ancak aşağıya çıkarılmış örneklerde bağlaç görevi açıkça görülmektedir. İlave, eşitlik, denklik, belirtme ve tekid bildirir.⁴¹⁹ Aynı görevdeki isimleri, cümleleri bağlar.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>hem</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	55
Husrev ü Şirin	22
Kışaşü'l-Enbiyâ	25
Mu'înü'l-Mürîd	24
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

ve bağlacı anlamında kullanılır ve aynı görevdeki iki ismi bağlar:

“*uş andın kuvanur tâc hem taht*” (HŞ-174)

“*bu cümle melek hem ins ü perî /*

dürüdnî kim ıddılar erse arı” (MM-10-1-2)

“*suw tökmek yellenmek menî hem vedî*” (MM-76-2)

“*vedî hem mezî suw töker tib bolur*” (MM-82-4)

“*Üç kün içre boldılar sarıg kızıl [u] hem kara /*

Qudreti birle uğan qâdir yamurdı barçasın” (KE-31v1-2)

“*Çıyan hem yay oğlağ könek hem balıq /*

Yana yétti yulduz bularda yörir” (KE-66v10)

“*Sekendiz oñay ol kürüd hem yaşıg /*

Sewit arzu yalçık yağı tég bolur.” (KE-66v11)

ve bağlacı anlamında kullanılır ve dolaylı tümleç görevindeki iki ismi bağlar:

“*manmağ idige melek barınga /*

rusül enbiyâ hem kitâblarınga /

kıyâmet qadarğa manmağ îmân” (MM-14-1-2-3)

⁴¹⁹ Birsal Oruç, a.g.e., s. 333.

ve anlamıyla aynı görevdeki kelime gruplarını bağlar:

“*bu cümle eren **hem** bu cümle tişi /
velî kel işitkil ayâ ‘âkıl ir*” (MM-15-2-3)
“*‘ameldin riyâ **hem** tilingdin nifâk /
köngüldin kiter kîne uş boldı cân*” (MM-21-3-4)

Aynı özneye bağlı iki yüklemi bağlar:

“*yaratur **hem** yürütür hükmi yürir*” (HŞ-17)
“*Ba’zıları aymışlar: Rûbîl érdi, kamugdın uluğrağ **hem** hâlası oğlı (11) erdi.*” (KE-68r10-11)

ve bağlacı anlamı ile iki şart cümlesini bağlar:

“*açar bolsa ‘âşî baçar bolsa **hem** /
revâ körse ‘ișyân küfürge barar*” (MM-73-3-4)

İki ismi yardımcı eyleme bağlar:

“*‘kazâğa rızâ **hem** belâğa şabır /
kılır ni‘metni şükürler keşîr*” (MM-310-3-4)

ve bağlacı görevinde iki ismi bağlar:

“*kiter irdi kîne fesâd **hem** cefâ*” (MM-391-4)

da / de anlamında kullanılır:

“*biliglig **hem** körîşi yinçge kıl tig*” (HŞ-294)
“*Anda kédin bir ün keldi, ol toğuzı **hem** ün kıldılar.*” (KE-64r13)
“*İdi ‘azze ve celle kudretiñ kördüñ taqı mülk **hem** bérdi.*” (KE-64v20)
“*anıñ üçün Yûsuf yigit Zeliha yigit, ékiside **hem** körk bar.*” (KE-82r5)

dahi anlamında tekit anlamı katan bağlaç olarak kullanılır:

“*eger bolmasa bir aqçang taqı **hem***” (HŞ-1932)
“*deliller **hem** öküş bar birlikinge*” (HŞ-16)
“*‘kuli **hem** gurralarka qol tigürdi*” (HŞ-344)

“özi **hem** çok cefâlar itgenindin” (HŞ-1894)
 “eren erdin örtmiş tig ök **hem** tişi
 tişilerdin örkütü **hem** öz kızıldın” (MM-71-3-4)
 “eling yumağın **hem** yunuğdın üze” (MM-74-3)
 “yunuğ bozmağay muhkem otrup eger /
 uyur bolsa bilgü sücûd **hem** itip” (MM-77-3-4)
 “du’â kılsa **hem** yunmuşında tiling” (MM-97-4)
 “*Hakikatda Tangrı te’âlâ bilgen turur sizing ahvâlingızni taķı **hem** bilgen turur sizing*
 (14) *sırlarınızni.*” (NF-51-13-14)
 “*Teñrimizğa çın tapûgsaķ âdemiler bilgesi*
*Yop yalavaç uluğı **hem** sawçılarnıñ tamğası*” (KE-181v1)
 “*Semdûn bizge [140r] (1) sorsa men **hem** andağoķ öldi tép aytu béreyin.*” (KE-
 139v21/ 14041)
 “*ékisi **hem** pârsâ turur*” (KE-144r11)
 “*biziñ **hem** bégimiz bar, mülkini şıfat kılsa bolmas.*” (KE-146v14)

hem... hem...

Farsçadan ödünçlemedir. Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. *Kutadgu Bilig’de “közi toķ kerek **hem** uvutluğ tüzün / açuķ **hem** yaruķ bolsa kılķın sözün”*⁴²⁰ örnekteki gibi kullanılmıştır. Ciden Sena Menabit, bu kullanımı zarf kabul etmiştir.⁴²¹ Edat aynı görevdeki kelimeleri, cümleleri, eşitleme, birlikte olma veya karşıtlık anlamlarıyla birbirine bağlar.⁴²²

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşğıdaki tabloda çıkarılmıştır:

hem.... hem...	
Nehcü’l-Ferâdis	10
Husrev ü Şirin	19
Kışaşü’l-Enbiyâ	5
Mu’înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

⁴²⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 217, b. 2000.

⁴²¹ Ciden Sena Menabit, *Cümle Bilgisi Açısından ne.. ne, hem...hem, ya...,ya, ister...ister, Bağlama Edatları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s. 82.

⁴²² Meral Gölgeci Kalfa, *Türkçede Yineleme Bağlaçları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s. 156-157.

“*Yâ Resûlallâh, bu Abû Sufyân hem kayınıgız turur, hem taķı Mekkening bégi turur.*”(NF-49-8)

“*hem öz cânları (10) üçün, hem taķı mâlları tavarları üçün uruşsun[lar], hem taķı oğlı, kıızı hatunları üçün uruşsunlar, tédi.*”(NF-69-9-10)

“*Yûsuf peygâmbâr ‘as hem [113] (1) peygâmbâr boldı hem taķı Mısır élining pâdşâhı boldı.*”(NF-112-17/113-1)

“*Hem şalâbatı bar, hem taķı kuvvatı bar, hem diyânatı bar, tép öger erdi.*”(NF-114-14)

“*İbrâhîm peygâmbarnı tecrîbe kıldı mâl birle hem taķı oğul birle hem taķı cân birle.*”(NF-211-10)

“*hem taķı tili birle zecr kılmaz hem taķı köngli birle yigrenmez.*”(NF-309-5)

“*Körk kılık ziyet melâhat hem nübüvvet hem kerem*” KE-65v10)

“*kâfirler dünyâ Yûsufın telim mâl bérîp aldılar, ağrıtmadı hem mâl aldılar hem cemâl élttiler.*”(KE-78r4)

“*Be-naşbü’l-lâm kamuğ yalavaçlar hem muhliş érdiler hem (6) muhlaş.*”(KE-82v5-6)

“*taķı hem âdamîning hem könglinge tüşmişî (2) yok.*”(NF-64-1-2)

“*hem öz cânları (10) üçün, hem taķı mâlları tavarları üçün uruşsun[lar], hem taķı oğlı, kıızı hatunları üçün uruşsunlar, tédi.*”(NF-69-9-10)

“*Yâ Resûlallâh, hem ziyârat kılu keldim, (12) hem taķı destûr bérsengiz, mübârek cânınıgıznu kabz kıлмақ üçün keldim tédi*”(NF-88-11-12)

“*Peygâmbâr (7) ‘as taķı Mekki erdi, hem Kırayşî erdi. Abû Bekr taķı Mekki turur, hem Kırayşî turur.*”(NF-94-6-7)

“*Yâ Resûlallâh, bu Abû Sufyân hem kayınıgız turur, hem taķı Mekkening bégi turur.*”(NF-49-8)

“*Özi ni‘me’l-‘abd atandı hem yalavaç hem melik /*

Yoldın azganlarğa erdi özi uçmağ yolçısı”(KE-137r12)

hergîz

“*asla, muhakkak, hiçbir zaman*” anlamındadır. Farsça asıllıdır. Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.⁴²³ *Kutadgu Bilig*’de “ölüglike

⁴²³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 96.

*hergiz asıg bolmaz em*⁴²⁴ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Başında bulunduğu cümleyi bir önceki veya sonraki cümleye bağlar ve içinde bulunduğu cümleye kuvvetlendirme anlamı katar.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>hergiz</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	8
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	14
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

asla anlamında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“Andın song Peygâmbar ‘as ertesi köçti tağı Hudeybiye athıg yerke tégdi (15) erse, téwesi çökti, *hergiz* kopmaz.” (NF-40-15)

“Bu ol kişi turur kim kéçe *hergiz* yatmaz, erteke tegi tâ‘at kıılır, tédi” (NF-186-5)

“tağı Bağdâd élining ta‘âmıdın *hergiz* yemes erdi.” (NF-220-17)

“Ata anağa edgü kılgan, anlarını hoşnûd (14) kılgan néçeme üküş yazuqlar kılsa, *hergiz* tamuğka kirmegey. Tağı ata ananı âzârlağan néçeme üküş ta‘at ve ibâdat (15) kılsa, *hergiz* uçmağka kirmegey” (NF-284-14-15)

“Tezginürde çıkmadılar *hergiz* anıñ érkidin

Cüfti Havvâ birle bolup hoş tena“um kıldılar” (KE-5v7)

“inşâ‘allâh témeseler *hergiz* bulmağay érdiler.” (KE-128r14)

asla anlamında içinde bulunduğu cümleye kuvvetlendirme anlamı katar:

“İmâm Şâfi‘î rahmhi: ‘ömrüm içinde men *hergiz* ant içmedim hem râst hem tağı (5) yalğan.” (NF-199-4)

“Munça ni‘metlerdin Süleymân peygâmbar *hergiz* tatmaz erdi, öz kesbidin (3) yeyür erdi tağı öz kesbidin keyer erdi.” (NF-211-2)

“Men bukündin song (5) *hergiz* toya yemegeymen, tédi” (NF-268-5)

“Melik aydı: men İbrâhîmni (9) *hergiz* körmüşim yok” (KE-46r8-9)

“Mevlî ta‘âlâ hıyânat kılguçı işini *hergiz* şalağka kéltürmes” (KE-91v2)

⁴²⁴ Reşir Rahmeti Arat, a.g.e., s. 124, b. 1065.

“İdi ‘azze ve celle suhûdlar (13) hâlindin haber kıldı, **hergîz** ölüm arzûlamağaylar tép.” (KE-122r12-13)

illâ

Arapça kökenli olan kelime, “*ama, ancak, fakat*” anlamındadır. Arapçada isitisna edatıdır ve kendinden önceki cümlenin yargısını olumlu ve olumsuz olarak değiştirir. Örneğin “*küllü şey’in yenkušu bi’l-infâkı **illâ**’l-’ilme*”⁴²⁵ “*Dağıtmakla her şey azalır **illa** (ancak) ilim azalmaz*” gibi. Ahmet Kazım Ürün de bu özelliği kendisinden sonra gelen ismi öncekinden hariç bırakır biçiminde açıklamıştır.⁴²⁶ *illâ*’nın Arapçadaki bu yönü özellikle erken dönem metinlerinde Türkçeye de geçmiştir. Fakat Arapçada iki yüklemi bağlama görevi yoktur sadece bir yüklemle kullanılmıştır. Türkçede ise iki yüklemi bağlama görevini üstlenmiş ve daha sonraki dönemlerde Türkçede cümleleri bağlayan bağlaç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mustafa Sarı da bu değişime dikkat çekmiştir.⁴²⁷ Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmış bir bağlaçtır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>illâ</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	2
Husrev ü Şirin	2
Kıssaşü’l-Enbiyâ	7
Mu’înü’l-Mürîd	1
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

fakat, ancak manasında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“*uşol kıssab iti tig koy itindin*

*bagır yir künde **illâ** öz yanındın*” (HŞ-143)

“*ķamuğ türlüğ kōrküñ bar **illâ** kim dirig ol*” (HŞ-3042)

“*ķaber birdi Allah kim **illâ** resûl*

⁴²⁵ İbrahim Mustafa, Hâmid El-Kadir, Ahmed Ez’Zeyyâd, Muhammed Ali En’-Neccâr, a.g.e., s. 24.

⁴²⁶ Ahmet Kazım Ürün, a.g.e., s. 21.

⁴²⁷ Mustafa Sarı, *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikaye Örneği)*, Pegema Yay., Ankara, 2007, s. 168.

resûlğa idi birdi ming mu‘cize” (MM-35-2-3)

“Şâlih (21) ol kabîledin Mevlî ta‘âlâ bu kavmğa paygâmbere idsa olardin oğ idurur érdi. (22) İllâ Lût peygâmbere garîb érdi, kavmi arasında Şâlih olarnı îmânğa ündedi.” (KE-34r20-21-22)

ancak anlamında kullanılır ve başında bulunduğu cümledeki olumlu yargıyı olumsuzla çevirir ve *illâ* bu iki cümleyi bağlar:

“aning üçün kim hamr içmek tağı uluğ yazuqlardın (17) turur, illâ meger aning zararını özümüzke turur, önginge ermez.” (NF-366-16-17)

“Ma‘nisi ol bolur: men kimge kim İslâm (10) ‘arza kıldım érse yüzün açtı illâ Ebû Bekr yüzün açtımadı.” (KE-195r9-10)

ancak anlamında kullanılır ve başında bulunduğu cümledeki olumsuz yargıyı olumlu yargıya çevirir ve *illâ* bu iki cümleyi bağlar:

“Gaybat birle tağı öngin yazuqlar birle rûzası (4) bozulmaz illâ meger yemek tağı içmek tağı şuhbat kılmak birle bozulur.” (NF-265-3-4)

“Hağ ta‘âlâ eği bodunun bir ‘azb birle helâk kılmadı illâ Şâlih kavmini (3) tağı Şu‘ayb kavmini ot birle helâk kıldı.” (KE-37v2)

“Kağan Süleymânğa ölüm hükmini yürütdük érse anıñ ölümüne kimerse yolçılmadı, [151v] (1) illâ ol kırtğına kim tayağını yedi kağan Süleymân yüzün tüşdi.” (KE-151r21 / 151v1-2)

“ey ferzendelerim meniñ dünyâ-(15)-dın bargu vaqtum boldı hiç hasretim yok illâ Muhammed hasreti bar.” (KE-185v14-15)

“İdi ‘azze ve celle üküş yarlıkağan turur, tedim îmân keltür-(5)-mediler illâ azdurğaylar arıqsız, yaraqsızdın özge tuğurmağaylar.” (KE-210r4-5)

“Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: amân bérmez-miz. İllâ Sa‘d hükmi birle” (KE-229v17)

kağan

“ne zaman, ne zaman ki” anlamındadır. *ka zamirinden türemiştir.⁴²⁸ Eski Türkçeden itibaren kullanılmış bir biçimdir. Gabain de ka zamiri ile ilişkili olduğunu söylemiştir.⁴²⁹ F. Sema Barutçu ise -n vasıta hal ekli bir kelime olduğunu

⁴²⁸ Paşa Yavuzarslan, a.g.m., s. 309-310.; Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 592.

⁴²⁹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 72.

belirtmiştir.⁴³⁰ Karahanlı Türkçesinde *Divan*'da “**kaçan** körse anı Türk-budun anga aning avdaçı”⁴³¹ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye zaman, sebep-sonuç ifadesiyle bağlar.⁴³²

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

kaçan	
Nehcü'l-Ferâdis	25
Husrev ü Şirin	16
Kışaşü'l-Enbiyâ	180
Mu'înü'l-Mürîd	11
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

ne zaman ki başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlamıştır:

“**kaçan** taş birle sındı gevher

felek tiş birle tartıp kildi köpser” (HŞ-143)

“*umınç birle kaçan birikse kadğu*

yana köz yolda bolsa kiter uyku” (HŞ-1074)

“**kaçan** lâyıķ tappuğ bizdin tapulğay

kim ol hazratka hod şâyeste bolğay” (HŞ-90)

“**kaçan** husravda bar irdi bu sîret

melek tig kayda ol şirinde şûret” (HŞ-190)

“*bu ikrâr ü taşdıķ bolur râst kaçan*

ameldin üzengde körünse yurun” (MM-19-3-4)

“*kişi bu şıfat birle bolsa kaçan*

bolur şâhib-ihsân u aşlı amân” (MM-26-1-2)

“**Kaçan** Mûsâ peygâmbar Hâķ te'âlâ emri birle deryâķa urmuş erdi, (9) suw Hâķ fermânı birle açıldı taķı yollar peydâ boldı” (NF-73-8-9)

ne zaman ki anlamında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlamıştır.⁴³³

⁴³⁰ Kamil Tiken, a.g.e., s. 82.

⁴³¹ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 352-10.

⁴³² Birsal Oruç, a.g.e., s. 405.

⁴³³ Ancak bu yapı şiirde olduğu için vezin gereği yer değiştirilmiş denilebilir.

“açılğay sanga sin **kaçan** ölse sen” (MM-63-4)

“uluğ yunuğ erge bolur farz **kaçan**

körer bolsa töşep yerinde nişân” (MM-89-1-2)

ne zaman ki başında bulunduğu şart cümlesini bir sonraki cümleye bağlar:

“**Kaçan** bu habar Peyğâmbar ‘as’ka tegdi erse, şahâbaları (16) yıgdi taķı meşveret kıldı” (NF-27-15-16)

“**Kaçan** aş (14) bişti erse, Câbir razhu bardı.” (NF-28-13-14)

“**Kaçan** bu âyat (7) nâzil boldı erse, cümle şahâbalar rağbat kıldılar kızatķa çıķmaqğa, velikin munâfıklar biri biringe aytur” (NF-124-6-7)

“**Kaçan** (15) Hasan Hüseyn mundağ tédiler erse, Fuzza taķı aydı.” (NF-141-14-15)

“**Kaçan** Kâbil tuğdi erse anıñ birle bir kız (4) tuğdı, ğâyet körklüg İklîmâ atlığ, éki yılda kedin Hâbil tuğdı erse anıñ birle tuğğan (5) kız ğâyet körksüz erdi Ebûdâ atlığ.” (KE-15v3-4-5)

“Aymışlar: **kaçan** kün tuğar bolsa burun subh aķarur soñra kün tuğar.” (KE-188v18)

“**Kaçan** Süleymânğa ölüm hükmini yürütdük érse anıñ ölümüñe kimerse yolçılamadı, [151v] (1) illâ ol kırtğına kim tayaķnı yédi **kaçan** Süleymân yüzün tüşdi.” (KE-151r21 / 151v1-2)

“**Kaçan** Âdemni (4) uçmaqğa kiwür-diler érse ni‘metlerin, hûrların, kuşûrların kördi.” (KE-7v3-4)

“**kaçan** peyğâmber ‘aleyhi’s-selâm vefâtı boldı érse ‘Alî kerrema’llâhu vechehu taht (6) üze kıoyup yuğalı oğradı érse havâdın âvâz keldi.” (KE-14v5-6)

“Aymışlar: **kaçan** Zelihanı Yûsufğa ‘aķd (12) kıldılar érse ékeğü halvet kıldılar.” (KE-110r11-12)

kaçan kim

“*ne zaman, ne zaman ki*” anlamındadır. *kaçan* ve *kim* kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. *kim* sözü daha güçlü bir şart anlamı kazanmıştır. Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlamıştır. Başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye zaman, sebep-sonuç ifadesiyle bağlar.⁴³⁴

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁴³⁴ Birsal Oruç, a.g.e., s. 405.

kaçan kim	
Nehcü'l-Ferâdis	353
Husrev ü Şirin	11
Kıssaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	3
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

ne zaman ki anlamında başına geldiği şart cümlesini bir sonraki cümleye bağlar:

“**kaçan kim** ıddisang ol yirke şâh-zâd /

manga anglatsa men hem bolgamen şâd” (HŞ-1143)

“**kaçan kim** genc tapsang yi ve yitür” (HŞ-925)

“**kaçan kim** kilse tidi ol şehinşah /

uş anda bolgasız hâlımdın âgâh” (HŞ-958)

“**kaçan kim** tapsalar bir demni hâlî /

öpüşmekke aşukurlardı hâlî” (HŞ-1479)

“**kaçan kim** murîd şeyh katınga kilür /

kadem kılsa sol yan yangağnı kıılır” (MM-291-1-2)

“**Kaçan kim** Mekke halkı mundağ âvâz eşittiler erse, cümle qorqup ürküp yığışu keldiler” (NF-16-15)

“**Kaçan kim** bu taht birle havâ üzre yürümek tilese katıg yelge fermânlayur (9) erdi.” (NF-210-8-9)

“**Kaçan kim** Abû Tâlibning âhir vaqtı bolsı erse, Peygâambar'as bardı iyâdatka.” (NF-6-1)

“**Kaçan kim** za'îfa kimerse (2) cüftlenmek birle dînî hişârka kirür, harâmdın ma'siyatdın saklanur. **Kaçan kim** âzâda furkat tüşer bolsa, ma'siyat havfi (3) bolur.” (NF-15-1-2-3)

“**Kaçan kim** muhtâc(4) bolsang, manga kelgil, tedi tağı çıktı.” (NF-108-3-4)

“**kaçan kim** (16) Beytü'l-Mağdisğa tégdim erse burâğdın indim Mescid-i Aşşâğa kirdim éki rek'at namâz ötedim, selâm bérdf[im].” (KE-209v15-16)

“**kaçan kim** Mevlî 'azze ve celle Resûlğa selâm aydı érse Resûl 'aleyhi's-selâm (11) Mevlî ta'âlânîñ selâmınga, men yalguz neteg cevap aytayın? tép” (KE-188v18)

ne zaman ki anlamında başına geldiği cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“**kaçan kim** altı yaşka yitti ol şâh /

ķamuğ yönlerini anglap boldı âgâh” (HŞ-287)

“**kaçan kim** nazardın ırak ol yürür

nazar buldı bahşîş bu şöhet kelip” (MM-293-2-3)

ne zaman ki anlamında başına geldiği cümleyi bir önceki cümleye bağlar:⁴³⁵

“mürebba uşol demde mekşûf u ‘ârif kerek

açılsa **kaçan kim** mungar ma‘rifet” (MM-308-3-4)

“**Kaçan kim** za‘îfa kimerse (2) cüftlenmek birle dînî hişârka kirür, ħarâmdın ma‘şiyatdın saklanur. **Kaçan kim** âzâda furkat tüşer bolsa, ma‘şiyat ħavfı (3) bolur.” (NF-15-1-2-3)

kerek... kerek...

“ister... ister, hem... hem...” anlamındadır. Clauson, *kerge-k* biçiminde açıklamıştır.⁴³⁶ *g* sesi bilinmeyen bir zamanda düşmüştür. İçinde bulunduğu cümlelere şart anlamı katarak iki ifadeyi birbirinin yerine geçecek biçimde bağlar.⁴³⁷

Mukayese edilen unsurlar ve cümlelerden tercih edilenin hangisi olursa olsun sonucun değişmeyeceği durumları belirtirken kullanılır.⁴³⁸ Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmeye başlamış bir bağlaçtır. *Kutadgu Bilig*’de “**kerek** yinçü bolsun **kerek** say say taş”⁴³⁹ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerin nazım olanlarında bazen vezin gereği tek olarak kullanılmıştır. Ancak anlam olarak tekrarlanmış gibidir.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

kerek... kerek...	
Nehcü’l-Ferâdis	3
Husrev ü Şirin	5
Kışaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu‘înü’l-Mürîd	7
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

⁴³⁵ Metin nazım olduğu için muhtemelen vezin gereği sıra değiştirilmiştir.

⁴³⁶ Sir Gerard Clauson, a.g.e., 742.

⁴³⁷ Meral Gölgeci Kalfa, a.g.e., s. 204.

⁴³⁸ Birsal Oruç, a.g.e., s.271.

⁴³⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 37, b. 212.

İki ismi bağlar:

“**kerek** bülbül oğup ursun **kerek** zağ” (HŞ-256)

“**kerek** edgü yaman söz yüz bakıp

yaman ni edgü ara farkını kııl” (HŞ-3480)

“bu küz kıış **kerek** yaz **kerek** bolsu yay” (MM-3-2)

“farîza kıalür bolsa bozlur namâz

kerek sehven kıasden öküş bolsa az” (MM-115-1-2)

İki cümleyi bağlar:

“**kerek** öltür **kerek** asra canımsen” (HŞ-3916)

“zâyi kıodmaz **kerek** edgü **kerek** dîn” (HŞ-2820)

“selâm birse turğay yetürgey namâz

kerek mebûkâne öküş bolsa az

kerek ikki rek‘at yâ bir rek‘at ol

kırâ‘at farîza i şâhib-niyâz” (MM-133-1-2-3-4)

“rükû‘ kıalsa rek‘at ketürgey tamâm

kerek münferid muğtedî yâ imâm” (MM-146-1-2)

“ma‘lûm kılgaylar kim bu kimerse bu ma‘nîlig ermiş tép, **kerek** ol ma‘nî hayr bolsun,

kerek şer bolsun.” (NF-36-11)

“Helâ, kıabûl kııldım bu şart birle kim kıılıç birle bir kıata urayın, **kerek** ölsün **kerek** ölmesin, tédi.” (NF-152-12)

“Kıaçan kim bir mu‘mining me‘desinge bir luğma harâmdın tüşer bolsa, cümle endâmlarından ma‘şiyat kelür, **kerek** bilip tenâvul (3) kıılmış bolsun yâ tağı bilmedin tenâvul kıılmış bolsun, **kerek** tilesün yâ tağı tilmesün.” (NF-299-2-3)

İki zarf-fiili denkleştirir ve bir yükleme bağlar:

“**kerek** oynap aysun **kerek** kırtülep” (MM-264-3)

kim

Eski Türkçeden beri Türkçenin her sahasında kullanılmış bir bağlaçtır. Eski Anadolu Türkçesi sonrası Farsça *ki*’ye yerini bırakmıştır.⁴⁴⁰ Bu değışimi Mustafa

⁴⁴⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 169.

Sarı, aynı eserin zaman içerisinde değişen yönleriyle açıkça örnekleyerek göstermiştir.⁴⁴¹ Eski Türkçede “*içkü yok kim tırgügülüg*”⁴⁴² ve Karahanlı Türkçesinde *Kutadgu Bilig*’de “*ne ermiş tileki kim ermiş özi*”⁴⁴³ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Görev olarak sonuna geldiği unsuru kendisinden sonra gelen bir unsura bağlar. Bağladığı unsur ya cümlenin bir ögesidir ya da iki yüklemidir. Bu bağlama açıklama ve netice ifadesi içinde olur.⁴⁴⁴

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>kim</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1200..
Husrev ü Şirin	158
Kışaşü'l-Enbiyâ	456
Mu'înü'l-Mürîd	30
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Belirtili nesneyi açıklar:

“*bu ins ü melek cini kim ögdiler /
olar aymışınça senâ hamd şükür*” (MM-4-2-3)
“*dürüdnü kim iddılar erse arı /
ıdur miz olar aymışınça dürüd*” (MM-10-2-3)
“*işitkil anı kim haber haq birür*” (MM-32-4)

Belirtisiz nesneyi bağlar:

“*każâ nezri muţlâk yâ şavm-ı zihâr /
yâ kefareţ uşbu oruç kim tutar*” (MM-167-1-2)
“*Olar aydılar: ol nesre kim biz andın kördük (17) séni anıñ üze ozurgay-miz.*” (KE-113r16-17)

İçinde bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*eger sorsangız kim imân ni bolur /*

⁴⁴¹ Mustafa Sarı, *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikaye Örneği)*, s. 51-52-53-54-55.

⁴⁴² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 170.

⁴⁴³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 65, b. 503.

⁴⁴⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 361-362.

bilübilmişinçe kılayın beyân” (MM-13-3-4)

*“Abâ Bekr hakkında nâzil boldı **kim** ma'nîsi ol bolur **kim**: Ammâ ol (14) kimerse kim mâlinı Hâk rızâsı üçün bérse, ya'nî zekâtını taķı artuķını şadaķâtını bérse, va'ttaķa taķı (15) Hâk te'âlâdın korksa taķı buyurģanını kılsa taķı uşmaķka kirtünse” (NF-95-13-14-15)*

*“Néçeme kimerseler bolģay **kim** rûza tutmaz erken rûzadârlar cümlesidin bolģaylar. Ammâ bilgil, âgâh bolģıl, bu rûzadın murâd nefske ķahr kıлмаķ turur.” (NF-265-10)*

*“Yâ 'Ömer, ģele sen bârî Rebbüng birle (12) râst boldung-mu **kim** ģalâyıķģa aytur-sen **kim** saflarınģıznı râst tutung, tép?” (NF-249-11-12)*

*“Süleymânģa bu mülk bérilmez érken taķı bu turur **kim** Süleymân bu cümledin soñda keldi.” (KE-145v6)*

*“Yûsuf münâcâtģa ķol (4) köterdi **kim** ilâhî bu tişiler mekrindin meni saķlamasañ olar tapa meyl kılsañ anda kédin 'âşiler-(5)-din bolģay-men.” (KE-87r3-4-5)*

Zarf tümlecini açıklar:

*“Helâ, ķabûl kıldım bu şart birle **kim** ķılıç birle bir ķata urayın, kerek ölsüm kerek ölmesün, tédi” (NF-152-12)*

Yüklemi açıklar:

*“yıraķlıķ irür **kim** küler bu ķişi /
yaķınlarģa baķsa körünmes tişi” (MM-37-1-2)*

*“Bu ol ķişi turur **kim** kéçe herģiz yatmaz, erteke tegi tâ'at kıılır, tédi” (NF-186-5)*

*“Sizing yunmaķınģıznı men kördüm erse, bildim **kim** (4) men ģatâ kıılır ermiş-men, velikin yunmaķnı manga siz ögrettingiz ingen edeb birle, ģürmet birle.” (NF-172-3-4)*

Kendinden önceki cümleyi açıklar:

*“Aymışlar: Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm ol şûret üze yaratılmış turur **kim** éki ķatla özin (19) körgüzdi” (KE-209r18-19)*

Dolaylı tümleci açıklar:

*“Kaķan Süleymânģa ölüm ģükmnı yörütdük érse aniñ ölümüñe kimerse yolķılamadı, [151v] (1) illâ ol ķurtģına **kim** tayaķnı yédi kaķan Süleymân yüzün tüşdi.” (KE-151r21 / 151v1-2)*

İki cümleyi bağlar ve *netice* bildirir:

“*zekât birmese kim mâlındın üze /*

ķamuĝ tâtını ururlar yüze” (MM-196-1-2)

“*ol ķadar yıĝladı kim secde-gâhı közi yaşındın köl boldı*” (KE-135v15)

“*Muĝammedni terge béreliñ, ol ķadar nesre bérgey kim kız ķalıñı bolĝay.*” (KE-186v9)

“*aydı: ey Mübeşşere men saña aymadım mu kim Muĝammedni yibermegil, muna yol azıp kelür.*” (KE-190v19)

Tamlayan ögesini açıklar:

“*revâ irmes aĝsaķ közi çıķmışı /*

aning kim ķulaķda hem azraķı bar” (MM-195-3-4)

İyelik eki almış sıfat grubunu açıklar:

“*Helâk boldı Abû Lehebning ékki elgi kim ol ékki elgi birle Peyĝambar ‘as’ĝa taş attı.*” (NF-17-7)

İki cümleyi bağlar ve *sebepl* bildirir:

“*taķı bu anlarnı ma’zûl ķılmaĝay tép ķorķar-men. Ammâ ‘Alî ingen mazzâĝ turur, ĥalk (15) arasında heybeti yoķ taķı bu ĥilâfatķa heybetlig kışi kerek kim barķa ĥalk andın ķorķup yaman iş kılmalar*” (NF-121-14-15)

“*Bildiler kim kaķtılar tép*” (NF-20-5)

“*Yâ Abâ Bekr, hêç ķorķmaĝıl kim Tangrı te‘âlâ bizing birle turur*” (NF-20-5)

“*Bilgil kim İdi ‘azze ve celle feriştelerni (5) otnuñ yaruķluķındın yarattı, perîlerni otnuñ yalınındın yarattı, aşl-(6)-lar bir oķ turur.*” (KE-4r4-5-6)

Soru cümlesini açıklar:

“*Melik aydı: yana bir tanuķuñ ķanı kim tanuķluķ bérsün.*” (KE-58v12)

İki cümleyi bağlar ve *gaye* bildirir:

“*usal turmaĝıl kim bu nâĝâh uçar*” (MM-47-4)

“*anınğ üçün kim bularda birini ta’yîn (12) kılmadım, kim kıyâmat kün manga su’âl bolmasun tép. Ammâ ‘Osmân öz kavmını ingen sewer, anı ta’yîn kılsam qor-* (13)-*qar*”(NF-121-11-12-13)

“*Aydı: bu oğ kıldı, uluğları bu turur (5) soruñ kim kılganıñ aytu bérsün eger sözleyü bilse.*”(KE-40r4-5)

Kendinden önceki cümleyi açıklar:

“*haber birdi Allah kim illâ resûl*”(MM-35-2)

“*yigitdin ‘aceb yoğ kim aydı resûl /*

cünûndın irür bir butaq şebâb”(MM-38-3-4)

“*bu miğdâr kırá’at kıyâm haddi ol /*

bu ikki qavul cân kim tir bular”(MM-143-3-4)

soru edatı *kim* ile birlikte kullanılır:

“*Kim kim Muhammedni tağı Abû Bekrni keltürür bolsa, yüz téwe sewünçi béreling tép.*”(NF-20-6)

Dolaylı tümleci açıklar:

“*Ma’nisi ol bolur: men kimge kim İslâm (10) ‘arza kıldım érse yüzün açıtı illâ EbU Bekr yüzün açıtmadı.*”(KE-195r9-10)

ne soru edatı ile kullanılır:

“*ni miğdâr kim ol tende ‘avret irür /*

önginlerdin örtmek farîza turur”(MM-73-1-2)

“*Men aydım: Yâ Resûlallâh, bu ne nûrlar kim ‘âlamğa münteşir boldı?*”(NF-30-10)

meger

“*demek ki, öyleyse, sadece*” anlamındadır. Farsça asıllıdır. Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. *Kutadğ Bilig*’de “*meger iki türlüğ kişi ol bilin / birisi biligsiz birisi ağıñ*”⁴⁴⁵ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi

⁴⁴⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 114, b. 969.

Türkçesinden itibaren daha çok kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi ile birlikte tamamen Türkçenin bünyesine giren *meger* bağlacı, istisna bildirir.⁴⁴⁶

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>meger</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	53
Husrev ü Şirin	18
Kıssaşü'l-Enbiyâ	11
Mu'înü'l-Mürîd	6
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

sadece anlamında başına geldiği cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“*hêç kimerdin qorqmağay, meger Tangrıdın qorqğay*” (NF-11-9)

“*Hêç aralarında künilemek bolmağay. Meger bir mu'minning bir hayması bolğay yinçüdin; uluğluğı altmış mîl [66] (1) bolğay-tört ming adım yerke 'Arab mîl tép aytur –aning içinde ékki bûtsân bolğay biri biringe qarşu.*” (NF-65-17 / 65-1)

“*tağı (15) tanuqluğ bérür-men kim hêç tangrı yoğ meger sen bir ü bar Tangrıdın öngin*” (NF-83-14-15)

“*Tağı hêç mescid içindeki kapuğları bâkî qalmasun, bağlansun, (16) meger Abû Bekr kapuğı bağlanmasun tedi.*” (NF-91-16)

“*Cümlengiz bu hilâfat kapuğını bağlang, meger (9) Abû Bekr bağlamasun kim méndin song halîfa Abû Bekr bolsun tép aydı.*” (NF-92-8-9)

“*ermez bu Muhammed meger Tangrıning élçisi turur*” (NF-93-2)

“*za'if boldı-(14)-lar kamuğ öldiler, meger yéti kişi qaldılar tağı Nûh, oğulları, üç kelin 'âlem içinde (15) bu yéti kişi qaldı, adın kimerse kalmadı.*” (KE-27r13-14-15)

“*'Adda biregüni tirig qoymağay, ata oğul qalmağay, ... tép meger uruğ (15) qalsa olarğa qalgay.*” (KE-30r14-15)

“*Ya qûb oğlanları açılansa (9) bir vilâyetni harâb kıлмаğunça açılğarı öçmes érdi meger İbrâhîm yalavaç uruğındın kimerse (10) elgin arqasınğa silasa açığı öçer érdi.*” (KE-63r8-9-10)

“*Yana sağındı zindânğa salsa yüzün körmegey-men ve ansız [84] (1) şabr kılı bilmegey-men tép meger çıkardı katığ kın kördi.*” (KE-83v21 / 84r1)

⁴⁴⁶ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 101.

demek ki anlamında içinde bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“**meger** âhû sahrâda kitçi bizdin /

kim imdi saldı munda müşk yıdğın” (HŞ-3865)

“**meger** kök tâvûsı kökdin kiçerde /

yitip silkindi bolğay aşbu yirde” (HŞ-3866)

“*Yâ Faṭıma, [88] (1) meger ol kişining kulağı ağırırak bolğay, katırırak ayğıl!*” (NF-87-17/88-1)

demek ki manasında kullanılır ve başına geldiği cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“öküş söz birle mağzımnı kuruttung /

meger bir yolu hikmetni unuttung” (HŞ-2167)

“sanga nidin uşbu tarab ‘ayş sürûr /

meger bilmeding sen hazret işi” (MM-37-3-4)

“irür ikki yüz kırk bu vesq birisi /

molur yüz yigirmi munung yarısı /

meger za feranda bu biş kıymeti /

Ebü Yûsuf aytur taķı birisi” (MM-256-1-2-3-4)

“*Andağoķ cümle çerig helâk boldı, meger bir kimerse erdi*” (NF-43-3)

vatka ki, ne zaman ki manasında kullanılır ve başında kullanıldığı cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“**meger** nâgeh ilindi torğa tuyğun /

yâhud tün yarımında toğdı bu kün” (HŞ-3867)

“**meger** şîrîn saçtı la ldın nûş /

kim uş cânım tamaķı tatıdı hoş” (HŞ-3870)

“**meger** devlet çırağın yaķtı kondı /

kim uş pervâne yanglığ kadğı köydi” (HŞ-3869)

“**meger** tigme rek atda bir secdesi /

kalur bolsa niyet bile rast kelür” (MM-148-3-4)

“*namâz kün toğarda revâ bolmas ol /*

tikilmişde hem yoķ namâz kılsa yol /

taķı kün batarda meger ol küni /

ikindü namâzı revâ bolğay ol” (MM-157-1-2-3-4)

fakat manasında kullanılır ve başında kullanıldığı cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*meger bir ‘özü bar ol dağı aqsaq /
cevâhir taşda bolur ‘özü ançaq*” (HŞ-1160)

Şart cümlesi içinde kullanılır ve başında kullanıldığı cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*meger terk itse melik şâhlığı /
yürise tutsa öz işi songını*” (HŞ-1995)

Şart cümlesi içinde kullanılır ve başında kullanıldığı cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“*ayıttı mehridin bolğay mu sen pâk /
ayıttı kim meger bolsam ölüp hâk*” (HŞ-2526)
“*uyuma bir zamön iy davlatım kim /
meger tapsam köngüldeki tilekim*” (HŞ-3835)
“*velikin bu tevfiğ bahâlig ‘aziz /
meger bolsa birürvefâlig ‘aziz*” (MM-61-1-2)

“*Peyğâmbar ‘as siringe hêç kimerse muṭṭali’ bolmadı, meger ol miqdâr kim (10)
meşelâ bir meşk toluğ suw bolsa tağı ol meşkning ağı bağığ bolsa, hêç kimerse ol
meşk içinde suwnı körmese, (11) velikin taşındağı üvüşlükünü körerler tağı bilürler
kim bu meşk içinde suw bar tép.*” (NF-3-9)

ne ... ne...

Ahmet Temir *ne* sözünün Uygurca el yazmalarında ard arda sıralanan bağlaçlardan olduğunu “*veya, ne... ne...*” anlamlarına geldiğini belirtir. Bu kelimenin Farsçadan alıntı olduğunu ve “*hayır, değil, imkansız*” anlamlarında kullanılan *ne/nî* kelimesinden geldiğini düşünmektedir. Aynı düşüncüyü Radloff ve Zenker de ifade etmişlerdir.⁴⁴⁷ Clauson kelimeyi “*veya*” anlamında açıklamıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Meral Gölgeci Kalfa, a.g.e., s. 224.

⁴⁴⁸ Sir Gerard Clauson, a.g.e., s. 774.

Olumsuzluk edatı *ne /nî* nin tekrarı ile oluşmuştur. Karahanlı Türkçesinde itibaren açık bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. *Kutadgu Bilig*'de “*ne mengzey ne yangzay kötürmez boduğ*”⁴⁴⁹ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde “...*da değil, ...da değil, ...da, ...maz*” anlamlarında olumsuzluk bildirmiştir.⁴⁵⁰ Türkçenin daha sonraki dönemlerinde daha yaygın biçimde kullanılmaya başlanmış olan *ne...ne...* bağlacı, özellikle Türkiye Türkçesinde çok farklı fonksiyonlarda kullanılmaktadır.⁴⁵¹

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ne... ne.../ni... ni...</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	8
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Birbirine zıt iki kavramı denkleştirir:

“*ni köp ni az özingi saḳla tidi*” (HŞ-4327)

“*anḡar aṣ anda ni tuzluḡ ni tuzsuz*” (HŞ-4119)

“*ni edḡü ni yaman barḳanı bildi*” (HŞ-304)

“*ni kündüz ni kiçe âsâyiṣ itti*” (HŞ-2457)

Zıt olmayan fakat birbirinden farklı unsurları denkleştirir:

“*ni yâr u ni kadaṣ ni dünyâ ni din*” (HŞ-2607)

“*ni gülgûn koydı aḡırda ni ṣebdiz*” (HŞ-4560)

“*ni şûret ni sîret köngül bar anḡar /*

eger bolsa üç kün ḡased müddeti” (MM-62-3-4)

⁴⁴⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 18, b. 17.

⁴⁵⁰ Meral Gölgeci Kalfa, a.g.e., s. 225.

⁴⁵¹ Özge Güranlı, Balkız Öztürk, “Türkçede “ne... ne...” Öbekleri ve Çift-geçişli Eylem Yapıları” XIX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, (Yayımlayan Mustafa Sarı, Halef Nas), Şanlıurfa, 2005, s. 54-55-56-57-58-59.

né kim / ni kim

ne soru edatı ile *kim* bağlacının birlikte kullanılmasından oluşmuştur. Aslında *kim* bağlacının fonksiyonları ile aynı fonksiyondadır, sadece bu biçimde şart anlamı vardır. İçinde bulunduğu cümleyi önündeki veya sonundaki cümleye bağlar. Harezmi Türkçesinden itibaren görülmüştür.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>né kim / ni kim</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	48
Hüsrev ü Şirin	5
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	11
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Bu edat da *kim* ile birlikte bağlaç olarak kullanılır ve başına geldiği cümleyi bir önceki cümleye bağlar⁴⁵²:

- “*ışitgeymen ni kim sözlese sözün*” (HŞ-3256)
“*Ayıttı könglinde ni kim ayıttım*” (HŞ-2886)
“*uyanmışda kopkay tağı n'itkey ol*
ne kim *bolsa aning uyup kalmış*” (MM-141-3-4)
“*olar aymışınça senâ hamd şükür*
ayur miz ilâhî ni kim aydılar” (MM-4-3-4)
“*hüner irmes erge nesfnüng boş*
er ol kılsa ni kim kilür nâ-hôş” (MM-60-1-2)
“*ekip önse ni kim biring tir zekât*
Hanîfe olar tir mu'âf hazravât” (MM-200-1-2)

Başında geldiği cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

- “*melikni ol tâbût içre yaturdı*
tağı ni kim kerek irdi bitürdi” (HŞ-4530)
“***ni kim*** *vehm ü hâtır hayâlğa tüşer*

⁴⁵² Necmettin Haceminoğlu, Hüsrev ü Şirin, s. 111.

uşol cümledin pâk münezzeh arıĝ” (MM-30-3-4)

“*taķı dünyâda ne kim mûĝlar yandurĝan otlar bar erdi, cümlesi ol tün söndi taķı Sâva atlıĝ élning* (13) *deryâsı ol tün ħurıdı.*” (NF-5-12-13)

“*Né kim oĝul kız boldı, cümle Ĥadıca ħatundın boldı razhâ.*” (NF-6-12)

“*Né kim tüş körse erdi, özi ta‘bır ħılur erdi.*” (NF-7-5)

“*Taķı né kim Peyĝâmbar ‘as kördi, cümlesini aydı.*” (NF-8-15)

“*Muĥammed né kim aytur, cümlesi râst turur.*” (NF-16-5)

“*Andın song Medîne içinde ne kim mu‘minlar musulmânlar bar, (13) cümlesi Peyĝâmbar ‘as‘ka kelip, selâm bey‘et bérđiler.*” (NF-25-12-13)

“*Né kim ħılsang, biz râzî biz*” (NF-77-2)

néçe kim /niçe kim

neçe /niçe soru edatı ile *kim* bağlacının birlikte kullanılmasından oluşmuştur. Cümle başı bağlacıdır. Harezmi Türkçesinden itibaren görülmüştür.⁴⁵³

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşıĝdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>néçe kim /niçe kim</i>	
Nehcü‘l-Ferâdis	4
Husrev ü Şirin	6
Kışaşü‘l-Enbiyâ	Yok
Mu‘înü‘l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü‘l-Edeb	Yok

Bu edatın başında bulunduğu cümle genelde şart cümlesidir ve bir sonraki cümleye bağlar⁴⁵⁴:

“*niçe kim kün birle ay kökde bolsa*” (HŞ-200)

“*niçe kim açıĝ irse tatlı taptıng*” (HŞ-388)

“*niçe kim çizdı irse anda şûret*” (HŞ-1086)

“*Neçe kim Peyĝâmbar ‘as‘ka* (16) *kâfırlar zĝmat u meşakĝat tegürseler, hêç iltifât ħılmas erdi.*” (NF-15-15-16)

⁴⁵³ Necmettin Haceminoĝlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 184.

⁴⁵⁴ Necmettin Haceminoĝlu, *Hüsrev ü Şirin*, s. 111.

“*İmâmka kuvvat boldı néçe kim (5) urdılar erse, bu sözüngdin rucû‘ kılğıl tép, hêç rucû‘ kılmadı.*” (NF-226-4-5)

Bazen de şart cümlesi ile kullanılmaz ve başına geldiği cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*Ol kapuğnı yetti kuvvatlıg kimerler néçe kim kuvvat kıldılar (2) yerindin tepretü bilmediler.*” (NF-140-1-2)

“*‘Alî razhu tağı néçe kim tafaşşuh kıldı, hêç bilmedi,*” (NF-146-2)

neteg kim /niteg kim

neteg soru edatı ile *kim* bağlacının birlikte kullanılması ile oluşmuştur. Açıklama anlamı içeren bir bağlaçtır. Başında bulunduğu cümleyi önceki veya sonraki cümleye bağlar.⁴⁵⁵ Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmüştür. *Kutadgu Bilig*’de “*neteg kim biligsiz bilimez munı / ukušluğ uşupan küzetür anı*”⁴⁵⁶ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>neteg kim / niteg kim</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	66
Husrev ü Şirin	5
Kıssaşü’l-Enbiyâ	30
Mu‘înü’l-Mürîd	2
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Başında bulunduğu cümleyi ondan sonra gelen cümleye bağlar:

“*neteg kim taptı gül yıdğı gülâb*” (HŞ-208)

“*ni-teg kim şubh-ı şâdık baş köterdi*” (HŞ-814)

“*Neteg kim otun sebeb turur ot yanmağça, bu ğammâzlık tağı sebeb turur êkki kimerse arasında duşmanlık otı yanmağça.*” (NF-17-16)

“*neteg kim Mekke halâyıkınğa (5) nâgâh keldi tağı anlarını aldı.*” (NF-69-4-5)

“*Yâ Resûlallâh, neteg kim Kısmat kıldıng erse, kısmatınğa râzî bolduğ.*” (NF-77-1)

“*Neteg kim yığlamağlarını eşittim, könglüm mecrûh boldı,*” (NF-107-17)

⁴⁵⁵ Kamil Tiken, a.g.e., s. 98.

⁴⁵⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s.19 , b 22.

Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“*song otruşda uysa yetürgey tamâm /*

neteg kim oğur irdi yalguz müdâm”(MM-139-1-2)

“*kıllarda yâ kalmışda irken kişi /*

ewürgey neteg kim tükel irmese”(MM-145-3-4)

“*Takı bilgil, âgâh bolğil kim bu mi'râc kışşasını eştip kõnglünge andağ tüşmesün kim Hâk te'âlâ 'arş üstünde (6) turur tép, neteg kim bir kavm-i müşbihî térler.*”(NF-60-5-6)

“*Takı (4) Peygâmbar 'as Mekkedin çıkmışka yâr-i gâr erdi, neteg kim Hâk te'âlâ Kelâmi içinde habar berü (5) yarlıkar,*”(NF-94-3-4-5)

“*Yâ 'Alî, sendin derhöst (13) ol turur kim méni sen yusang, neteg kim Peygâmbar 'as'ni yudung*”(NF-103-12-14)

“*Kiyâmat kün bolsa âvş Zübeyrdin tamuğ otınıng uçkunlarını men (16) def kılgaymen, neteg kim, sening yüzüngdin çıbınlarını def kıldı,*”(NF-120-15-16)

“*açıldım tutayın tép kava çıktım, seni munda kördüm tédi. (14) Neteg kim Hüdây ta'âlâ ol ékisindin haber bérür.*”(KE-83v13-14)

“*Yûsufni belâğa kiwürdi yana tözmedi (20) öltürgey tép katıg korqtı ve al kılip zindânğa yol körgüzdi. Neteg kim İdi ta'âlâ (21) haber bérür.*”(KE-83v19-20-21)

“*Ekinçi kéçe Zelîhağa [melâmet] (8) kılgan hatunlar kelebek teg öler kélip çerâğğa köydiler. Neteg kim şâ'ir aytur.*”(KE-86v7-8)

“*Yûsufni ündetdim kapuğlarını berkitdim, étekin men yırtıdım, neteg kim Teñri 'azze ve celle (12) andın haber bérür.*”(KE-86v11-12)

pes

“*imdi, nihayet, böylece*” anlamındadır. Farsça asıllıdır. Kısmen Harezmi sahasında görülmüştür.⁴⁵⁷ Daha çok Çağatay ve Kıpçak sahalarda kullanılmıştır.⁴⁵⁸ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁴⁵⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 188.

⁴⁵⁸ Kamil Tiken, a.g.e., s. 99.

<i>pes</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

İçinde bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“*murîd yönsüzün pes kadem kıлмаğıl /*

murâd maqşûdungnı ırak kıлмаğıl” (MM-194-1-2)

“*Yana aydı: pes melikler öñinde köp sözlemek edeb bolmaz, bularğa (6) ayıtgıl olardın biregü turup bizdin biregü utru turup sözleşeliñ.*” (KE-233r5)

Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“*Yana bir arslan keldi tutup eñeklerin sındurdum. Tâlût aydı: pes çıkğıl.*” (KE-133v1)

taķı

“*ve, dahi, da / de*” anlamındadır. *taķ-* “*takmak, iliştirmek*” fiili üzerine gelen – ı zarf fiil eki ile kalıplaşarak türemiştir.⁴⁵⁹ Eski Türkçede *ve* bağlacı anlamında “*dong taķı muz bar durur*”⁴⁶⁰ örneğinde ve Karahanlı Türkçesinde *Divan*'da “*iltip tariğ-ķodmadı sıçgan taķı sıķırķan*” örneğinde bu görevde kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde de *ve, da / de* bağlaçları görevinde kullanılmıştır. *taķı* daha sonraki dönemlerde yerini Arapça *ve* bağlacına ve *da / de* bağlacına bırakmıştır.⁴⁶¹

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>taķı (ve)</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1230
Husrev ü Şirin	18
Kışaşü'l-Enbiyâ	342

⁴⁵⁹ Tuncer Gülensoy, a.g.e., s. 161.

⁴⁶⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 195.

⁴⁶¹ Mustafa Sarı, *Türkçede Art zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikaye Örneği)*, s. 38-39-40.

Mu‘înü’l-Mürîd	75
Mukaddimetü’l-Edeb	52

ve bağlacı anlamında ve göreviyle kullanılır. Bu görevde cümle başına gelir ve bir önceki cümle ile başına geldiği cümleyi bağlar:

“*melikni ol tâbût içre yaturdı /*

taķı *ni kim kerek irdi bitürdi*” (HŞ-4530)

“*nâgâh bastı dūşmanķa taķı ğaret kıldı*” (ME-42-7)

“*cimâ‘ kıldı taķı iki endâmın bir kıldı*” (ME-58-1)

“*ķatıĝ okıdı taķı ħurûfını dürüst etti*” (ME-86-2)

“*yöritdi aķını taķı aķturdı suv-nı*” (ME-56-6)

“*bu andın irak turur taķı anga mengzemes*” (ME-125-8)

“*açıldı ķaranguluķ taķı kitdi ķadĝu*” (ME-157-8)

“*namâz kün toĝarda revâ bolmas ol /*

tikilmişde hem yoķ namâz kılsa yol /

taķı *kün batarda meger ol küni /*

ikindü namâzı revâ bolĝay ol” (MM-157-1-2-3-4)

“*yana otuz üç ming şahâbe vü yâr /*

üze bolsu rızvân ulaşu nişâr /

taķı *Muştafâ’dın bukünge tigi /*

ayıĝan resûl ħaķ idi bir ü bar” (MM-12-1-2-3-4)

“*ķaber birdi bizge kelâm-ı zülâl /*

taķı *otĝa bişmiş ķuzı sözledi*” (MM-33-2-3)

“*ķatıĝ taş me ķatında keldi tile /*

taķı *bilgil enşârî oĝlanları*” (MM-34-2-3)

“*on ikki farîza alıng bu sebaķ /*

bilip mü’min muni turĝu saķ /

namâzdın taş altı taķı altısı /

namâzıng içinde irür bilĝü ħaķ” (MM-66-1-2-3-4)

“**Taķı** kim kim on yarmakķa böz alsa **taķı** andın könglek kılsa, kedse, **taķı** ol on yarmak içinde bir yarmak (14) ħarâmdın bolsa, tâ mudâm kim ol könglek bu kimerse üze ol bolsa, *Ĥaķ tvt ol kimersening hêç namâzını ķabûl (15) kılmaz, tedi.*” (NF-294-13-14-15)

“Abâ Bkr haqqında nâzil boldı kim ma'nîsi ol bolur kim: Ammâ ol (14) kimerse kim mâlını Haq rızâsı için bérse, ya'nî zekâtını **taqı** artuqını şadaqâtını bérse, va'ttaqa **taqı** (15) Haq te'âlâdın korksa **taqı** buyurganını kılsa **taqı** uşmaḥka kirtünse” (NF-95-13-14-15)

“Bu âyat ma'nîsi [98] (1) ol bolur kim: Ammâ ol kimerse kim bahîllik kılsa, Tangrı te'âlâning rahmatından **taqı** sevâbıdın mustağnî bolsa (2) **taqı** fâriğ bolsa” (NF-97-17 / 98-1-2)

“Munça ni'metlerdin Süleymân peygâmbar hergîz tatmaz erdi, öz kesbidin (3) yeyür erdi **taqı** öz kesbidin keyer erdi.” (NF-211-2)

“Ata anaqa edgü kılgan, anlarını hoşnûd (14) kılgan néçeme üküş yazuqlar kılsa, hergîz tamuğqa kirmegey. **Taqı** ata ananı âzârlağan néçeme üküş ta'ât ve ibâdat (15) kılsa, hergîz uçmaḥka kirmegey” (NF-284-14-15)

“Peygâmbar 'as sirringe hêç kimerse muṭṭalı' bolmadı, meger ol miqdâr kim (10) meşelâ bir meşk toluğ suw bolsa **taqı** ol meşkning ağzı bağlığ bolsa, hêç kimerse ol meşk içinde suwnı körmese, (11) velîkin taşındaqı üvüşlükünü körerler **taqı** bilürler kim bu meşk içinde suw bar tép.” (NF-3-9)

“Yâ Âdem, (3) bu senüñ tahtıñ turur **taqı** senüñ mü'min oğlarıñ tahtı turur kıyâmetğa tegi.” (KE-7v2-3)

“İdi 'azze ve celle kudretiñ kördüñ **taqı** mülk hem bérdi.” (KE-64v20)

“za'if boldı-(14)-lar kamuğ öldiler, meger yéti kişi qaldılar **taqı** Nûḥ, oğulları, üç kelin 'âlem içinde (15) bu yéti kişi qaldı, adın kimerse kalmadı.” (KE-27r13-14-15)

“İdrîs (17) aydı: bu kerâmetiñ ḥürmeti meni özüñ birle köke ağdurğıl, andaqı 'acâyiblerni köreyin (18) **taqı** ta'atim artsun, tédi.” (KE-20r16-17-18)

“Ba'zıları aymışlar: oğul (9) cevân-merd, anıñ üçün kim ata oğuldın kéçdi oğul cândın kéçdi, cân 'iyâldın 'azîzrek (10) turur. **Taqı** aymışlar: İbrâhîm cevân-merd, anıñ üçün kim kurbân ḥiṭâbı İbrâhîm-(12)-ğa keldi İsmâ'îlğa kelmedi. **Taqı** aymışlar: İsmâ'îl kurbân kılınsa kıyâmetğa tegi bu sünnet (13) mü'minlerge vâcib bolğay érdi.” (KE-52r8-9-1011-12-13)

“Ka'bening binâsı nedin erdi **taqı** kim binâ kıldı **taqı** Ka'beke (13) qaşd kılganını Haq tvt neteg helâk kıldı cümlesini avvalkı bâbning altınç faşıda beyân kıldı. (14) Ammâ bilgil, âgâḥ bolğıl kim, qayu mü'min ve muvaḥḥidke Haq tvt tendürstlük bérse **taqı** andağ kuvvat (15) ve yarağ bére kim barıp kelginçe miner kölüki bolsa **taqı** azıqı

bolsa taqı evinde halâlinga taqı ogli kızinga kelginçe (16) nafaqası bolsa taqı ol kimerse hecke barmadin öler bolsa, ‘aşî bolur.’ (NF-273-12-13-14-15-16)

Aynı özne ve nesneye bağlı yüklemeleri bağlar ve sıralı cümle oluşturur:

*“tirig tutsun Tangrı seni **taqı** erkendürsün **taqı** rahmet kılsun”* (ME-107-8)

*“ot aldı **taqı** ‘ilim örgendi, ot aldı **taqı** bilig örgendi”* (ME-134-1)

*“aqtı **taqı** taqıldı yaş közindin”* (ME-163-1)

*“bezendi tişi **taqı** körklüg yerlerin açtı”* (ME-167-7)

*“Peygâmbar ‘asélginge balta aldı **taqı** üç kıata Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm téd taqı urmuş erdi, bu uluğ taş (7) pâra pâra boldı.”* (NF-28-6-7)

*“Abâ Bekr haqqında nâzil boldı kim ma’nîsi ol bolur kim: Ammâ ol (14) kimerse kim mâlinı Hağ rızâsı üçün bérse, ya’nî zekâtı **taqı** artuqını şadaqâtını bérse, va’ttaqa taqı (15) Hağ te’âlâdın korksa taqı buyurganını kılsa taqı uşmaħka kirtünse”* (NF-95-13-14-15)

*“Eger siz aymış tég bolsa, anı hócasıdın (16) satğın alayın **taqı** âzâd kılayın.”* (NF-430-15-16)

*“Kağan bu habar Peygâmbar ‘as’ka tegdi erse, şahâbalarnı (16) yığdı **taqı** meşveret kıldı”* (NF-27-15-16)

*“Gaybat birle taqı öngin yazuqlar birle rûzası (4) bozulmaz illâ meger yemek **taqı** içmek **taqı** şuħbat kıлмақ birle bozulur.”* (NF-265-3-4)

*“Taqı âh tédi **taqı** bâzâr içinde yıqıldı.”* (NF-236-17)

*“Ömer ibnü ‘Abdu’l-‘Azîz [240] (1) âh tédi **taqı** yıqıldı.”* (NF-239-17 / 240-1)

*“Veheb: Âh, tédi **taqı** bêhûş bolup yıqıldı.”* (NF-198-3)

*“Ol hâlde yéti kök kapuğları (16) açıldı, ferîsteler nezzâreğa turuqtılar **taqı** yığlaştılar, ‘ar birle kök ırğandı.”* (KE-51v15-16)

İki soru cümlesini bağlar:

*‘Ömer sewünüp öre qopup aydı: bi’llâh ki atañızdın işitdiñiz mü **taqı** Resûldin (10) işitmiş tég siz işitdiñüz mü?’* (KE-200r9-10)

Bir yükleme bağlanan dolaylı tümleçleri bağlar:

*“ ayıldı esrüklikdin (7) **taqı** sökellikdin **taqı** delülükdin **taqı** usı qarılmağdın”* (ME-49-6-7)

“*Hâkıdın Mûsâ Peygâmbarka vahy keldi: Yâ Mûsâ, men seni taķı ümmetingni fir‘avndın kutğarmadım-mu, sanga **taķı** (16) ümmetinge deryânı yarıp sizlerni deryâdın selâmat keçrüp dumaningız fir‘avnnı helâk kılmadım- mu taķı seni kelimüm tép (17) ‘âlamda celve kılmadım-mu?’*”(NF-55-15-16-17)

“*Ka‘bening binâsı nedin erdi taķı kim binâ kıldı taķı Ka‘beke (13) kaşd kılgannı Hâķ tvtneteg helâk kıldı cümlesini avvalķı bâbnung altınç faşlıda beyân kılandı. (14) Ammâ bilgil, âgâh bolģıl kim, kayu mu‘min ve muvaħħidke Hâķ tvt tendürstlük bérese taķı andağ kuvvat (15) ve yaraķ bére kim barıp kelginçe miner kölüki bolsa taķı azıķı bolsa taķı evinde ħalâlınca **taķı** oğlı kızınca kelginçe (16) nafaķası bolsa taķı ol kimerse ħecke barmadın öler bolsa, ‘âşî bolur.*”(NF-273-12-13-14-15-16)

Belirtili nesneleri bağlar:

“*ķopardı toğ-ı **taķı** bulğaq-nı*”(ME-47-2)

“*singdürdi yegüni **taķı** içküni*”(ME-49-2)

“*İbrâhîm du‘â kıldı melikniñ elgi **taķı** boynı ozaķı tég sağ (10) boldı.*”(KE-46v9-10)

“*yana otuz üç ming şaħâbe vü yâr /*

üze bolsu rızvân ulaşu nişâr /

***taķı** Muştafâ‘dın bukünge tigi /*

ayıtğan resûl ħaķ idi bir ü bar”(MM-12-3)

“*yimekdin öng el yup **taķı** songra hem*”(MM-298-3)

“*biri ‘avret örtmek ikinç yunmaķı /*

ten ü ton namâzlık arığ bolmaķı /

***taķı** kıble tüzmek bu vaķt saķlamaķ /*

***taķı** niyet ihlâş bile kılmâķı*”(MM-67-1-2-3-4)

“*biling sünneti elni yumaķ üze /*

***taķı** fercni yumaķ kemiş suw süze*”(MM-88-1-2)

“*elig yumâķ istincâdın song biling /*

taķavvu‘ taķı yerge sürtmek eling /

***taķı** suwnı saçmaķ bu tiz tunınga /*

du‘â kılsa hem yunmışında tiling”(MM-97-1-2-3-4)

“***taķı** bu anlarnı ma‘zûl kıлмаğay tép ķorķar-men. Ammâ ‘Alî ingen mazzâħ turur, ħalk (15) arasında heybeti yok **taķı** bu ħilâfatķa heybetlig kişi kerek kim barķa ħalk andın ķorķup yaman iş kılmaslar*”(NF-121-14-15)

“ol vaqtdə anıñ üçün uçmağ halkına sevâb yoq, tamuğ (5) halkına ‘azâb yoq, hûrlarğa **taqı** İdrîsge ta‘abbür ü dehşet bolmağay.” (KE-21r4-5)

Bir yükleme bağı iki özneyi bağlar:

“aqtı suv **taqı** kan” (ME-154-6)

Bir yükleme bağı iki nesneyi bağlar:

“yumşaq **taqı** tayığ boldı” (ME-164-3)

Belirtme halindeki iki ismi bağlar:

“arqasın **taqı** yincüklerin biriktürdi” (ME-149-4)

“içinde tutdı kîneni **taqı** sevüklükni” (ME-162-2)

“velî cum‘a ihrâm **taqı** ikki ‘ıyd /

bular ğusli sünnet bilip kılğıla” (MM-90-3-4)

“Hağdın Mûsâ Peyğambarğa vağy keldi: Yâ Mûsâ, men seni **taqı** ümmetingni fir‘avndın kutğarmadım-mu, sanga takı (16) ümmetinge deryânı yarıp sizlerni deryâdın selâmat keçrüp dumanıngız fir‘avnnı helâk kılmadım- mu **taqı** seni kelimüm tép (17) ‘âlamda celve kılmadım-mu?” (NF-55-15-16-17)

“Su‘âl: Ferişteler Âdemni **taqı** oğlanlarını körmışleri yoq érđi, (10) fesâd kılğanların, kan tökkenlerin **nedin** bildiler?” (KE-5r9-10)

“Hâcer aydı. qoyğa (13) barur-men téyür-sen yipni **taqı** bıçaqni né kılur-sen?” (KE-50v12-13)

Aynı görevdeki iki ismin arasında gelir ve bağlar:

“ol uvut **taqı** övke” (ME-141-3)

İki ismin arasına gelir ve yardımcı fiile bağlayarak birleşik fiil oluşturur:

“kücey **taqı** kattı boldı iş anıng üze” (ME-208-2)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

taqı (da / de)	
Nehcü'l-Ferâdis	250
Husrev ü Şirin	18

Kışaşü'l-Enbiyâ	76
Mu'înü'l-Mürîd	22
Mukaddimetü'l-Edeb	1

da / de bağlacı anlamı ve göreviyle kullanılır. Bu görev ve bağlacı görevinde oluşuna göre daha azdır:

“*ol **taķı** aytı bérđi anga*” (ME-208-7)

“*tevekkül delil haķ çinoķ bilgüge*

*unutma kıyâmet **taķı** bilgüge*” (MM-43-1-2)

“*biling kökđin ilk kâfir İblis **taķı***

Ķâbil yer yüzinde me boldı şaķı” (MM-52-1-2)

“*tekebbür idi buyruķındın yıĝar*

*nişânı **taķı** ma ‘şiyet köp toĝar*” (MM-59-1-2)

“*tişiler ayası **taķı** yüzidin*

öngin bilgü ‘avret tükel özidin” (MM-71-1-2)

“*tilâvet secde imâmĝa **taķı***

yâ şulbî yâ rek‘at bar irdi bâķı” (MM-137-1-2)

“*eger artsa on biş zekât üç koyun*

*yigirmide **taķı** tört koy taķı hıķķatân*” (MM-211-3-4)

“*Tokuz ĝazâtta özi **taķı** kâfir birle uruştı*” (NF-6-13)

“*Biz **taķı** aning mengizlig bolup dünyânı sevdük.*” (NF-395-9)

“*Men taķı bu ölümni (11) munung mengizlig buldum, tép aydı.*” (NF-438-10-11)

“*Bir yarmaķ yâ **taķı** habba yâ şassuc algay erdiler.*” (NF-246-8)

“***Uş** qarındaşing (5) ‘Abbâs îmân keltürdi taķı bir qarındaşing Ħamza taķı îmân keltürdi.*” (NF-16-4-5)

“*aydı: Halâ Naşrânî boldum, tédi (5) erse, atası **taķı** kızını anga bérđi.*” (NF-365-4-5)

“*ve eger tevbe kılmaz (4) erseng, seni bu yerde helâk ķılĝay-men, tédi erse, ol ‘âbid aydı: **Halâ** tevde ķıldım, barmaz-men, tédi, İblis **taķı** ķoptı.*” (NF-411-3-4)

“*Ķaçan (15) Ħasan Ħüseyn mundaĝ tédiler erse, Fużza taķı aydı.*” (NF-141-14-15)

“*Kim **kim** Muĝammedni taķı Abû Bekrni keltürür bolsa, yüz téwe sewünçi béreling tép.*” (NF-20-6)

“*Men **taķı** aĝızımni açtım erse, (13) aĝızımķa tüfkürdi, **andaĝ kim** mübârek todaķı benim aĝızımĝa téĝdi.*” (NF-202-12-13)

“Men **taķı** oyğandım taķı ingen sewündüm şâd boldum, **andağ kim** ol sewüngenimni hêç şifat (16) kılı bilmez-men.” (NF-271-15-16)

yâ bağlacı ile birlikte kullanılır:

“yâ benim butumķa secde kıling yâ **taķı** erimni öltürüng yâ **taķı** hamr içing” (NF-366-14)

“yâ benim dînimke kirseng yâ **taķı** tonguz éti yeseng yâ **taķı** hamr içseng” (NF-364-16)

“Uyam oğlı Muħammed dîninge kirsem bolur-mu yâ **taķı** kırmesem-mü yahşıraķ (9) hêç bilmez-men tédi” (NF-16-8-9)

hem ile birlikte kullanılır:

“İmâm Şâfi’î raħmhi: ‘ömrüm içinde men hergîz ant içmedim hem râst hem **taķı** (5) yalğan.” (NF-199-4)

tiyü

“diye” anlamındadır. *ti-y-ü* biçiminde açıklanmıştır.⁴⁶² Harezmi sahasından itibaren görülmüştür. Kendinden önceki cümleyi sonraki cümleye bağlar.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

tiyü	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Hüsrev ü Şirin	8
Kıssaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu’înü’l-Mürîd	9
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

Zarf fiil olan *tiyü* cümlede bağlaç olarak kullanılmaktadır kendinden önceki cümleyi kendinden sonraki cümleye bağlar⁴⁶³:

“manga kulluķ kıling **tiyü** buyurdı” (HŞ-83)

“yüzün körgen bu Yûsuf **tiyü** saķnur” (HŞ-289)

⁴⁶² Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 58-59.

⁴⁶³ Necmettin Haceminoğlu, *Hüsrev ü Şirin*, s. 112.

“oturmağ yahşi irmez **tiyü** turdı” (HŞ-358)

“şâha uş uğradım **tiyü** yir öpti” (HŞ-513)

“niçe **tiyü** sizik gâlib bolsa bil

namâzning binâsın aning üzre kıl” (MM-122-1-2)

“bu evvel bu şânî bu şâliş **tiyü**

kerek kılsa secde bitü atayu” (MM-149-1-2)

“tafavvu‘ **tiyü** kılgu niyet biling

oruç şek küninde havâşş sünneti” (MM-163-3-4)

“bukün battı **tiyü** yimiş batmadın

munga kefâret yok cevâbı anuğ” (MM-172-3-4)

“sening tég qarındaşnı men qandın bulğay-men? **téyü** yığlar erdi.” (NF-178-1)

u / ü / ve / vü

Arapça kökenlidir. Arapçada isimleri ve cümleleri bağlayan bir bağlaçtır.⁴⁶⁴ Türkçeye Farsça yoluyla da girmiştir. Bu biçimler *u / ü* ve *vü* biçimleridir.⁴⁶⁵ Türkçenin ilk dönemlerinde kalıp ifadelerde kullanılmakla birlikte daha sonra gittikçe yaygınlaşmıştır. Osmanlı Türkçesinde tamamen *tağî*’nin yerine geçmiştir.⁴⁶⁶ Bu bağlaç Türkçenin yapısına tamamen girmiş ve günümüzde çok yönlü boyutlarıyla ele alınmaya başlanmıştır.⁴⁶⁷

Harezmi Türkçesinde genel olarak *u / ü* ve *vü* biçimi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

u / ü / ve / vü	
Nehcü’l-Ferâdis	450
Husrev ü Şirin	276
Kışaşü’l-Enbiyâ	123
Mu‘înü’l-Mürîd	66
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

İki ismin arasında kullanılır:

⁴⁶⁴ Ahmet Kazım Ürün, a.g.e., s. 43.

⁴⁶⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 201.

⁴⁶⁶ Mustafa Sarı, *Türkçede Art zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikaye Örneği)*, s. 38-39-40.

⁴⁶⁷ Mehmet Özcan, “Türkçedeki ve ile de Bağlaçlarınının 3-9 Yaş arası Çocuklar ile 13 Yaş Grubu ve Yetişkinlerin Anlatılarındaki İşlevi,” XIX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, (Yayınlayan Mustafa Sarı, Halef Nas), Şanlıurfa, 2005, s. 260-261-262...273-274.

“tolup suvka nebât **u** kand **u** şekker” (HŞ-828)
 “kılıp âheng-i çeng **ü** barbat **u** nây” (HŞ-1058)
 “ızıl sarıĝ benefş **ü** yaşıl **u** ak” (HŞ-1427)
 “yarattı tün me kün ay **ve** yulduz” (HŞ-20)
 “eger bu ot **ve** toprak yil birle su” (HŞ-81)
 “kılır işret ol ay **ve** munça yulduz” (HŞ-559)
 “uzadı nevha **vü** feryâd **u** mâtem” (HŞ-81)
 “yana otuz üç ming şahâbe **vü** yâr /
 üze bolsu rızvân ulaşu nişâr /
 taķı Muştafâ’dın bukünge tigi /
 ayıtĝan resûl haķ idi bir **ü** bar” (MM-12-1-2-3-4)
 “tümen ming dürûd **u** taħıyyet selâm” (MM-6-2)
 “kidin bolsa haķd **ü** şenâĝa sezâ” (MM-16-2)
 “maħall **ü** mekân **u** zamândın fâriĝ /
 ni kim vehm **ü** hâtır hayâĝa tüşer” (MM-30-2-3)
 “Taķı ummatlarınka bu-(9)-yurdi kim kıyâmatka tegrü sanga durûz **u** şenâ ayĝaylar.”
 (NF-10-8-9)
 “Erteke tegrü (4) ‘ibâdat **ve** tâ‘at birle keçürür erdi.” (NF-186-3-4)
 “Menim kaĝĝum, haşretim ol ‘aşî ve câfi ümmetim üçün turur.” (NF-89-7)
 “Kaķı mu‘min **ve** muvaħħid bu durûz **ve** şalavâtını manga arıĝ i‘tikâd birle bir kaķa
 aytur (10) bolsa, Haķ tvt aning üze on raħmat idĝay.” (NF-4-9-10)
 “Hâtırı haşta **u** bezmân boldı. Andın [song] elgini köterdi taķı üç kaķa aydı.” (NF-12-
 11)
 “Neçe kim Pyĝâambar ‘as‘ka (16) kâfirlar zħmat **u** meşakķat tegürseler, hêç iltifât
 kılmas erdi.” (NF-15-15-16)
 “aydı: Muhammedniñ mâlı yok bolsa câhı cemâlı bar, ĝayretde ‘aşl **u** nesebde (2)
 bizdin uluĝ yok, belki teñ tuş hem yok.” (KE-191v1-2)
 “Ka‘be olarnıñ yolu, olarnı (13) yarlıķamasam ĝurbân ayı, ramazân ayı, cum‘a **ve**
 cemâ‘at, haķ **ve** ‘umre, ‘id **ve** ‘arefe, zekât şadaķât bére[kât] (14) tünı kaķadar tünı, ĝul
 huva!llâhu aħad sûresi ‘atâ bérmeĝey erdim.” (KE-212v12-13-14)
 “yâ Rabbî ‘uķbîde (12) meniñ ümmetimiñ tenini tamuĝ otıĝa ĝarâm kılsa hîç ‘acîb **ü**
 ĝarîb bolmaĝay.” (KE-15r11-12)
 “Sâmni ‘Arab **ve** ‘Acem vilâyetinĝa iddi.” (KE-27v2)

“Ye’cûc ve Me’cûc Yâfes uruğındın turur.”(KE-27v5)

“toğuzı Ye’cûc ve Me’cûc turur.”(KE-27v9)

“Hızr ve İlyâs helâket du’âsın kıldı.”(KE-160v1)

Cümleleri bağlar:

“buyurur-men kim bu kulum divânında bir sevâb bitingiz tép; ve eger (2) ol edgülükni kulum kıılır bolsa, ferîştelerke buyurur-men kim bu kulum divânında on sevâb bitingiz tép, ve eger kulum bir yawuz (3) işke kaçd kılsa, divânında hêç neerse bitimeng tép aytur-men; ve egerol yawuz işni kıılır bolsa, bir yaman iş kıldı tép (4) biting fermânlayur-men; ve eger î’tikâd birle tevbe kılsa,cümle kıılınmış yazuqlarını yarlıkayur-men tép hiñâb keldi.”(NF-60-1-2-3-4)

“Tâ’atınça barça ‘âlim bil munı vü ked tanlayur”(KE-19v19)

“Yana sağındı zindânğa salsa yüzün körmegey-men ve ansız [84] (1) şabr kılu bilmegey-men tép meger çıkardı katıg kın kördi.”(KE-83v21 / 84r1)

“Yûsufnı belâğa kiwürdi yana tözmedi (20) öltürgey tép katıg korıktı ve al kıılıp zindânğa yol körgüzdi. Neteg kim İdi ta’âlâ (21) haber bérür.”(KE-83v19-20-21)

Aynı özneye bağlı yüklemeleri bağlar:

“Şirin kandin ve men kandin”(HŞ-3684)

“bu söz aytıp қоş içti ve içürdi”(HŞ-556)

“oturttı ve olturdı ol dem”(HŞ-653)

“kaçan kim genc tapsang yi ve yitür”(HŞ-925)

“yarattı ve yaruttı bu ajunnı”(HŞ-2780)

“öz ilgin öpti ve oturdı”(HŞ-3270)

“usu tir ü silkün adağ yerge ur”(MM-83-3)

“Bir erde sebeb fi’lge izâfet kıılır (4) bir erde müsebbibge izâfet kıılır. Andağ kim İbrâhîm yalavaç du’âsındın haber bérür ve yarlıkar.”(KE-95v3-4)

“teveçiler tonın çıkarıp dıkk-ı Mısrî tonnı Muhammed-(10)-ge keydürdi ve izzet birle tévege mindürdi.”(KE-188v9-10)

Belirtme hali almış iki ismi bağlar:

“Mevlî ta’âlâ ol suwdın (7) Ye’cûc ve Me’cûcnı yaratdı.”(KE-27v6-7)

Yardımcı fiile bağlı iki isim arasında kullanılır ve birleşik fiil oluşturur:

“*şenâ vü medh ayıttı irse kim şâvur*” (HŞ-653)

“*Taķı ata ananı âzârlağan neçeme üküş ta‘ât ve ibâdat (15) ķılsa, hergîz uçmaķķa kirmegey*” (NF-284-15)

“*Ĥiţâb ķıldıñ bizde ta‘at ve ‘ibâdet (6) yok*” (KE-188v5-6)

İsim tamlamalarında kullanılır:

“*Ammâ ‘Arab ve ‘Acemniñ atası Sâm turur.*” (KE-27v1)

“*Ĥîzr ve İlyâs ‘aleyhümâ’s-selâm sözleri:*” (KE-160r1)

“*Ĥîzr ve İlyâs[niñ] helâket (15) du‘âsı birle ol hem helâk boldı.*” (160v14-15)

velî

“*fakat, ancak*” anlamındadır. Farsça asıllıdır.⁴⁶⁸ Başına geldiği cümleyi önceki cümleye bağlar.⁴⁶⁹ Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmıştır. Faruk Kadri Timurtaş, sınırlama bildiren bağlaç olarak nitelemiştir.⁴⁷⁰

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>velî</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	63
Kışâşü'l-Enbiyâ	2
Mu‘înü'l-Mürîd	27
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

fakat manasındadır ve başında bulunduğu cümleyi kendisinden önce gelen cümleye bağlar:

“*yarattığı anıñ toprağdın ird /i*

velî ni sözlese çın hağdın irdi” (HŞ-121)

“*ni-teg könglüng tilese eyle bolsun /*

velî korğarmen andın sen sağınğıl” (HŞ-755)

⁴⁶⁸ Kamil Tiken, a.g.e., s. 89-90.

⁴⁶⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 204.

⁴⁷⁰ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 100.

“iŝingde kılmadın hiç türlü taqsır /

velî ni kılgı mundağ irni taqdâr” (HŞ-2802)

“bu eflâk yaratılmağınğa sebep /

irür Hâşimî biling aşlı ‘arab /

velî Âdem oğlı içinde biling /

Resûldin ‘azîzrek şerîf yoğ neseb” (MM-8-1-2-3-4)

“bu cümle eren hem bu cümle tişi /

velî kel işitkil ayâ ‘âkıll ir /

netegler kerek bilgü mü‘min işi” (MM-15-2-3-4)

“bu üç birikiben bolur bil îmân /

velî boldı şûret kerekmez mü cân” (MM-21-1-2)

“bu ins ü perî tâ‘atı kılsa sen /

velî men timeklik âhır ni yüzün” (MM-50-3-4)

“Yâ Mâlik, ne hükm kıldıng? **Velî** men munça çerigde yürüdüm, (4) munug téğ hêç körmedim.” (NF-284-15)

“ya ‘nî könlüm bar **velî** İdimdin korğar-men.” (KE-81r10)

“Mûsî aydı: öltürdüm **velî** öltürürge könlüm yoğ érdi” (KE-111v6)

velikin

“fakat, ancak” anlamındadır. Farsça asıllıdır.⁴⁷¹ Başına geldiği cümleyi önceki veya sonraki cümleye bağlar.⁴⁷² Harezmi Türkçesinden itibaren görülmeye başlamıştır. Faruk Kadri Timurtaş, sınırlama bildiren bağlaç olarak nitelemiştir.⁴⁷³

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

velikin	
Nehcü'l-Ferâdis	194
Husrev ü şirin	15
Kışaşü'l-Enbiyâ	15
Mu‘înü'l-Mürîd	6
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

⁴⁷¹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 89-90.

⁴⁷² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 204.

⁴⁷³ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 100.

Başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar:

“**velikin** bar umınçım andın uş kim
bilig kıadrin bilürin yahşi bildim” (HŞ-229)
“**velikin** bu Tevfik bahâlig ‘azîz
meger bolsa birür vefâlig ‘azîz” (MM-61-1-2)

Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar:

“niçe kim kildim irse men **velikin**
tükel kildim tükellik yahşi uş çın” (HŞ-252)
“köp irdi söz **velikin** çaqladırlar” (HŞ-1296)
“ikinç suâlim resûl haq irür
inandım **velikin** delîl ni turur” (MM-32-1-2)
“muhabbetning kabûl teşrifin köydürür
velikin kabûl teşrifin keydürür” (MM-322-1-2)
“kimmüing bolsa menlik mengi bolmağay
tilek bir **velikin** cihân yüz ming ol” (MM-341-3-4)
“Aydı: Neme yahşi konuklar-siz! Sizlerni konuklay erdim, **velikin** kaht yıl turur.”
(NF-22-2)
“Ëmdi andağ sézer-men kim bu sökel-(13)-likimde ol ağunung zehri tamarlarımni
kesgey tép, **velikin** şabur kıılmağ kerek.” (NF-34-12-13)
“Bu sözni tağı küvenü mufâhirar kılu aymas-men, **velikin** Haq te‘âlâ benim üze
neme uluğ (17) luflar tağı keremler kıılıp turur.” (NF-36-16-17)
“Kaçan bu âyat (7) nâzil boldı erse, cümle şahâbalar rağbat kııldılar kızatka
çıkmakğa, **velikin** munâfıklar biri biringe aytur” (NF-124-6-7)
“Sizing yunmağingizni men kördüm erse, bildim kim (4) men haţâ kıılır ermiş-men,
velikin yunmağni manga siz öğrettingiz ingen edeb birle, hürmet birle.” (NF-172-3-4)
“Munda maşşûd peygâamberler kışşaları érdi. [3r] (1) **Velikin** Âdemdin burunraq
yaratğanlar bar üçün andın başlasağ (2) fâyidesi artuğkrağ bolğay.” (KE-2v21 / 3r1-2)
“Bar tédi **ve lîkin** sizge bérmes-men tédi.” (KE-36r22)
“Zindânçı unamas erdi **velikin** (12) Zelîhadın kıorkup bir tayağni yerge saldı tağı
Yûsufğa aydı.” (KE-91r11-12)
“Kavbaşniñ kıudreti yok **velikin** ‘arabniñ ‘âdeti bar.” (KE-95v3)

veya

“yahut” anlamındadır. Arapça *ve* ile Farsça *yâ* bağlaçlarının birleşmesi oluşmuştur.⁴⁷⁴ Harezmi Türkçesinde bir örnekte görülen bu biçim Türkiye Türkçesine kadar gelmiş ve yaygın biçimde kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesinde aynı görevdeki iki ismi bağlamıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>veyâ</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“Yûsuf aydı: bular cäsûslar (10) *veyâ* oğrılar mu turur” (KE-94r9-10)

yâ

Farsçadan ödünçlenmemiştir. Yineleme bağlacı olduğu gibi tek başına kullanıldığında da bağlaç görevindedir. İki unsuru tercih koyarak bağlar.⁴⁷⁵ Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmüştür. *Kutadgu Bilig*'de “yağız yir bakır bolmağınça kızıl / *yâ* otta çiçek önmeginçe yaşıl”⁴⁷⁶ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde yaygın biçimde kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>yâ</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	114
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	18
Mu'înü'l-Mürîd	12
Mukaddimetü'l-Edeb	6

⁴⁷⁴ Kamil Tiken, a.g.e., s. 105.

⁴⁷⁵ Kamil Tiken, a.g.e., s. 106.

⁴⁷⁶ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 28, b. 120.

Karşıt anlamlı iki cümle arasında kullanılır ve bu cümleleri denkleştirerek bağlar:

“baş u tâc **yâ** kılınç sen bilgil iy big” (HŞ-3927)

“sevündürdi **yâ** kağgurttı anı” (ME_8-1)

“açdı ökünç-ni **yâ** örttdi” (ME-36-8)

Aynı özneye bağlı iki yüklemi bağlar:

“aruqlardın ekken **harâcî** irür

“öşür yok niçe köp ekin **yâ** tikin” (MM-199-1-2-3-4)

“Tevrîtdе körğeni (20) birle Resûl cemâlinde bir kıl enözesinçе tefâvüt tapmadı, saçı karalığı, köz kaçşı kamuğ nûrânî, (21) andağ kim kayda yörüse **ya** oltursa kırk künge tegi ol yêrdin yıpar isi kélür erdi.” (KE-187r21)

Aynı özne ve nesneye bağlı yüklemeleri bağlar ve sıralı cümle oluşturur:

“Yûsufnı öltürelîñ **ya** kendü yırağ yerge salalîñ” (KE-67v18)

“aydı: öltürüñ **ya** kendü yırağ yerge kemişîñ” (KE-68r1)

İki isim arasında kullanılır ve bu iki ismi yardımcı fiile bağlar ve birleşik fiil oluşturur:

“ârzûlu **yâ** küçlü kıldı anı” (ME-92-5)

İki ismi bağlar:

“cirâhat **yâ** başdın iring kan çıkıp” (MM-81-1)

“muşibet **yâ** igdin ünün ağlamak

bozar **havf-ı hağdın** bozulmas bile” (MM-119-3-4)

“kerek ikki rek‘at **yâ** bir rek‘at ol” (MM-133-3)

“selâm birmedin **qopsa** mesbûk revân

imâm üzre farz **yâ** vâcib yok amân” (MM-134-1-2)

“biling farzı vaqt **yâ** nefl niyeti

mu‘ayyen nezir üç oruç **şihhati**” (MM-168-1-2)

“eger qonçda bolsa ziyân **qılmağay**

tilük **yâ** sökük kirse barmak uçı” (MM-185-3-4)

“öküzdin **yâ** yağmurdın ekken ekin

irür ‘öşri tutğu ‘öşürnüng **yükin**” (MM-199-1-2)

“*Arab tilinçe hammâlatu'l-ḥaṭab otun yâ tiken keltürgenke (13) ayturlar.*” (NF-17-12-13)

“*Sizlerde et yâ ḥurmâ satlık bar mu?*” (NF-22-1)

İki sıfat fiil arsında kullanılır:

“*beklegen yâ küci yetgen*” (ME-52-3)

Aynı anlamdaki iki kelime grubunu bağlar:

“*yarmaḡnı öng bermek yâ ötünç bermek*” (ME-23-6)

İki soru cümlesini bağlar:

“*yigit kişi-mü turur yâ karı-mu turur?*” (NF-23-3)

“*Bu küweç içinde-(8)-kîta 'âm murdâr bolur-mu yâ yoḡ-mu?*” (NF-193-7-8)

“*Ḥaḡ te'âlâning maḥabbatı üçün (14) mâlîndin keçer-mü yâ yoḡ-mu?*” (NF-212-13-14)

“*Ne 'acab tüş kördüm, raḡmânî mü erkin yâ taḡı şeytânî mü (2) erkin?*” (NF-213-1-2)

“*Bu Qur'an maḡlûk mu yâ yoḡ mu?*” (NF-225-11)

“*Ammâ Ḥavvâ yer yüzinde mü yaratıldı ya uçmaḡda mu 'ulemâ-(19)-lar arasında iḡtilâf bar.*” (KE-8r18-19)

“*aydı: âdem mü-sen ya ferîşte mü?*” (KE-20r15)

“*ey İdrîs olarḡa ayḡıl dünyânî 'azâbın mu iḡtiyâr (9) kıılır-siz ya 'uḡbî 'azâbın mu?*” (KE-22r8-9)

“*Ulemâlar arasında iḡtilâf bar zebîḡ İsmâ'îl mü ya İshâḡ mu?*” (KE-49v11)

“*ey Cebrâ'îl bularnı kötergen sen mü-sen, ya men mü-men?*” (KE-61-13)

da / de anlamındaki *taḡı* bağlacı ile birlikte kullanılır:

“*arşanlar (10) sizlerke yâ taḡı kölükleringizke zaḡmat tégürmesün, tédi*” (NF-15-9-10)

“*Uyam oḡlı Muḡammed dîninge kirsem bolur-mu yâ taḡı kıirmesem-mü yaḡşıraḡ (9) héç bilmez-men tédi*” (NF-16-8-9)

“*baḡayın munlar dîni içinde tölenip-mü tururlar yâ taḡı tölenmedin-mü tururlar?*” (NF-80-10)

yâ / yâ... yâ...

Farsçadan ödünçlemedir. Aslında *yâ* şeklindedir. Türkçede tekrarlanarak karşılaştırma görevi kazanmıştır. “*hem... hem..., ... da ... da*” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Seçmeli olarak iki unsuru bağlar ve tercih bildirir.⁴⁷⁷ Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig*'de “*sekirtür yâ öldürür yâ urşu ölür*”⁴⁷⁸ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde oldukça yaygındır. Bazen tek başına da kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>yâ / yâ... yâ...</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	4
Husrev ü Şirin	5
Kıssaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	29
Mukaddimetü'l-Edeb	11

Öznesi aynı olan yüklemeleri bağlar:

“*songı yâ bilmedim tıgey yâ bildim*” (HŞ-4118)

“*kağıurtdı yâ övkege keltürdi anga*” (ME-22-2)

“*kendü özini arığ kıldı yâ arıđlıđđa nisbet kıldı*” (ME-106-1-2)

“*kovşatdı anı yâ küçsüz etdi*” (ME-63-2)

“*yâ anuğ kıldı anga, yâ yolın tuttı*” (ME-9-4)

“*Menim birle munça mucâdilekıldingız; émdi men sizni kıoymaz-men; yâ benim (12)birle la'nat kılışingız yâ tağı musulmân bolunguz tédi erse, munlar mütehayyir boldılar.*” (NF-144-11-12)

“*yâ benim butumka secde kılıng yâ tağı erimni öltürüng yâ tağı hamr içing*” (NF-366-14)

“*yâ benim dînimke kırseng yâ tağı tonguz éti yeseng yâ tağı hamr içseng*” (NF-364-16)

Aynı görevdeki isimleri bağlar:

⁴⁷⁷ Kamil Tiken, a.g.e., s. 109.

⁴⁷⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 252, b. 2383.

“*tiylmas suwı yâ iring kan müdâm*” (MM-80-1)
“*kerek ikki rek‘at yâ bir rek‘at ol*” (MM-133-3)
“*tilâvet secde imâmğa taqı*
yâ şulbî yâ rek‘at bar irdi bâkı” (MM-137-1-2)
“*yadağ yâ tiwe birle yürür munı*” (MM-175-2)
“*Bir yarmağ yâ taqı habba yâ şassuc algay erdiler.*” (NF-246-8)
“*bu kimerse tört kimersdin hâlî ermes ya kaba (3) saqal, ya bözçi, ya mu‘allim, ya bir yarağsız.*” (KE-19r2-3)

Birbirine zıt unsurları denkleştirir:

“*baş uş tâc yâ kılnıç sen bilgil iy big*” (HŞ-3927)
“*niçe köp müddeti yâ köp yâ azın*” (HŞ-1845)
“*vağy ıydı yâ işâret kıldı yâ bitidi ya ilhâm bérdi Tangrı payğâambar tapa*” (ME-62-1)
“*korqıttı anı yâ korquğındın kiterdi*” (ME-62-1)

Berlitme halindeki isimler arasında kullanılır ve yükleme bağlar:

“*tamğasın yâ adın bitidi*” (ME-95-7)

Bir isme gelen farklı sıfatları karşılaştırır:

“*dıkaçlı bardağ yâ süzeklü*” ME-88-6)

Aynı yükleme bağlı dolaylı tümleçleri bağlar:

cirâhat yâ başdın iring kan çıqıp
tiger bolsa tenning sağınga aqıp” (MM-81-1-2)
“*muşîbet yâ igdin ünün ağlamak*
bozar havf-ı hağdın bozulmas bile” (MM-119-3-4)
“*Zarûret bile bolsa bolğay revâ*
uluğluk yâ igdin egilse biling” (MM-129-3-4)
“*kağâ köp yâ vaqt tar yâ nisyân bu üç*” (MM-159-3)
“*üç işde (10) birin kılmagınça sizge boyun sunmaz-men tédi, ya haşmum öltürmeginçe, ya hamr içmeginçe, (11) ya butğa secde kılmagınça, ya ilinizdeki yüzikni maña bermegünçe.*”

Sayıları sıralar ve denkleştirerek bağlar:

“*każâ biş yâ tört üç yâ ikki yâ bir*

każânı unuttı taķı vaķt oķır” (MM-160-1)

yâ-ħod

“veya” anlamındadır. *yâ* ve *ħod* birleşiminden oluşmuştur. Farsça asıllıdır. İki unsuru arasında seçmeli olmak açısından bağlar.⁴⁷⁹ Harezmi Türkçesinden itibaren görülmüştür.⁴⁸⁰

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>yâħod</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	14
Kışaşü'l-Enbiyâ	5
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

İki cümle arasında kullanılır ve bu iki cümleyi bağlar:

“*körüp angla köngülde raħmi bar mu /*

yâħud *hiç âdemî urğın sever mü*” (HŞ-494)

“*ayıt otur mu sen yâħud turayın*” (HŞ-2312)

“*Şirinken oldı yâħud men ni buldum*” (HŞ-4150)

“*bilürsen ħalk ara aşkâra ħolmaķ /*

mu yahşı yâħud iş kizlençi ħılmaķ” (HŞ-1345)

“*ħarâm bolsa yâħud zekât birmese*” (MM-191-3)

“*ħarâm bolsa yâħud zekât birmese /*

tamûgdın çuķur ol taķı gûrları” (MM-91-3-4)

“*Andağ erse, men Tangrı (5) te'âlânıng dôstınga ħased ħılmaķım neteg bolğay yâ-ħod bu dünyâ ni'meti uçmaħ muķâbilasında hêç (6) neerse ermez munga né ħased ħılayın?*” (NF-420-4-5-6)

“*kim bu ewge yüz öwürüp bêş (14) namâz ħılsa yâ-ħod muña ħavâf ħılsabu bêş uluğ*

taglar ağrığınça yazuķı bolsa ħamuğın (15) yarlıķay-men.” (KE-52v13-14-15)

⁴⁷⁹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 107.

⁴⁸⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 210.

“sizge *harâm* turur **ya-*h*od** (16) sizlerni sinamak için koymış bolgaylar” (KE-94v15)
 “Yana aydı: her-âyine anı *katıg* (6) *kınağay-men ya-*h*od boğuzlağay-men, ya-*h*od belgülig tıtağ keltürse kutulğay” (KE-146v6)
 “biz *ékegüdin neteg oğul* (19) bolur, *ya’ni başdın yigit mü bolur-miz, ya-*h*od mundağuk qarı érken oğul tuğar mu?” (KE-167v18-19)
 “Aydılar: bu barğan kişini bilseler taş birle urğaylar **ya-*h*od** öz *dinlerige kivürhey-* (16)-ler” (KE-178v15-16)**

ya’ni

Arapça asıllıdır. Harezmi Türkçesi döneminde ödünçlenmiştir.⁴⁸¹ Arapçada başında bulunduğu cümleyi açıklama fonksiyonuyla bir önceki cümleye bağlayan bağlaçtır.⁴⁸² Türkçede de açıklama ifadesiyle cümleler arasında bağlantı kurar.⁴⁸³

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ya’ni	
Nehcü’l-Ferâdis	5
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü’l-Enbiyâ	133
Mu’inü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	10

İçinde bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar.

“*manga tigmez bu arslanlıqqa da’vi / kim uş bolsam zebûn âhûka ya’ni*” (HŞ-3087)
 “*uş andın song la lge urdı elmas / kim uş ya’ni bu işler birle bolmaz*” (HŞ-1651)

Başına geldiği cümle bir önceki cümlelerin açıklayıcısıdır ve bu iki cümleyi bağlar:

“*edeb kıl sözünke ya’ni ebsem*” (HŞ-3606)
 “*üykürdi anlar üze (7) atlıgları birle, ya’ni çerigi birle*” (ME-3-6-7)
 “*kutğardı anga, feryâd tégdi anga, ya’ni kutğardı*” (ME-8-5)

⁴⁸¹ Oğuzhan Durmuş, a.g.e., s. 155.

⁴⁸² Kamil Tiken, a.g.e., s. 108.

⁴⁸³ Birsal Oruç, a.g.e., s. 632.

“muħrim boldı er, **ya’ni** iħrâm badı” (ME-30-8)
 “âdîne namâzınġa barduġ, **ya’ni** oġuduġ” (ME-80-3)
 “taşhîf kıldı **ya’ni** ġalať kıldı” (ME-82-1)
 “tutuştilar kıvanı **ya’ni** dolduruştilar” (ME-118-1)
 “Ol yandı ‘Oşmânġa rażhu şahâba Zu’n-Nûreyn (6) tér erdiler, **ya’ni** Peyġâmbar ‘as’nung ekki nûr-i dîdesinge cüft boldı tép”. (NF-5-5-6)
 “Ol yernin atı cehennem turu, **ya’ni** tamûġ otı turur tép aydı.” (NF-14-10)
 “Abû Bekr aydı: Yâ ‘Ömer Peyġâmbar üzesinge yapuşġıl, **ya’ni** ġıdmatda bolġıl munug téġ söz aymaġıl!” (NF-45-15)
 “taġı Mekkening (6) feťhi **ya’ni** açılmaġı taġı ġalâyıġlarning musulmân bolmaġı” (NF-83-5-6)
 “Tangrı te’âlâning (8) ġamdı birle tesbîġ kıġıl, **ya’ni** Ĥaġ te’âlâġa üküş ġamd ü senâlar kıġıl” (NF-83-7-8)
 “biz ékeġüdin neteg oġul (19) bolur, **ya’ni** başdın yigıt mü bolur-miz, yâ-ġod mundaġuġ ġarı érken oġul tuġar mu?” (KE-167v18-19)
 “anıñ üçün İskenderiye atandı ammâ Zü’l-Ĥarneyn anıñ üçün atandı kim yérniñ éki ġarnı (20) yetti, **ya’ni** maşrıġdın maġrıġġa tegi bir ġarn ‘Arab tilinġe muynuz bolur, éki muynuzluġ témek bolur.” (KE-172v19-20)
 “siz uluġlar cevab aytuñ bu işimde ġiġ énsi kesigli ermes-men (5) sizler bolġunġa **ya’ni** sizlerdin başġa iş kılman.” (KE-148r4-5)

yoġsa

yoġ-i-se biçiminde açıklanmıştır.⁴⁸⁴ “Aksi takdirde” anlamındadır.⁴⁸⁵ Harezmi Türkçesinde çok az kullanılmıştır. İki cümleyi bağlar. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

yoġsa	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	2
Kışaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu’înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

⁴⁸⁴ Necmettin Hacıeminoġlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 214.

⁴⁸⁵ Kamil Tiken, a.g.e., s. 111.

Şartlı birleşik cümle kurulmasına yarayan bu bağlaç kendinden önce gelen bir emir cümlesidir, kendinden sonra gelen ise bir olumsuz cümledir. *aksi takdirde* anlamında iki cümleyi bağlar:

*“iki işin birin kıl **yoksa** bolmaz”* (HŞ-1824)

*“basıp mün **yoksa** yıklursen baş ağrır”* (HŞ-3080)

3. ÜNLEMLER

Ünlemler her türlü duygu ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlere dir. Köken bakımından ya doğa seslerini taklit suretiyle ya da duyguların yorumlanarak ses şeklinde terennümü sonucunda ortaya çıkmışlardır. Bu bakımdan bir kısmı aşağı yukarı bütün dillerde ortaktır.⁴⁸⁶ Zeynep Korkmaz, ünlemlerin Türkçede en az işlenmiş konulardan biri olduğunu ve farklı çalışmalarda tanımlara göre ünlemlerin çatısı genişlemekte veya azalmakta olduğunu belirtmiştir. Korkmaz yeni bir inceleme ve tanımlamanın gerekliliğini söyleyip şunları söyler: “Ünlem, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem, gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırma ya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde ve tabiatteki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür.”⁴⁸⁷

Ünlemler anlatım güçlerini çoklukla kendilerini karşılayan kelimelerin ses yapılarından alır. Bu yönüyle ünlemler duyguların sese yansımış biçimleridir. Ünlemler söz içinde tek başlarına kullanıldıkları gibi, bir ad ögesi ile birleşerek ünlem grubu da oluştururlar.

Ünlemlerin cümlede kesin ve belirli bir yeri yoktur. Cümle başında kullanılan ünlemler çoğunlukta olmakla birlikte cümle sonunda kullanılan ünlemler de vardır. Genellikle emir ve soru niteliği taşıyan ünlemler cümle sonunda yer almıştır.

Ünlemler anlatım güçlerini karşıladıkları kelimelerin ses yapılarından aldıkları için dilin öteki kelimelerinden farklı olarak vugu ve ton bakımından niteliklerine uygun özellik taşırlar.⁴⁸⁸ İki heceli ünlemlerde vurgu genellikle sondadır.⁴⁸⁹ Ünlemler kökenleri bakımından tasnif edilecek olursa, bir kısım ünlemler herhangi bir dil bünyesine girmeyeceklerdir. Bunlar yukarıda da söylediğimiz gibi ortak kelimelerdir. Örnek: *âh, ey, hey* gibi. Ancak Harezmi Türkçesi metinlerinden tarayıp çıkardığımız ‘aceb, ‘aceben, âmin, bihamdillâh, billâh, hayye, hayf, ilâhî, ma‘azallâh, rahmet, vâveylâ, yâ, zihî gibi ünlemler Arapçadan dilimize

⁴⁸⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 292..

⁴⁸⁷ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1139-1140.

⁴⁸⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, s. 1144.

⁴⁸⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., s.350.

girmiştir. *âferin, ahsent, eyâ, dirîğ, dirigâ, kâşki, şâbâş* gibi ünlemler de Farsça asıllıdır.

3.1. **aceb**

Arapça asıllıdır.⁴⁹⁰ Soru anlamı içeren bir ünlemdir. Hayret ve şaşırma anlamındadır.⁴⁹¹ Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlanmıştır. Zarf olarak kullanıldığı söylenebilir.⁴⁹²

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

'aceb	
Nehcû'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	24
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	2
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“**'aceb** men *ğandın uşbu ğadğu ğandın*” (HŞ-2216)

“**'aceb** *bolğay mu tip bu igke dermân*” (HŞ-674)

“**'aceb** *ni boldı bilmen imdi ħâling*” (HŞ-786)

“**'aceb** *ni söz kitürdi*” (HŞ-1073)

“**'aceb** *Ħağ mini taşdın mu yarattı*” (HŞ-2596)

“*sanga ni boldı bilmen iy 'aceb ni*” (HŞ-3596)

“*tiken urğın ekseng çiçek önmes ol*

fesâd ağsa sendin ħayır inmes ol

'aceb *tang irür bu kişi ğafleti*

ni kelgey manga tip songın sanmas ol” (MM-280-1-2-3-4)

“*sorar ħâl idi singe bî-ħâl 'aceb*

kılır bolsa ħâlât içinde tarab” (MM-335-1-2)

⁴⁹⁰ Birsal Oruç, a.g.e., s. 6.

⁴⁹¹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 114.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 269.

⁴⁹² Oğuzhan Durmuş, a.g.e., s. 29.

3.2. ‘aceben

Arapça asıllıdır. Kullanılış olarak ‘*aceb* gibidir. Soru anlamı içerir.⁴⁹³ Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁹⁴ Bu biçim daha sonra *acaba* biçiminde kalıplaşmış ve Türkiye Türkçesine kadar kullanılagelmiştir.⁴⁹⁵

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>‘aceben</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü’l-Enbiyâ	2
Mu‘înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

ey ünlemi ile birlikte kullanılır:

“*aydı: Ey ‘aceben, tañ birle ferîsteler maña (16) secde kızur erdiler, kéçelik bu uy meniñ birle sözleşür, tédi.*” (KE-15r15-16)

Cümle başında kullanılır ve cümle içindeki yargıya hayret anlamı katar:

“***Aceben:*** *‘Ömer munça yıl kâfirlik kıldı mâl andın esirgemedi, yüz (9) téve üçün Muhammedni öltrgeli kaçd kıldı*” (KE-196r8-9)

3.3. âferin

“*yaşa, bravo, aferin*” anlamındadır. Farsça asıllıdır. Farsçada bir isim olan kelime, dilimizde ünlem olarak okşama, alkışlama, beğenme, takdir gibi duyguları belirtme fonksiyonuna sahiptir.⁴⁹⁶ Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁴⁹³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 269.

⁴⁹⁴ Oğuzhan Durmuş, a.g.e., s. 29.

⁴⁹⁵ Birsal Oruç, a.g.e., s. 4.

⁴⁹⁶ a.g.e., s. 11.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 292.

âferin	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Hüsrev ü Şirin'de bir örnek vardır:

“tümen ming âferin ol pâk canınga” (HŞ-125)

3.4. âh

Birçok dildeki ortak ünlemdir. Asıl fonksiyonu şikayet, üzüntü, acıma, merak, hayranlık, özlem, coşku, beğenme gibi duyguları ifade etmektir.⁴⁹⁷ Eski Türkçede “*ay ay, ah ah öler biz*”⁴⁹⁸ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi eserlerinde kullanılışı görülmemiştir. Harezmi Türkçesinde *ah* ünlemi isim durumunda da kullanılmıştır:

“kılur işkıngda tün kün tınmadın âh” (HŞ-711)

“gehi la' l irnini sorup kılur âh” (HŞ-4043)

“kılur öz köngli birle nâle vü âh” (HŞ-3975)

“namâz içre ah tûf tenahnuh bile /

‘özürsiz namâznı bozar ked bile” (MM-119-1-2)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

âh	
Nehcü'l-Ferâdis	3
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	8
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	1

“avva tedi, ah tedi” (ME-188-6)

⁴⁹⁷ Birsal Oruç, a.g.e., s. 12.

⁴⁹⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 294.

- “*Takı âh tedi takı bâzâr içinde yıkıldı.*”(NF-236-17)
- “*‘Ömer ibnü ‘Abdu’l-çAzîz [240] (1) âh tedi takı yıkıldı.*”(NF-239-17 / 240-1)
- “*Veheb: Âh, tedi takı bêhûş bolup yıkıldı.*”(NF-198-3)
- “*aydı: âh Muhammed başımızğa tofrağ saçıp kitmiş*”(KE-220r3)
- “*Azîz-i Mısr taht üze ay kördi, âh téyü (4) atdın tüşdi*”(KE-76r3-4)
- “*Ķadğuluğ boldı yana bir âh tedi azğından ot çıktı*”(KE-136r9)

3.5. ahsent

“*aferin, bravo*” anlamındadır. Aslında Arapça olan kelime, Farsça’dan ödünçlenmiş olacağı için, Hacıeminoğlu ve Tiken Farsça kökenli olduğunu belirtmişlerdir. Takdir ifade eder.⁴⁹⁹ Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ahsent</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu’înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

- “*sanga ahsent ü üstâdingğa rahmet*”(HŞ-2406)
- “*ahsent iy bilig deryâsı üstâd*”(HŞ-4317)
- “*kim ahsent iy felek şâbâş iy pir*”(HŞ-4570)

3.6. âmîn

Arapça asıllıdır. Dilek, dua ve temenni ifade eder.⁵⁰⁰ Özellikle çeviri metinlerdekullanılmış olması ilk geçiş şekli bakımından bilgi vermektedir.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁴⁹⁹ Kamil Tiken, a.g.e., s. 115.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 294.

⁵⁰⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 295.

âmin	
Nehcü'l-Ferâdis	11
Husrev ü Şirin	Yok
Kıssaşü'l-Enbiyâ	4
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“**âmin** tédî aning oqıǵınǵa” (ME-89-6)

“Ey Bâr Hüdâyâ, cümleke sening rizângı (12) bulmaqqa taǵı sening fermâningı yeringe keltürmekke sen tevfiǵ bérǵil taǵı tamuǵdın emân bérıp sekiz uçmaǵqa şâyista kılǵıl! **Âmin**.” (NF-68-11-12)

“*Hâq* tvt cümle yazuǵlarını yarlıǵaǵay taǵı tamuǵdın (2) seni qurtǵarǵay taǵı sanga uçmaǵ rûzî (3) kılǵay. **Âmin** Rabbe'l-âlemîn.” (NF-229-1-2-3)

“anıñ şefâ'ati birle müşerref ve mükerrem bolmaq sen Allâh rûzî kılı bér, **âmin** (6) yâ Rabbe'l-âlemîn.” (KE-208r5)

“İdiyâ Ebû Bekriñ sıdǵı haǵǵı hürmeti âhir demde (11) bizge imân rûzî kılı bér, **âmin** yâ Rabbe'l-âlemîn.” (KE-239r10-11)

Dolaylı anlatım içerisinde kullanılır:

“*Yâ Rebbî*, manga sen cuvânımdıǵ (11) rûzî kılǵıl, tédî erse, cümle şahâbalar **âmin** tédiler.” (NF-105-10-11)

“*Yâ Rebbî*, sen méni yumşak kılıǵıǵ kılǵıl, tédî. Yana şahâbalar **âmin** tédiler.” (NF-105-12)

“*Yâ Rebbî*, sen manga kuvvat rûzî kılǵıl, tédî erse, cümle şahâbalar **âmin** (14) tédiler.” (NF-105-13-14)

“Azâzîl (2) du'â kıldı ferîşter **âmin** tédiler” (KE-8v1-2)

“Olar kamuǵ **âmin** téyü kılıǵa boyun sundılar” (KE-127v9)

3.7. avva

Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmeye başlanmıştır.⁵⁰¹ Acıma ve üzüntü ifade eder.⁵⁰² Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁵⁰¹ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 89-23.

avva	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Mukaddimetü'l-Edeb'de bir örnek vardır:

“*avva tédi, ah tédi*” (ME-188-6)

3.8. ayâ / eyâ

Farsça asıllıdır.⁵⁰³ Ancak Gabain'in Eski Türkçede *a* ve *ay* biçimleri örnek göstermesi bu ünlemlerin Türkçeye çok uzak olmadıklarını göstermektedir.⁵⁰⁴ Karahanlı Türkçesinde “*aya edgü öz*”⁵⁰⁵ örneğindeki gibi kullanılmıştır. *ayâ / eyâ* seslenme ünlemidir. Harezmi Türkçesinden itibaren daha sık kullanılmaya başlanmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ayâ / eyâ	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	8
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	5
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*başım kötürdü aydı kim eyâ şeh*” (HŞ-1136)

“*ğarib kildim bu kün sanga eyâ şâh*” (HŞ-3849)

“*namâzı bozıldı ayâ müttekî*” (MM-137-4)

“*eger bolsa altmış bu oylar sanı*

tebî' ikki birgey ayâ bolğanı” (MM-221-1-2)

⁵⁰² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 295.

⁵⁰³ Birsal Oruç, a.g.e., s. 47.

⁵⁰⁴ A. Von Gabain, a.g.e., s. 104.

⁵⁰⁵ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 198, b. 1812.

Emir kipi ile birlikte kullanılır:

“*eyâ Husrev kayıt kıl*” (HŞ-4399)

“*eyâ sen kitâbnı okı-ğan kişi*” (HŞ-4673)

“*bu cümle eren hem bu cümle tişi*

velî kel işitkil ayâ ‘âkıl ir

netegler kerek bilgü mü’min işi” (MM-15-2-3-4)

“*ayâ şâhib-ihsân işit bil özüng*” (MM-27-1)

“*işitkil bu sözni ayâ ‘âkıl ok*” (MM-54-4)

“*Eyâ (5) enşârîlar, âgâh bolung,*” (NF-76-4-5)

3.9. bihamdil’l-lah

“*Allah’a şükür*” anlamındadır. Arapçadan alınmıştır. Şükran duygusunu ifade eder.⁵⁰⁶ Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>bihamdil’l-lah</i>	
Nehcü’l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	2
Kıssaşü’l-Enbiyâ	Yok
Mu’înü’l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü’l-Edeb	Yok

“*bihamdi’l-lâh tilekke Hağ yitürdi*” (HŞ-255)

“*çün sen bar sen bihamdi’l-lâh kamuğ bar*” (HŞ- 2873, 4423)

3.10. bi’llah

Yemin ve tekid edatıdır.⁵⁰⁷ Arapçadan alınmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁵⁰⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 296.

⁵⁰⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 295.; Birsal oruç, a.g.e., s. 105.

bi'llâh	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	1
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

‘Ömer sewünüp öre kopup aydı: **bi'llâh** ki atañızdın işitdiñiz mü tağı Resûldin (10) işitmiş tég siz işitdiñüz mü?’ (KE-200r9-10)

3.11. **dirig**

“yazık, eyvahlar olsun” anlamındadır. Farsça asıllıdır. Üzüntü, teessüf ve hayıflanma ifade eder.⁵⁰⁸ Harezmi Türkçesi metinlerinden *Nehcü'l-Ferâdis*'te yardımcı fiillerle kullanılarak birleşik fiil oluşturmuş biçimde kullanılmıştır:

“*tağı melikdın cânlarını (5) **dirig** tutmağaylar*” (NF-45-4-5)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

dirig	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	2
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Hüsrev ü Şirin'de iki örnek vardır:

“**dirig** anıng için kim bardı” (HŞ-2859)

“**dirig** songkı bilig kim aşğı bolmaz” (HŞ-3674)

⁵⁰⁸ Birsal Oruç, a.g.e., s. 198.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 296.

3.12. **dirigâ**

“*yazık, eyvahlar olsun*” anlamındadır. Farsça asıllıdır. Üzüntü, teessüf ve hayıflanma ifade eder.⁵⁰⁹ Karahanlı Türkçesinde “*ayur ay dirigâ ol erde eri*”⁵¹⁰ örneğindeki gibi kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>dirigâ</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	4
Kıssaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*dirigâ hayf bardı tuyugum yip*” (HŞ-971)

“*dirigâ men katingdın bolmagaymen*” (HŞ-1722)

“*dirigâ angızın içkındım ildin*” (HŞ-1830)

“*aytsam kim dirigâ Şirin öldi*” (HŞ-2703)

“*aydı: ey dirigâ Yusufumniñ hâli neteg bolğay?*” (KE-99v20)

“*Ëlçi aydı: ey dirigâ men dârû kılğunça küyseñ érdi ol şûret helâk bolğay érdi.*” (KE-174v6)

3.13. **ey / i / iy**

Gabain Eski Türkçede *a* ve *ay* biçimlerinden bahsetmiştir. Örnek “*ay yekler*” gibi.⁵¹¹ Ancak Arapçada da aynı biçimde bir seslenme ünlemi vardır. Buna göre birçok dilde kullanılan bir ünlem olduğu söylenebilir. Faruk Kadri Timurtaş bu ünlemin Farsçadan girdiğini, Eski Türkçedeki *ay* biçimi dolayısıyla kolay bir şekilde kullanılmaya başlandığını belirtir.⁵¹² Karahanlı Türkçesinde Divan’da “*kança barding ay oğul*”⁵¹³ örneğindeki gibi kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde *ey / iy / i* biçimlerinde kullanılmıştır. Faruk Kadri Timurtaş, *i* biçiminin *iy*’den kısaltma

⁵⁰⁹ Birsal Oruç, a.g.e., s. 198.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 296.

⁵¹⁰ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e., s. 174, b. 1574.

⁵¹¹ A. Von Gabain, a.g.e., s. 104.

⁵¹² Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e, s. 108..

⁵¹³ Besim Atalay, a.g.e.I, s. 74-17.

olduğunu ve bunun vezin gereği yapıldığını, dolayısıyla genellikle nazımda kullanıldığını belirtmiştir.⁵¹⁴ Nitekim /biçimi Harezmi Türkçesinde sadece, aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, nazım metinlerinde görülmüştür.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ey/i/iy</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	452
Husrev ü Şirin	35-
Kıssaşü'l-Enbiyâ	570
Mu'înü'l-Mürîd	13
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“ötündi topuğcılar kim iy hûr” (HŞ-977)

“bakıp karşı tapa aytur kim iy yar” (HŞ-2586)

“ışig bolur mu eskirse iy âkıl” (HŞ-3515)

“sanga ni boldı bilmen iy ‘aceb ni” (HŞ-3596)

“ahsent iy bilig deryâsı üstâd” (HŞ-4317)

“kim ahsent iy felek şâbâş iy pir” (HŞ-4570)

“i mü'min muvaḥḥid çınoḫ ḫaḫ ḫulı” (MM-92-4)

“vıtir içre vâcıp turur i aḫı” (MM-109-2)

“taḫı bir songınça i şâḫib-müdâ” (MM-138-4)

“tang atmışda kidin taḫavvu' namâz

şerî'atda mekrûh i şâḫib-niyâz” (MM-158-1-2)

“başı yarı ıyıl i şâḫib-uḫuş” (MM-238-2)

“Ey yahûdiyye, ne üçün mundağ iş kıldıng? tedi.” (NF-34-5)

“Ey ‘ammum, ne üçün yıḫlar-sen?” (NF-84-3)

“Ey Tangrının ḫulı, Peyḫâmbar ‘as’ını sora kelgeningiz (16) üçün taḫı ḫaḫ te‘âlâ sizke üküş şevâblar bergey.” (NF-87-15-16)

“Ey şeyḫ, ne üçün (11) bu işni kıldıng?” (NF-311-10-11)

“oḫlı aydı: Ey ana, bu sütni ḫandın ḫâşil kıldıngız? tép su‘âl kıldı.” (NF-298-9)

“Anding song aydı: Ey ana bu süt bahâsını ḫandın ḫâşil kıldıngız?” (NF-298-10)

⁵¹⁴ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e, s. 107-108.

“*Ey Mekke halkı, uş Muhammed keldi (12) on ming er birle, cümle silâhlık erenler, hêç kimersening qarşu tutmaqqa yarâkı yok.*” (NF-49-11-12)

“*Ey sizler, mu'min-(10)-lar-mu-siz? Tép su'âl kıldı erse, enşârîler mutehayyir bolıp tek qaldılar erse, 'Ömer rażhu aydı: Belî, yâ Resûlallâhi, (11) eşşârîler mu'lar turur, tédi*” (NF-324-9-10-11)

“*aydı: Ey 'aceben, tañ birle ferîşteler maña (16) secde kızur erdiler, kéçelik bu uy meniñ birle sözleşür, tédi.*” (KE-15r15-16)

“*Ey qarındaşlarım, [74](1) kédin öküngey-siz asıg kıлмаğay.*” (KE-73v21 /74r1)

“*Yûsuf aydı: (12) ey Zeliha meniñ bûstânım Ken'ânda qaldı, özge bûstân maña kérekmez.*” (KE-80r11-12)

“*Ey yer tutgıl Qâbîlni aşuqıña tégi.*” (KE-17v1)

“*Ey Qâbîl men telimlerni 'azâbdın kutğargay-men.*” (KE-17v13)

“*ey melik imdige(19) tégrü sewüglüküm mecâzî érdi.*” (KE-90v18-19)

“*Zeliha aydı: (7) ey melik bu künge tégrü Yûsufnuñ zinânda érdükin unutmış-men*” (KE-91r6-7)

“*Ey Yûsuf biz (11) séni kul tép satduq ğarîbliğğa salduq, pâd-şâhlığğa qandın tégdin?*” (KE-104v10-11)

3.14. hây

Seslenme ünlemidir. *ey* / *hey* ile ilişkili olduğu düşünölmüştür.⁵¹⁵ Harezmi Türkçesinden itibaren görölmüştür.⁵¹⁶

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşğıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>hây</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kışaşü'l-Enbiyâ	3
Mu'inü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*könglinge aytur kim kayıt hây*” (HŞ-1515)

⁵¹⁵ Kamil Tiken, a.g.e., s. 119.

⁵¹⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 287-288.

“ayıtı kıyra ol kim bar idi **hây**” (HŞ-3976)

“körer timiş anğar ğaddâr ajun **hây**” (HŞ-4503)

“(heyte le-k) oķısañ ey tölek men senim-men, (heyte le-k) **hay** tölek (6) kaçanga tegi töleklik kılır-sen.” (KE-81v5)

“Nâgehın bir kıble kıolsam öwke birle **hây** kıarâr

Cân bérıp ölgey telim ol ğamle kılgan hâyıdın” (KE-83r21)

3.15. **hâyâ**

Arapça *hayye* sözcüğüdür. Çağırma ünlemi olarak kullanılır ve *haydi* manasındadır.⁵¹⁷

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

hâyâ	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“ayıtı tur oturma tidi **hâyâ**” (HŞ-1758)

3.16. **hayf**

Arapça asıllıdır. Acıma, üzüntü anlamı içerir.⁵¹⁸ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

hayf	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	3
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

⁵¹⁷ İbrahim Mustafa, Hâmid El-Kadir, Ahmed Ez'Zeyyâd, Muhammed Ali En'-Neccâr, a.g.e., s. 212.

⁵¹⁸ Kamil Tiken, a.g.e., s. 120.

“*dirigâ hayf bardı tuyuğum yip*” (HŞ-971)
“*velikin hayf bozulur terk esâsi*” (HŞ-1061)
“*ikinci boldı hayf ol yok sanı*” (HŞ-2716)

3.17. ilâhi

“*yâ Rab*” anlamındadır. Arapça asıllıdır. Tek başına seslenme fonksiyonunda kullanılmıştır.⁵¹⁹ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>ilâhî</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	1
Husrev ü Şirin	24
Kıssaşü'l-Enbiyâ	96
Mu'înü'l-Mürîd	6
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*ilâhî tevfiķing kapğın aç bir*” (HŞ-1)
“*ilâhî kutb işin aç barça yandın*” (HŞ-149)
“*ilâhî canım ol kamuğın sever*” (HŞ-168)
“*ilâhî sen aç bir tiyü bu baht*” (HŞ-1779)
“*şükür hamd ilâhî tümen ming sanga*” (MM-1-1)
“*olar aymışınça senâ hamd şükür /
ayur miz ilâhî ni kim aydılar*” (MM-4-3-4)
“*ilâhi tilekim meded yârı bir*” (MM-2-1)
“*ilâhî uşol râst resûl hürmeti*” (MM-9-3)
“*ilâhî arığ pâk rûhunğa tigür*” (MM-403-2)
“*tigürgil ilâhî arığ rûhınğa*” (MM-404-3)
“*taķı aydı: İlâhî körer sen, men mazlûm öler-men, tedi.*” (NF-184-11)
“*İlâhî, ol belâ (20) bérmişde sen biziñ birle bolğay mu-sen?*” (KE-10v19-20)
“*İlâhi, belâ tégmışde sen (21) biziñ birle bolsañ, ol ança belânı bizge havâle kılsañ,
ķabûl kılgay-miz, tédiler*” (KE-10v20-21)
“*İlâhî men olarnıñ dîni üze érmez-men, öz dîniñ üze tutğil.*” (KE-30r16)

⁵¹⁹ Birsel Oruç, a.g.e., s. 378.

“*Yûsuf münâcâtğa kol (4) köterdi kim ilâhî bu tişiler mekrindin meni saklamasañ olar tapa meyl kılsañ anda kédin ‘âşîler-(5)-din bolğay-men.*” (KE-87r3-4-5)

“*İlâhî, yüz miñ yıl tâ‘at kıldım anıñ ya[nudin] (5) maña bérgil.*” (KE-9v4-5)

“*İlâhî, bular yér yüziñe neteg ısığğaylar*” (KE-10v1)

“*İlâhî, bularnı né üçün bir tek yaratmadıñ.*” (KE-10v4)

“*İlâhî kaçça barayın?*” (KE-45r8)

3.18. kâşki

“*n’olaydı, n’olurdu*” anlamındadır.⁵²⁰ Farsçadan ödünçlemedir. Temenni ve pişmanlık ifade eder.⁵²¹ Harezmi Türkçesinden itibaren görülmüştür. Türkiye Türkçesinde *keşke* olarak kullanılmaktadır.

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>kâşki</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	9
Husrev ü Şirin	1
Kıssaşü'l-Enbiyâ	
Mu‘înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Şart cümleleri ile kullanılır:

“*dirigâ kâşki haq ol atamnı*

mücerred tutsa birmese anamnı” (HŞ-2209)

“*Kâşki men yigit bolsa erdim*” (NF-9-1)

“*cümle şahâbalar ârzûladı-(17)-lar kim kâşki ol kimerse men bolsa erdim tép*” (NF-138-16-17)

“*Ey Hasan atası, kâşki bu êkki oğlung üçün nezr kılsa erding, tédi*” (NF-140-5)

“*Yolda hâtırınğa tüşti kim kâşki (17) Medîne yolınça barsam*” (NF-180-16-17)

“*meger ârzûm ol erdi kim (13) kâşki bu qarındaşım tilinge şavâb söz yörise*” (NF-201-12-13)

“*Kâşki men ol kimerse bolsa erdim, tép aytur erdi.*” (NF-237-2)

⁵²⁰ Kamil Tiken, a.g.e., s. 125.

⁵²¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 300.

“könglüngde (3) keçürür-sen, **kâşki** munlar ölseler taķı men bu zaķmatdın ķurtulsam”(NF-284-2-3)

“aydı: ey **kâşki** şabr ķılsa érdim biregü mü'min bolğayérđi.”(KE-23r2)

“Ey **kâşki** seniñ (13) birle çıķsa érdim”(KE-72r12-13)

“Ey **kâşki** senim (14) yégen börini körsem érdim”(KE-72r13-14)

“Ey aman, **kâşki** sendin burunraq ölmüş (9) kerek érdim téyü yıgladı.”(KE-74r8-9)

3.19. ma‘aza‘llâh

“Allah korusun” anlamındadır. Arapça asıllıdır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşığıdaki tabloda çıkarılmıştır:

ma‘aza‘llâh	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışasü'l-Enbiyâ	1
Mu‘înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“Aydılar: **ma‘aza‘llâh** biz andağ ķılmağay-miz tédiler”(KE-21r15)

3.20. raķmet

Arapça asıllıdır. İyi dileği bildiren bir ünlemdir. Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşığıdaki tabloda çıkarılmıştır:

raķmet	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışasü'l-Enbiyâ	Yok
Mu‘înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“sanga ahsent ü üstâdınķa **raķmet**”(HŞ-2406)

3.21. şâbâş

“*afêrin*” anlamındadır.⁵²² Farsçadan ödünçlemedir. Takdir ve beğenme ifade eder.⁵²³ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

şâbâş	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*kim ahsent iy felek şâbâş iy pir*” (HŞ-4570)

3.22. tûf

Pişmanlık bildiren bir ünlemdir. Kınama ve hayıflanma anlamı vardır.⁵²⁴

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

tûf	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“*namâz içre ah tûf tenahnuh bile* /

“*özürsiz namâzını bozar ked bile*” (MM-119-1-2)

3.23. vah

Üzüntü ve pişmanlık duygusu ifade eder.⁵²⁵ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁵²² Kamil Tiken, a.g.e., s. 128.

⁵²³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 302.

⁵²⁴ Birsêl Oruç, a.g.e., s. 571.

⁵²⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 303.

vâh	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	1
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“uş anda **vah** vayla baş asmak” (HŞ-1799)

3.24. vâveylâ

Arapça asıllıdır. Hayflanma, üzüntü bildiren bir edattır. Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

vâveylâ	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	Yok
Kışaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu'înü'l-Mürîd	1
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

“**vâveylâ** tedi kişi” (ME-231-6)

3.25. vây

“eyvah, yazık” anlamındadır. Teessüf, pişmanlık, şaşma, acı gibi duyguları anlatan bir ünlemdir.⁵²⁶ Harezmi Türkçesinde bazen isim durumunda ve yardımcı fiillerle kullanılmıştır:

“tutup yıldızlar ayyasın kılar **vây**” (HŞ-778)

“adağ il yirke urup kıldı köp **vây**” (HŞ-1864)

“Andın song aydı kim: **Vây** bolsun ol bedbahtқа (5) kim hamr içip tevbe kılmadın öler bolsa, tedi” (NF-364-4-5)

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

⁵²⁶ Birsal Oruç, a.g.e., s. 586.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 304.

<i>vây</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	8
Kışaşü'l-Enbiyâ	2
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Ünlem olarak aşağıdaki örneklerdeki gibi kullanılmıştır:

“*munung tig irmiş ajun işleri vây*” (HŞ-1917)

“*bu davlatsızlığımın vây u feryâd*” (HŞ-2608)

“*ni yazdım tapğıdın kim ilgidin vây*” (HŞ-2268)

“*aytur érdiler: vây siziñ üze İdi ‘azze ve celleni birlegenler*” (KE-124v9)

“*ün keldi: vây siziñ üze uwtanmas mu-siz*” (KE-204-21)

“*aytur erdiler: vây siziñ üze İdi ‘azze ve celleni birlegenler edgü iş kılganlar Mû[sî]-
(10)-niñ şevâbları yahşırağ, ol şevâbnı bulmağaylarmeger şâbirler.*” (KE-124v9-10)

3.26. yâ

Arapça asıllıdır. Tek başına kullanıldığında şaşma, hayret bildirir. Hitap isimleriyle birlikte kullanıldığında hitap grubu oluşturur ve hitap ögesini pekiştirir.⁵²⁷

Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>yâ (ey)</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	300..
Husrev ü Şirin	2
Kışaşü'l-Enbiyâ	134
Mu'înü'l-Mürîd	Yok
Mukaddimetü'l-Edeb	Yok

Hüsrev ü Şirin’de iki örnek vardır:

“*ni tedbir yâ rasûla llâh ni tedbir*” (HŞ-146)

“*yâ kimsen tip sora başladı Şirin*” (HŞ-654)

⁵²⁷ Birsal Oruç, a.g.e., s. 604.

“*Yâ Abû Zâr anlarğa yıldın yılğa zekât bérme (3) farîza turur, zekâtdın öngin neerse bérme farîza ermez.*”(NF-129-2-3)

“*Yâ Abâ Bekr, iştiyâkım sening tapa uzadı, sen bizni ârzûlamas-mu-sen?*”(NF-102-9)

“*Yâ ‘Abbâs, uyang oğlı neme uluğ melik boldı! tédi*”(NF-50-11)

“*Yâ Abâ Hureyre, men sanga dünyâning mecmû‘ını kör-[391] (1)-güzgeyin-mü? Tédi erse, men aydım: Belî, yâ Resûlallâhi, manga körgüzüng, tédim*”(NF-390-17 / 391-1)

“*Yâ Mâlik, ne hükm kıldıng? Velî men munça çerigde yüridim, (4) munug téğ hêç körmedim.*”(NF-284-15)

“*Abû Bekr aydı: Yâ ‘Ömer Peyğâmbâr üzesinge yapuşğıl, ya‘nî hıdmatda bolğıl munug téğ söz aymağıl!*”(NF-45-15)

“*Yâ Rebbî, manga sen cuvânvardlık (11) rûzî kılgıl, tédi erse, cümle şahâbalar âmîn tédiler.*”(NF-105-10-11)

“*Yâ Rebbî, sen méni yumşak kılkılgı kılgıl, tédi. Yana şahâbalar âmîn tédiler.*”(NF-105-12)

“*Yâ Rebbî, sen manga kuvvat rûzî kılgıl, tédi erse, cümle şahâbalar âmîn (14) tédiler.*”(NF-105-13-14)

“*Yâ Âdem, (3) bu senüñ tahtıñ turur tağı senüñ mü‘min oğlarıñ tahtı turur kıyâmetğa tegi.*”(KE-7v2-3)

“*Hükm keldi: yâ Âdem, [12v] (1) mendin mü kaçar-sen?*”(KE-12r21 / 12v1)

“*Yana hâtifdin âvâz keld: Yâ ‘Alî, ol sözlegen (10) İblîs turur.*”(KE-14v9-10)

“*aydı: yâ Rabbi bular kim ol?*”(KE-19r9)

3.27. zihî

Arapça asıllı olup dilimize Farsçadan girmiştir. Takdir ve beğenme ifade eder.⁵²⁸ Harezmi Türkçesi eserlerinde kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda çıkarılmıştır:

<i>zihî</i>	
Nehcü'l-Ferâdis	Yok
Husrev ü Şirin	16
Kıssaşü'l-Enbiyâ	Yok
Mu‘nü'l-Mürîd	Yok

⁵²⁸ Kamil Tiken, a.g.e., s. 131.; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 305.

Mukaddimetü'l-Edeb	Yok
--------------------	-----

Bu ünlem bir şey karşısında duyulan aşırı takdir ve hayranlığı ifade eder⁵²⁹:

“*zihî hulk u zihî fehm ü zihî ilm*” (HŞ-188)

“*zihî hanlık zihî şefkat zihî dâd*” (HŞ-189)

⁵²⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Hüsrev ü Şirin*, s. 122.

4. SONUÇ

Bu çalışmaya göre Harezmi Türkçesi sahasında kullanılan görevli kelimeler için şu sonuç ve değerlendirmeleri yapabiliriz:

1. Görevli kelimeler dilin önemli unsurlarıdır, iyi incelendiklerinde, özellikle cümle yapısı ile ilgili önemli sonuçlar elde edilmektedir.
2. Türkçe, eski dönemlerden itibaren görevli kelimeler açısından zengin bir dildir. Görevli kelimeler çok çeşitli görev ve anlamlarla dilin bünyesinde yer almışlardır.
3. Harezmi Türkçesi görevli kelimelerin ödünçleme süreci bakımından önemli bir dönemdir. Sözcük türü bakımından görevli kelimeler en geç ödünçlenmektedir.
4. Edatlar, diğer görevli kelimelere göre daha çok ve daha eskiye dayanan biçimlerdir.
5. Edatların genellikle kalıplaşma sonucu oluşmuş biçimlerdir ve yabancı kökenli edat çok azdır. Bu durum bağlaç da tam tersidir.
6. Son çekim edatları dilin en güçlü görevli kelimeleridir.
7. *adın* edatının Harezmi Türkçesinde kullanım sıklığı çok azdır. Ancak "*başkalık*" bildiren edatlar bakımından bir zenginliktir ve sadece çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
8. *aşa* çekim edatı zarf-fiilden kalıplaşmış edatlardandır ve nadir kullanılan bu edat yalın haldeki isimler ve çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.
9. *ba'de-ez* edatı Arapça *ba'd* kelimesi ile Farsça *ez* ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Bir örnekte kullanılan edat, aynı biçimle dilimize Farsçadan girmiştir.
10. *başka* edatı Harezmi Türkçesi döneminde kullanılmaya başlanmış çekim edatlarından ve sadece çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
11. Eski Türkçeden itibaren kullanılan *bérü* edatı, zaman ifade eden edatlardandır ve sadece çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.

12. ***bile / birle / birlen*** edatı çok yoğun kullanılmış edatlardandır. En çok *birle* biçimine, daha sonra *bile*, en az da *birlen* şekline rastlanmıştır. Bu edat yalın haldeki isim ve zamirlerle kullanılmasının yanında, çeşitli hal eki almış isim ve zamirlerden sonra da kullanılmıştır.
13. ***burun*** edatı zaman ifade eden zarflardandır. Karahanlı Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanan edat, Harezmi Türkçesinde zarf ve *-ki* eki olarak zamir fonksiyonunda da kullanılmıştır. Edat olarak ise yalın haldeki isimlerden sonra ve çıkma hal eki almış isim ve *-mazdan*, *-madan* eklerini almış kelimelerden sonra kullanılmıştır.
14. ***deg / tég / tig*** edatı benzetme anlamı ifade eden edatlar içinde Harezmi Türkçesinde en çok kullanılan edattır. İsmi ve zamirlerin yalın halinden sonra ve diğer bütün hallerden sonra kullanılmıştır.
15. ***içre*** zaman ifade eden edatlardandır ve Eski Türkçeden itibaren görülen bu edat Harezmi Türkçesinde yaygın olarak kullanılmıştır. Yalın haldeki isimlerden sonra ve iyelik eki almış kelimelerden sonra gelmiştir.
16. ***ƙadar*** edatı miktar ifade eden edatlardandır. Arapça asıllıdır ve Harezmi Türkçesinden itibaren görülen bu edat, *ne* soru sözü ile sıfat olarak kullanılmasının yanında yalın haldeki zamirlerden sonra ve iyelik almış isimlerden sonra kullanılmıştır.
17. ***ƙarşu*** edatı Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmekle birlikte Harezmi Türkçesinde yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde fiillerle kullanılarak birleşik fiil de oluşturmuştur. Sadece yönelme hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
18. ***ƙédin / ƙidin*** edatı Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmeye başlamış; ancak Harezmi Türkçesinde kullanımı yaygınlaşmıştır. Çıkma hal eki anlamındaki bulunma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra ve çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.

19. **kibi** benzerlik edatı, bir örnekte kullanılmış, daha sonraki dönemlerdeki kullanımları için bir işaret olmuştur. Zira ilk örneğine Harezmi Türkçesinde rastlanmıştır.
20. **kiçe** edatı bir örnekte çıkma hal eki almış isimden sonra kullanılmıştır ve zarf-fiilden kalıplaşma edatlardandır.
21. **köre** edatı zarf-fiilden kalıplaşmış edatlardandır. Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlanmıştır ve sadece yönelme hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
22. **mengiz** benzetme anlamı içeren çekim edatıdır ve kullanım sıklığı düşüktür. Harezmi Türkçesinde yalın haldeki isimlerden sonra ve iyelik eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.
23. **mengizlig / meñizlig** edatı benzetme anlamı ifade eden edatlardandır ve *tég* edatından sonra en çok kullanılan edattır. Yalın haldeki isim ve zamirlerden sonra ve ismin çeşitli hallerinden ve sıfat fiilden sonra kullanılmıştır.
24. **meñlig** benzetme edatı bir örnekte görülmüş ve iyelik eki almış isimden sonra kullanılmıştır.
25. **öng / öñ** edatı başkalık ifade eder ve Eski Türkçeden itibaren Harezmi Türkçesine kadar yaygın olarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi döneminde zarf, sıfat ve birleşik fiil oluşturarak kullanılmıştır. Edat olarak çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra veya çıkma hal eki anlamındaki bulunma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
26. **öngin / öñin** edatı başkalık ifade eden edatlardandır. Harezmi Türkçesinde sıfat ve isim olarak da görülmüştür. Edat görevinde çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
27. **öte** edatı zarf-fiilden kalıplaşmış edatlardandır. Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmış ve bu dönemde bir örnekte isim olarak da görülmüştür. Edat olarak çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
28. **ötrü** edatı zarf-fiilden kalıplaşmış edatlardandır ve sebep bildirir. Eski Türkçeden itibaren görülen edat, çıkma hal eki almış isim ve

zamirlerden sonra kullanılmakla birlikte bir örnekte yalın haldeki isimden sonra kullanılmıştır.

29. **öze / üze** edatı iki biçimde okunması dolayısıyla dilciler tarafından isim ve fiil kökenli olarak farklı farklı biçimde ele alınmıştır. Yer ifade eden edatlardandır. İsim ve zamirlerin yalın hallerinden ve çeşitli hallerinden sonra yaygın biçimde kullanılmıştır.
30. **özge** edatı başkalık ifade edatlardandır ve Harezmi Türkçesinden itibaren görülmüştür. Bu dönemde sıfat olarak da kullanılmıştır. Edat olarak sadece çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
31. **özre / üzre** edatı Harezmi Türkçesinden itibaren görülmüştür. yalın haldeki isimlerden, ilgi hal eki almış isim ve zamirlerden, iyelik eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.
32. **sarı** edatı yön ifade eden edatlardandır ve kökeni hakkında farklı görüşler bildirilmiştir. Yalın haldeki isimlerden sonra ve bir örnekte ilgi hal eki almış zamirden sonra kullanılmıştır.
33. **sayu** edatı zaman ifade eden edatlardandır ve zarf-fiilden kalıplaşmıştır. Harezmi Türkçesinde nadir görülmüş ve sadece yalın haldeki isimlerden sonra kullanılmıştır.
34. **singar / singaru** edatı yön ifade eden edatlardandır ve Harezmi Türkçesinde kullanım sıklığı düşüktür. Yalın haldeki isimden sonra, sıfat fiilden sonra, ilgi hal eki almış zamirden sonra kullanılmıştır.
35. **song / soñ** edatı zaman ifade eden edatlardandır. Harezmi Türkçesinde kullanım sıklığı yüksektir. Çıkma hal eki görevindeki bulunma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra ve çıkma hal eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.
36. **songra** edatı zaman ifade eden edatlardandır. *song* edatına göre daha az görülmüştür ve sadece çıkma hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılmıştır.
37. **tapa** edatı yön ifade eden edatlardandır. Zarf-fiilden kalıplaşmıştır. Yalın haldeki isim ve zamirlerden sonra, ilgi hal eki almış

- zamirlerden sonra ve iyelik eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır.
38. **taparu** yön ifade eden edatlardandır, *tapa* edatına göre daha az görülmüştür. Yalın haldeki isimlerden sonra ve iyelik eki almış isimden sonra kullanılmıştır.
39. **tegi** edatı zarf fiilden kalıplaşmıştır. Zaman ve sayısal açıdan miktar ifade etmiştir. Sadece yönelme hal eki almış isim ve *ança* sözünden sonra kullanılmıştır.
40. **tegrü** zarf-fiilden kalıplaşmıştır. Yalın haldeki isimden sonra kullanıldığı bir örnek dışında yönelme hal eki almış isim ve sıfat-fiilden sonra kullanılmıştır.
41. **uçun / üçün** sebep bildiren edatlardandır. Kullanımı çok olan edet, yalın haldeki isimlerden sonra, iyelik eki almış isimlerden sonra, ilgi hal eki almış isimlerden ve zamirlerden sonra, *-miş* ve *-ğan* sıfat eklerinden sonra ve *ne* soru edatından sonra kullanılmıştır.
42. **utru** edatı zarf-fiilden kalıplaşmıştır, *karşılık* bildirir. Genel olarak yönelme hal eki almış isimlerden sonra kullanılmakla birlikte, az olarak *kidin* edatından sonra ve iyelik eki almış isimden sonra kullanılmıştır.
43. **yanglıg** edatı benzerlik bildiren edatlardandır. *teg* ve *mengizlig* edatlarına göre daha az görülmüştür. Yalın haldeki isimlerden sonra, iyelik eki almış isimlerden sonra, ilgi eki hal eki almış zamirlerden sonra, *ança* sözünden sonra ve işaret zamirlerinden sonra kullanılmıştır.
44. **yarı / yaru** yön bildiren edatlardandır. Harezmi Türkçesi eserlerinde nadir görülmüş ve sadece yalın haldeki isimden sonra kullanılmıştır.
45. Kuvvetlendirme edatları, tekit anlamının yanında bağlama görevi ile de kullanılmıştır.
46. **çın** kuvvetlendirme edatı Çince kökenlidir ve Harezmi Türkçesi eserlerinde yaygın değildir. Bu az kullanılıştaki yabancı kökenli oluşu da etkilidir.
47. **çinoğ** kuvvetlendirme edatıdır ve az kullanılmıştır.

48. **da / de** kuvvetlendirme edatının bağlaç görevi de bulunmaktadır. İlk kez Harezmi Türkçesinde iki örnekte görülmüştür. Bu sonraki dönemler için bir başlangıçtır.
49. **dağı / tağı** genelde bağlaç görevinin yanında kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır.
50. **hod** kuvvetlendirme edatı Farsça kökenlidir ve bu sebeple daha az kullanılmıştır.
51. **ked** kuvvetlendirme edatı Soğd kökenlidir ve aslında zarftır. Arap ve Fars kökenli edatlara göre daha erken dönemde ödünçlenmiştir. Kullanım sıklığı düşüktür.
52. **ma / me** kuvvetlendirme edatı yaygın biçimde kullanılmıştır. Daha sonraki dönemde yerini **da / de** bağlacına bırakmıştır.
53. **ne** soru anlamının dışında nadir olarak kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır.
54. **neme / nime** soru edatı görevinin yanında kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır.
55. **ok / ök** kuvvetlendirme edatıdır, yaygın şekilde kullanılmıştır.
56. **yana** tekrarlama edatı oluşunun yanı sıra kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır.
57. **yime** edatı da Harezmi Türkçesi eserlerinde nadir görülmüş kuvvetlendirme edatlardandır.
58. Tekrarlama edatları Harezmi Türkçesinde farklı biçimlerde yaygın kullanılmış edat türlerindedir.
59. **kata** tün sözcüğünden sonra ve sayılardan sonra kullanılmış bir tekrarlama edatıdır.
60. **katla, kayra, kez, kurla** gibi tekrarlama edatlarının kullanımsıklığı düşüktür.
61. **yana** tekrarlama edatı yaygın biçimde kullanılmıştır.
62. **yolu** tekrarlama edatı az kullanılmış bir diğer tekrarlama edatıdır.
63. Harezmi Türkçesi soru edatları bakımından zengin bir dönemdir, **ka** soru zamirinden, **ne** soru sözünden türeyen soru edatlarının yanında kim ve mu / mü biçimleri diğer soru edatlarıdır.
64. **kaç** soru edatı miktar üzerine soru edatıdır ve nadir kullanılmıştır.

65. **kaça** soru edatı yön mefhumu soran bir edattır. Nadir kullanılmıştır.
66. **kanda** soru edatı yer ve zaman üzerine bir edattır. Çok yaygın değildir. *-n* yardımcı sesi ile türemiştir.
67. **kandin** bir diğer soru edatıdır, diğerlerine göre daha çok kullanılmıştır. *-n* yardımcı sesi ile türemiştir.
68. **kanı** yaygın kullanılan bir diğer soru edatıdır. *-n* yardımcı sesi ile türemiştir.
69. **kayda** soru edatı *-y* yardımcı sesi ile türemiştir. Yaygın olarak kullanılmıştır.
70. **kaydin** *-y* yardımcı sesi ile türemiştir. Nadir kullanılmıştır.
71. **kayu** edatı **kanı** biçiminin *-y* yardımcı sesi ile türemiş ğeklidir. Yaygın kullanılmıştır.
72. **kim** soru edatı yaygın kullanılmıştır.
73. **mu / mü** soru edatı yaygın biçimde kullanılmıştır. Sonda kullanılan tek soru edatıdır.
74. **ne / ni** soru edatı oldukça yaygın görölmüştür.
75. **neçök / niçük** soru edatı kuvvetlendirme ifadesiyle kullanılan bir soru sözüdür. Nadir kullanılmıştır.
76. **nedin / nidin** sebep üzerine soru edatıdır. Çok yaygın değildir.
77. **nelük** soru edatı, **neçök / neçük** biçiminin yakın anlamlısıdır.
78. **neteg** yaygın kullanılmış bir soru edatıdır.
79. **niçe** sözü **ne'**den türeme bir diğer edattır. Sıfat olarak kullanılışı daha yaygındır.
80. **nik** kuvvetlendirme ifade den bir soru edatıdır.
81. **nişe** soru edatı **niçe** biçimin değişmiş ğeklidir.
82. **niye** bir kez kullanılmıştır. Sebep üzerine soru edatıdır.
83. Gösterme edatları yaygın kullanılmamış edat türleridir. **muna, tâ** ve **uş** olmak üzere üç edata rastlanmıştır.
84. Cevap edatları da az kullanılmış edatlardandır. Sadece **beli** ve **hav** edatları kullanılmıştır ve yaygın değildir.
85. Bağlaçlar Harezmi Türkçesinde, Türkçenin bünyesine tamamıyla yerleşmiş ve en çok ödünçleme görevli kelime bu türde

kullanılmıştır. Ancak yine de yabancı bağlaçların kullanılış nispeten azdır.

86. Bağlaçlar genellikle ya ödünçlemedir ya da iki sözün birleşmesinden oluşmuştur.
87. **ammâ** zıtlık ve şart bildiren bir bağlaçtır. Arapçadan ödünlenmiştir ve iki cümleyi bağlar.
88. **andak kim** bağlacı *öyle ki* anlamında başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlamıştır.
89. **andin** bağlacı *andin song* biçiminden anlam kalıplaşması dolayısıyla cümle başı bağlacı olarak kullanılmıştır. Başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar.
90. **ba'dehu** Arapçadan ödünçlenmiş ve “*ondan sonra*” anlamında kullanılan bir bağlaçtır. Başında kullanıldığı cümleyi bir önceki cümleye bağlar. Bir örnekte kullanılmış olması ödünçleme oluşu ile alakalıdır. Zira görevli kelimeler diğer sözcük türlerine göre geç ödünçlenmektedir.
91. **bâri** bağlacı Farsçadan ödünçlenmiş bir bağlaçtır. Nadir kullanılmıştır.
92. **belki** bağlacı Arapça *bel* ve Farsça *ki* sözünden birleşmiştir. Bugünkü kullanımının aksine, kaynak dildeki gibi kesinlik ifade etmiştir. Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar.
93. **da/de** ilk defa bu dönemde kullanılmıştır. İki örnekte vardır.
94. **eger** Farsçadan bağlaç olarak ödünçlenmiştir. Genellikle şart cümlesi başına gelip bir sonraki cümleye bağlamıştır.
95. **egerçi** Farsçadan ödünçlenmiştir. *eger* bağlacı gibi kullanılmıştır ve bir örnekte geçmektedir.
96. **ger** bir diğer Farsça kökenli edattır, *eger* gibi başında bulunduğu şart cümlesini bir sonraki cümleye bağlar.
97. **hele** bağlacı Farsça kökenlidir, Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlamıştır. Başında bulunduğu cümleyi bazen bir önceki bazen bir sonraki cümleye bağlar.
98. **hiç** Farsça kökenli bir diğer bağlaçtır. Sıfat olarak da kullanılmıştır. Başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar.

99. **hem** Farsça kökenlidir hem *ve* görevinde hem de *da / de* görevinde kullanılmıştır. Oldukça yaygın kullanılmıştır.
100. **hem... hem...** Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmış bir yineleme bağlacıdır. İki unsuru bağlar.
101. **hergîz** Farsça kökenlidir ve başında bulunduğu cümleyi bir önceki veya bir sonraki cümleye bağlar.
102. **illâ** Arapçadan ödünçlenmiş bir istisna bağlacıdır ve Arapçadaki anlamıyla kullanılmakla birlikte Türkçede iki yüklemi bağlamıştır.
103. **kaçan** şart bildiren bir bağlaçtır ve başında bulunduğu cümleyi genellikle bir sonraki cümleye bağlar.
104. **kaçan kim** başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye sebep-sonuç ifadesiyle bağlar.
105. **kerek... kerek...** tercih bildirerek iki unsuru bağlayan yineleme bağlacıdır.
106. **kim** bağlacı yaygın biçimde kullanılmıştır. İki temel görevi vardır. Biri sonunda geldiği unsuru açıklamak, diğeri sonunda geldiği cümleyi sonraki cümleye bağlamak şeklindedir.
107. **meger** Farsça kökenli bir bağlaçtır. Genellikle başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar.
108. **ne... ne...** bağlacı Farsçadan ödünçlemedir. İki unsuru olumsuzlayarak bağlar.
109. **ne kim** bağlacı Türkçe kökenli bağlaçlardandır. Yaygın biçimde kullanılmıştır. İçinde bulunduğu cümleye bir önceki veya sonraki cümleye bağlar.
110. **niçe kim** cümle başı bağlacıdır. Başında bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar.
111. **neteg kim** başında bulunduğu cümleyi bir önceki veya sonraki cümleye bağlar.
112. **pes** Farsça kökenlidir ve içinde bulunduğu cümleyi bir sonraki cümleye bağlar.
113. **taķı** bağlacı *ve* görevinde ve *de* görevinde yaygın biçimde kullanılmıştır.

114. **tiyü** zarf-fiilden kalıplaşmış bir bağlaçtır. Sonuna geldiği unsuru bir sonraki yükleme bağlar.
115. **u / ü / vü / ve** Arapça kökenlidir. Oldukça yaygın biçimde kullanılmıştır. Genellikle Farsça kalıp ifadeler içinde kullanılmıştır. Az olarak cümleleri de bağlamıştır.
116. **velî** Farsça kökenlidir ve başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar.
117. **velîkin** Farsça kökenlidir, başında bulunduğu cümleyi bir önceki veya sonraki cümleye bağlar.
118. **veya** Arapça **ve** ile Farsça **ya** kelimelerinin birleşmesinde oluşmuş bir bağlaçtır. Bir örnekte kullanılmıştır.
119. **yâ** Farsçadan ödünçlemedir, **ve** görevinde ve **da / de** görevinde kullanılır. Oldukça yaygın kullanılmıştır.
120. **yâ... yâ...** Farsça kökenlidir ve iki unsuru tercih bildirerek bağlar.
121. **yâ-hod** Farsça kökenlidir, genel olarak iki cümleyi tercih bildirerek bağlamıştır.
122. **ya'nî** Arapça kökenlidir ve başında bulunduğu cümleyi açıklayarak bir önceki cümleye bağlar.
123. **yoksa** bağlacı başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağlar.
124. Harezmi Türkçesi ünlemler biçimleri bakımından oldukça zengindir. Ancak bu ünlemlerin bazıları yabancı kökenlidir. Özellikle cümle içinde çok etkin görevlerinin olmayışı, yabancı kökenli ünlemlerin ödünçlenme sürecini kolaylatırmıştır.

KAYNAKÇA

- AKIN, Lemi, *Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil III*, TDK Yay., Ankara, 1998.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig., Metin I*, TDK Yay., Ankara, 1999.
- ATA, Aysu, *Kıssaşü'l-Enbiyâ I-II*, TDK Yay., Ankara, 1997.
- ATABAY, Neşe, KURLUK, İbrahim, ÖZEL, Sevgi, *Sözcük Türleri I*, TDK Yay., Ankara, 1976.
- ATALAY, Besim, *Dîvânü Lügâti't-Türk I*, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 129-134.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1974.
- BARUTÇU, F. Sema, "Eski Türkçe kaltı ve nelük Kelimeleri," *Türkoloji Dergisi*, X. Cilt, S.1, TDK Yay., Ankara, 1992.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 1972, Londra, s. 424
- DENY, Jean, *Türk Dili Grameri*, İstanbul, 1941.
- Doktor Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârisî*, Müessese-i İntişarat-i Emir-i Kebîr, Tahran, H. 1371.
- DURAN, Suzan, *Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözcükler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1956.
- DURMUŞ, Oğuzhan, *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde Arapça Alıntı Ögeleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2003.
- ECKMANN, Janos, *Nehcü'l-Ferâdis I-II*, TDK Yay., Ankara, 2004.
- EDİSKUN, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- ERDAL, Marcel, *Old Turkic Word Formation –A Functional Approach to the Lexicon-*, Wiesbaden, 1991.
- Eş-Şerîf Alî bin Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*.

- GABAIN, A.Von, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 1988.
- GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1979.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2007.
- GÜLSEVİN, Gürer, BOZ, Erdoğan, *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004.
- GÜRCANLI, Özge, ÖZTÜRK, Balkız, “Türkçede “ne... ne...” Öbekleri ve Çift-geçişli Eylem Yapıları” *XIX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, (Yayımlayan Mustafa Sarı, Halef Nas), Şanlıurfa, 2005.
- HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2003.
- HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yay., Ankara, 2000.
- HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul, 1984.
- İbrahim Mustafa, Hâmid El-Kadir, Ahmed Ez'Zeyyâd, Muhammed Ali En'-Necâr, *El-Mu'cemü'l-Vaşiğ*, Çağrı Yay., İstanbul, s. 27.
- KALFA GÖLGEÇİ, Meral, *Türkçede Yineleme Bağlaçları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2002.
- KALSIN, Şirvan, *Nehcü'l-Feradis'te Sözcük Yapımı*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 1996.
- KORKMAZ, Zeynep, “Türkçede oğ / ök Kuvvetlendirme (intensivum) Edatı Üzerine”, *Türk Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK Yay., Ankara, 1961
- KORKMAZ, Zeynep, “uçun, üçün, için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK Yay., Ankara, 1961.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yay., Ankara, 2000.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003.
- MENABİT, Ciden Sena, *Cümle Bilgisi Açısından ne.. ne, hem...hem, ya...,ya, ister...ister, Bağlama Edatları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları I-II-III-IV*, TDK Yay., Ankara, 1994.

- ORUÇ, Birsal, *Oğuz Grubunda Edatlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. VIII.
- ÖZCAN, Mehmet, “Türkçedeki ve ile dE Bağlaçlarının 3-9 Yaş arası Çocuklar ile 13 Yaş Grubu ve Yetişkinlerin Anlatılarındaki İşlevi,” *XIX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, (Yayınlayan Mustafa Sarı, Halef Nas), Şanlıurfa, 2005.
- PUL, Mehmet, *Türkiye Türkçesinde Edat*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2002, s. 2.
- SARI, Mustafa, *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler (Yüz Hadis Yüz Hikaye Örneği)*, Pegema Yay., Ankara, 2007.
- SARI, Mustafa, “Türkiye Türkçesi Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması”, *Türkoloji Dergisi*, XIII. Cilt, S. 1, Ankara, 2000.
- SARRAÇ, Deniz, *Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s. 47, 48.
- TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Şafak Matbaacılık, Ankara, 2000.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1977.
- TOPARLI, Recep, *Mu‘înü’l-Mürid*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 1988.
- USLU, Mustafa, *Almancada Modalpartikeller ve Fonksiyonları Üzerine Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul, 1987.
- ÜRÜN, Ahmet Kazım, *Arapçada Bağlaçlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.
- YAVUZARSLAN, Paşa, *Anadolu Ağzlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri*, Türkoloji Dergisi, TDK Yay., XI. Cilt, S.1, Ankara, 1993.
- YÜCE, Nuri, *Mukaddimetü’l-Edeb*, TDK Yay., Ankara, 1993.

ÖZET

Harezmi Türkçesinde Görevli Kelimeler adlı bu çalışmada Harezmi Türkçesindeki görevli kelimeler incelenmiştir. Çalışmada kullanılan örnekler Harezmi Türkçesi ile yazılmış olan *Nehcü'l-Feradis*, *Kıssasü'-Enbiya*, *Hüsrev ü Şirin*, *Mu'înü'l-Mürîd*, *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserlerden taranarak çalışmada kullanılmıştır.

Çalışmada görevli kelimeler, edatlar, bağlaçlar ve ünlemler başlıkları altında incelenmiştir. Her bir görevli kelime köken ve görev bakımından incelenmiş ve adı geçen eserlerde, görevli kelime olarak kullanım sıklığı tabloya çıkarılmıştır. Taranan eserlerden yeterli miktarda örnek görevlerine göre tasnif edilerek çalışmamızda kullanılmıştır.

Birinci bölümde edatlar, ikinci bölümde bağlaçlar, üçüncü bölümde ünlemler ve tezin son bölümünde sonuç verilmiştir.

ABSTRACT

The functional words in Hwarizm Turkish were examined in this study. The examples used in this study were extracted from the works such as *Husrev ü Şirin*, *Kısasü'l-Enbiya*, *Nehcü'l-Feradis*, *Mu'inü'l-Mürid*, *Mukaddimetü'l-Edeb* manuscripted in Hwarizm Turkish.

Functional words such as prepositions, conjunctions and interjections were dwelt on. Firstly, All functional words were ethymologically examined by considering their function in sentences. Then, the frequency of the functional words in the above named works was given in the tables. Lastly, the examples were listed.

In the introduction, the feature of Hwarizm Turkish and the works written in Hwarizm Turkish were examined.

In the first chapter, the prepositioans were explored.

The second chapter was devoted to conjunctions

In the third chapter, the interjections were considered.

The conclusion was given at the end of the thesis.